

KORUNK

NEMZETI IRODALOM — VILÁG-
IRODALOM • SOMLÓ BÓDOG ÉS
NEMZEDÉKE • AZ ALKOTÓ KÉP-
ZELET • A BÜSZKESÉGRŐL •
MONTREAL ELŐTT: A „NADIA
COMĂNECI-JELENSÉG” • ÉSZAK
FELÉ (ÁPRILY LAJOS KIADAT-
LAN NAPLÓJÁBÓL) • A FÜG-
GETLENSÉGI NYILATKOZAT •
IDEOLOGIAI NEVELÉS ÉS ÖN-
ISMERET • EGY BOLDOGTALAN
BOLDOG ÉLET • GONDOLATOK
BOÉR FERENC ELŐADÓESTJÉN •

1976 • 6

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXV. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM • 1976. JÚNIUS

*** A forradalmi humanizmus jegyében 401

ADRIAN MARINO • Nemzeti irodalom — világirodalom (Tamás Gáspár Miklós fordítása) 404

JAKOB BRONOWSKI • Az alkotó képzelet (Aradi József fordítása) 409

KANYADI SÁNDOR • Halott delfin (vers) 413

KENÉZ FERENC • Angyalméz (vers) 413

BALÁZS SÁNDOR • A büszkeségről 414

SZÉGO KATALIN • Somló Bódog és nemzedéke 420

MIKÓ IMRE • A Függetlenségi Nyilatkozat 427

HERVAY GIZELLA • Egyensúly, Vekker, Vakvágány, Csendélet, Gyanú (versek) 430

PENTEK JÁNOS • Márton Gyula (1916—1976) 431

LASZLOFFY ALADÁR • Óda a tanításhoz, Az ember élete (versek) 434

MOHI SÁNDOR • Pirk János 435

JEGYZETEK

*** 30 Utunk-év 438

SZILÁGYI JÚLIA • Meghalt Csehi Gyula 438

METZ KATALIN • A „Mondj igazat” mércéje Boér Ferenc előadóestjén 439

LATÓ ANNA • Egy boldogtalan boldog élet 440

BAGYONI SZABÓ ISTVÁN • Háztűznézőben — otthon 442

KORDA ISTVÁN • Úton a civilizáció felé 445

EROS LÁSZLÓ • Az ökölvívás művészete 446

KATEDRAKÖZELBEN

HEGEDŰS SÁNDOR • A „Nadia Comăneeci”-jelenség 448

*** Sztárhelyzet (interjú, lejegyezte Aradi József) 452

DOKUMENTUMOK

GAAL GYÖRGY • Bitay Árpád levelei Kristóf Györgyhöz 457

CSEP IBOLYA • Észak felé (Áprily Lajos európai körutazásáról kladatlan naplója alapján) 460

SZEMLE

SZTRANYICZKI GÁBOR • Ideológiai nevelés és önismeret 464

MOZES ATTILA • Játék az ötletekkel — különböző szinten 467

SEBESTYÉN KALMÁN • Az erdélyi paraszttársadalom metamorfózisa 470

CALINA MARE • Az empirizmus drámája 472

SZ. J. • Mathilde Niel: Drama eliberării femeii (Könyvről könyvre) 473

SZ. J. • Benamy Sándor: A pakompartos, az aglegény és a kisfiú (Könyvről könyvre) 474

K. L. • Arion 8 (Könyvről könyvre) 474

LÁTOHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bakó-Hetei Rozália, Gergely István, Pirk János, Szabó Tamás, Victor Vasarely

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: Rítóók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A forradalmi humanizmus jegyében

A politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa határozatilag fogadta el saját munkálatainak, valamint az egész ország további építőmunkájának, bel- és külpolitikájának, az új ember kialakításának a programjaként Nicolae Ceaușescu elvtárs megnyitó beszédét, amelyet szervesen egészített ki a kongresszusi zárásó. A kongresszus munkálatai e nagy horderejű dokumentumok jegyében zajlottak, abban a szellemben, amelyben a párt ideológiai-nevelési programja is fogant. Ennek a programnak az alapjait Nicolae Ceaușescu elvtárs vetette meg öt esztendővel ezelőtt, mint ahogy ugyancsak az ő kezdeményezésére hívták össze — hazánk és pártunk történetében először — az új társadalom emberének szellemi arculatával foglalkozó nagy tanácskozást.

A nevelésről, a tudatról, a szellemi értékekről, a kultúráról sokféleképpen és különböző szemszögből lehet szólni. Pártunk és államunk vezetője szükségképpen politikai dimenziójukban ragadta meg azokat. Ez a „szükségképpen” nem csupán arra vonatkozik, hogy az ország első embere, a legmagasabb politikai tisztiségek viselője csakis *így* beszélhetett e kérdésekről, hanem arra is, hogy kiváltképpen a politikával való összefüggésben mutatkozik meg ezek valódi társadalmi jelentősége. Amint erről a kongresszuson kifejezetten is szó esett, az apolitizmus jelszava az irodalomban, a művészetben, a kultúrában reakciós célokat és törekvéseket szolgál, eltávolítja az alkotókat a tömegektől, ezek ügyétől, a legnemesebb társadalmi eszményektől.

Nevelés, kultúra és politika közös nevezője a mi körülményeink között, hogy mindegyik középpontjában a dolgozó ember áll. Korántsem tekinthető véletlennek, hogy a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán elhangzott fogalmak és kifejezések között ez szerepelt a leggyakrabban: *forradalmi humanizmus*. Pártunk főtítkárának marxista elemzésében ez a forradalmi humanizmus különbözik a polgári humanizmustól, mindenfajta elvont humanizmustól, illetve a humanizmus elvont értelmezésétől. A forradalmi humanizmus nem ömleng, hanem cselekszik, nem csupán vallja, hogy az ember a legfőbb lény az ember számára, hanem biztosítani igyekszik a tényleges társadalmi feltételeket arra, hogy ez így is legyen. A forradalmi humanizmus a társadalom átalakításával egyidejűleg magának az embernek az átalakításán is munkálkodik. Az elvont humanizmusban a felelősség is csak elvontan van jelen. A forradalmi humanizmus gyakorlati-konkrét jelleget ad a felelősségnek. Mindannyian felelősek vagyunk azért is, hogy milyen az ember, mit és hogyan tesz (vagy mit nem tesz), és azért is, hogy mivé válik.

Mint a forradalmi világnézet általában, úgy azon belül a forradalmi humanizmus is a gyakorlat szempontját érvényesíti. Az új ember kialakításában, a szocialista tudat fejlesztésében e szempont érvényesítése megköveteli, hogy egyaránt szakítsunk a felvilágosodásra jellemző illúziókkal és a kultúra öncélúságának téveszméjével. Az új emberre jellemző szellemi vonások csakis az új társadalmi körülmények között zajló társadalmi gyakorlat folyamán alakulhatnak ki, mint ahogy ezeknek az új vonásoknak is a társadalmi gyakorlatban kell valóra válniuk.

A társadalmi gyakorlat legfontosabb válfajai a munka és a politikai-közösségi tevékenység. A forradalmi humanizmus levonja a szükséges következtetést abból a történelmi tényből, hogy a munka tette emberré az embert, a munka a legjellegzetesebben emberi tevékenység. A munka minden emberi képesség forrása, és ez a megállapítás nem csupán az emberi faj kialakulására, hanem minden egyénre nézve is érvényes. A munka emberi lényegéből következik, hogy a munkának az ember felemelkedését kell szolgálnia. A szocializmus nem utolsósorban éppen azért a legemberibb társadalmi rend, mert a szocialista munka a dolgozó ember számára biztosítja az anyagi és szellemi értékeket. A munkában és a munkára való nevelés megkülönböztetett fontosságú helyet foglalt el a kongresszusi vitákban.

A politikai neveléssel kapcsolatban szükségképpen fordult a kongresszus figyelmé a társadalmi gyakorlat másik alapvető fontosságú összetevője, a politikai-közösségi tevékenység felé. Pártunk politikája elsajátításának legjobb módszere e politika valóra váltásán munkálkodni. Persze, nem lehet fejlett szocialista politikai tudata annak, akinek nincsenek alapos politikai ismeretei, aki nem művelt politikailag. Ez azonban, ha mégoly nélkülözhetetlen is, még csak előfeltétel. A fejlett szocialista politikai tudat fő kritériuma, legfontosabb megnyilvánulási módja a *részvétel* a politikai-közösségi tevékenységben. Pártunk főtítkárának kongresszusi beszédeiben azért volt szó az államépítés, az ország bel- és külpolitikájának legidősebb kérdéseiről, mert a politikai neveléssel kapcsó-

latos tennivalókat csakis a politikai gyakorlattal szerves kapcsolatban lehet helyesen tárgyalni, megvilágítani. Különösen jelentősek ebből a szempontból a megnyitó beszédnek azok a részei, amelyek a szocialista demokrácia fejlesztésével, elmélyítésével foglalkoznak. A forradalmi humanizmus álláspontjáról a szocialista demokrácia a személyiség sokoldalú kibontakozásának alapvető politikai feltevéle. Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta, hogy tovább kell erősíteni az államnak és szerveinek kapcsolatát a tömegekkel, tevékenysége közben minden állami szervnek a dolgozók széles tömegeire kell támaszkodnia, ezeknek érdekeit kell képviselnie és védelmeznie, ezek ellenőrzése alatt kell állnia. Az államot, a társadalmat a dolgozó nép igazgatja és kormányozza — ez a szocialista demokrácia lényege. Ez azonban csak elvont fogalom maradna, ha a valóságban, a mindennapi életben a szocialista társadalom minden tagja nem vállalna ebből — a közösségi ügyintézés különböző szintjein — valamilyen részt. Minél szélesebb körű, teljesebb a demokrácia, a tömegek tényleges részvétele az államügyek intézésében, annál fejlettebb lesz szocialista politikai tudatuk, és viszont, minél fejlettebb politikai tudattal rendelkeznek szocialista társadalmunk tagjai, mindazok, akik részt kérnek és részt vállalnak a közösségi ügyek intézéséből, annál szélesebb körű, mélyebb, hatékonyabb lesz a szocialista demokrácia.

A szocialista demokráciával, a dolgozók teljes jogegyenlőségével kapcsolatosan kell megemlítenünk, hogy a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa — kétségtelenül Nicolae Ceaușescu elvtárs beszédének a hatására — megkülönböztetett figyelmet szentelt a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásának. Pártunk főtitkára beszédében külön fejezet foglalkozik a szocialista nemzet és az együttélő nemzetiségek szerepével, fejlődésével, illetve a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásával hazánkban. Fel kell figyelnünk arra, hogy ez a fejezet nem egyszerűen ismétli, hanem számos kérdésben pontosabbá teszi, továbbviszi a pártprogram idevonatkozó megállapításait. Ezen a fejezeten túlmenően is, valahányszor a beszéd gondolatmenete azt megengedte vagy megkívánta, Nicolae Ceaușescu elvtárs ismételt hivatkozott a román nép és az együttélő nemzetiségek dolgozói közötti megbonthatatlan, testvéri egységre, a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásának nagy vívmányaira: a történelmi visszaillesztés során csakúgy, mint az oktatásügy elemzésekor, a könyv- és újságkiadásról, a művészeti intézményekről szólva csakúgy, mint a külpolitikai részben, a humanitárius kérdésekkel összefüggésben vagy a szocialista hazafiság fő vonásainak a megfogalmazásakor. Számos oka van annak, hogy ez a kongresszus oly nagy figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. A politikai és ideológiai munkával foglalkozó kongresszuson szükségképpen előtérbe kerültek azok a kérdések, amelyekben a Román Kommunista Párt hozzájárulása a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásához és továbbfejlesztéséhez a legjelentősebb. Kétségtelen, hogy a nemzet történelmi szerepének, a nemzeti kérdés megoldásának a problémái idetartoznak. Továbbá, az ideológiai munka időszerű feladataival kapcsolatosan a kongresszuson szó esett a reakciós eszmék, politikai és szellemi áramlatok elleni harc szükségességéről is, márpedig köztudomású, hogy napjainkban számos ilyen anakronisztikus nézet éppen a nemzeti kérdésben jelentkezik, bírálatauk, visszaverésük pártunk elvi álláspontjának alapos ismeretét feltételezi. Arra is tekintettel kell lennünk, hogy a kommunista nevelésben központi szerepet játszik a hazafias nevelés. Pártunk főtitkára rendkívül árnyaltan és mélyrehatóan elemezte a szocialista hazafiság összetevőit, amelyekben a nemzeti kérdésben elfoglalt következetes marxista—leninista álláspont nagy súllyal szerepel.

A szocialista hazafiság elválaszthatatlan a nemzetközi szolidaritástól, a proletár nemzetköziségtől. Nicolae Ceaușescu elvtárs beszéde ismételt és részletesen taglalta pártunk és államunk álláspontját a nemzetközi érdekek és a nemzeti érdekek egységéről. A nemzetköziség elve egyaránt magában foglalja a szocialista országok szolidaritását és egységét, a nemzeti felszabadító mozgalmakkal, a gyarmati rendszer és az imperializmus elleni harccal való szolidaritást, a gazdasági elmaradottság felszámolásáért, az új gazdasági és politikai világrendért folytatott küzdelmet, a háború ellen, a leszerelésért, a békéért folytatott harcot: „Nem kell tehát attól tartanunk, hogy hibázunk, ha megállapítjuk, az internacionalizmus fogalma magában foglalja a jelenkori világ összes komplex problémáinak, minden nép érdekeinek megfelelő demokratikus megoldásában való tevékeny részvételt, valamint az összes haladó, antiimperialista erők harci szolidaritásának erősítését. Ebben a fellegásban érthető, hogy az internacionalizmus nem lehet azonos egyetlen nép érdekeinek feláldozásával sem, az úgynevezett általános vagy egyes sajátos érdekek nevében. Eppen ellenkezőleg, az internacionalizmus megköveteli minden nemzet érdekeinek a figyelembevételét és védelmét, s ezen az alapon a szocializmus, a haladás és a béke általános érdekeinek a szolgálatát.”

Nicolae Ceaușescu elvtárs kongresszusi beszédeit a józan realitásérzék és a magasrendű felelősségtudat hatotta át. Ez a realitásérzék mutatkozott meg akkor is, amikor pártunk főtitkára az ideológiai és nevelési tevékenységben elkövetett hibákra, a meglévő hiányosságokra utalt, és akkor is, amikor az előttünk álló tennivalókat vázolta. A hibák és hiányosságok feltárását pártunk nem a gyengeség, hanem az erő jelének tekinti, annak biztosítékaként, hogy a jövőben elkerüljük őket. Így esett szó arról, hogy a múltban számos tévelt dogmatikus merevséggel alkalmazták a mi sajátos körülményeinkre, idegen módszereket ültettek át mechanikusan az oktatásügy és a kultúra megszervezésében, figyelmen kívül hagyták saját értékes hagyományainkat. Mindez súlyos károkat okozott az illető tevékenységi területen. Jóllehet ezeket a hibákat nagyrészt kiküszöböltük, a szocialista tudat alakítása, az ideológiai munka, a szellemi alkotótevékenység területén elért — kétségtelenül jelentős — eredmények nincsenek arányban lehetőségeinkkel, még kevésbé az elvárásokkal és követelményekkel.

Nicolae Ceaușescu elvtárs beszédei, a kongresszus munkálatai arra figyelmeztettek, hogy rendkívül nagy felelősség hárul mindannyiunkra a nevelés, a kultúra, az új ember kialakítása terén. Az írók, a művészek számára ez a felelősség abban áll, hogy korunkhoz, az új emberhez méltó műveket alkossanak, amelyek egyaránt elkerülik a lakkozást, a mesterséges szépítést, a felületes ábrázolást, valamint a meglévő fogyatékoságok és nehézségek aránytalan eltulzását, a lényegtelen és jellegtelen témákat. A társadalomtudomány művelőire az a felelősség hárul, hogy kutatásaikkal a gazdaság- és társadalomfejlesztés időszerű és távlati kérdéseinek megoldását mozdítsák elő. A sajtó, a rádió, a televízió, a filmművészet, a színház felelősségteljes feladata, hogy hatékonyabban járuljon hozzá eszméink és eszményeink terjesztéséhez. Nicolae Ceaușescu elvtárs kiemelten foglalkozott az ifjúság nevelésében reánk háruló felelősséggel. Nem vészharangot kongatva, de magasrendű felelősségérzettel áthatva mutatott rá arra, hogy az erőszak, a gyűlölet kultuszának, az alantas indulatoknak, az erkölcsi felbomlásnak a terjesztése az ifjúság körében az egész civilizáció ellen irányul, azt veszélyezteti. Ennek megakadályozására egyrészt az szükséges, hogy minden ország a legnagyobb figyelmet szentelje az ifjúság nevelésének, másrészt, hogy nemzetközi tanácskozásokon, fórumokon dolgozzanak ki megfelelő javaslatokat ebben a vonatkozásban.

A politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusának nagy érdeme, hogy az egész ország számára, az egész dolgozó népben tudatosította: a nevelés, az új ember kialakítása nem csupán szakosított szervek, bizonyos foglalkozási ágak feladata, hanem ösztársadalmi ügy, amelyből minden társadalmi tényezőnek ki kell vennie részét. A nevelés, a szocialista tudat fejlesztése csakis abban az esetben lehet hatékony, ha minden közösség, munkahely, szerv stb. egyéges program szerint, azonos elvek alapján, ugyanazért és ugyanaz *ellen* küzdve fejti ki konvergencia irányba ható tevékenységét. Mint a társadalmi tevékenység minden olyan területén, amely különböző szervek, tényezők, közösségek együttes erőfeszítését feltételezi, úgy a nevelésben, a szellemi tevékenységben, a kultúrában, az új ember kialakításában is a kommunista pártra hárul a koordináló és vezető szerep.

A kongresszus határozatainak, pártunk politikai vonalának realizmusát bizonyítja az a tény is, hogy az emberek tudatának kívánt mértékben történő fejlesztését, az új ember kialakítását bonyolult és hosszas folyamatként fogják fel. A kitűzött cél nem egy és nem is néhány ötéves terv időszakára szól. Ha a forradalmi humanizmus, a „mivé válhat az ember?“-kérdésfeltevés szemszögéből közelítjük meg ezt a célkitűzést, nyilvánvalóvá válik, hogy szakadatlan és állandó feladatokról van szó. Az új ember, amelyről annyi szó esik, nem valamilyen befejezett termék, nem olyan végcél, amelyet egyszer s mindenkorra elérhetünk. Az új embert újabb ember követi majd, hiszen a társadalmi fejlődésnek és vele együtt az emberi lehetőségeknek, a személyiség tökéletesedési képességeinek nincsenek eleve megszabható határai.

A politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa, Nicolae Ceaușescu elvtárs ott elhangzott beszédei, a hozott határozatok és intézkedési terv világos irányvonalat szabtak a nevelés és a kultúra számára, hogy hazánk újabb történelmi fejlődési szakaszának megfelelő, magasabb szintre emeljük az új ember kialakításáért folytatott tevékenységünket. Ennek az irányvonalnak megfelelően folytatja majd a *Korunk* is eddigi tevékenységét, mindent megtesz annak érdekében, hogy minél hatékonyabban járuljon hozzá a dolgozók szocialista tudatának fejlesztéséhez, a román nép és az együttes nemzeti-egység testvéri egységének szüntelen erősítéséhez, a szocialista hazafiság és a forradalmi humanizmus szellemében.

KORUNK

Nemzeti irodalom – világirodalom

A nemzeti irodalom és a világirodalom közötti viszonyt korszakonként, a történelmi pillanattól függően kell meghatározni. Az irodalom e két típusának az összevetése elkerülhetetlen, mert a dialektikus kölcsönviszony fajtájából való. Végső soron a „nemzeti“ és az „egyetemes“ az irodalomban csak a rész—egész antagonizmus egyik oldala, másrészt pedig a különös—általános (individuális—egyetemes) antagonizmusé. A nemzeti irodalom — egészen egyszerűen — a világirodalom része, töredéke, s ennek csak egyetlen tárgyilagos meghatározása lehet: a nemzeti irodalmak összege vagy halmaza, az egész világé, térben és időben, megkülönböztetés nélkül. Ugyanakkor azonban a nemzeti irodalmat is csak a világirodalom területén lehet elgondolni, azaz az irodalom egyetemes fogalma révén. S fordítva: a világirodalom fölfoghatatlan, ha nem viszonyítják a nemzeti irodalom fogalmához, amelyből kiválik és meghatározódik. A két terminus konkrétan dialektikus egysége teszi, hogy minden irodalom, tehát minden író — végtelenül változatos arányokban — részesedjen mind a „nemzetiségben“, mind az „egyetemes-ségben“. Mondani szokás, hogy ez az összefüggés egyenesen arányos: minél mélyebben nemzeti valamely alkotó, annál hitelesebben egyetemes. Mindenesetre teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy minden alkotó sajátos nyelvezettel, a nemzeti hagyomány és tapasztalat alapján fordul az egyetemes tudathoz és érzékenységhoz. Az alkotó sajátosan egyéni és nemzeti formák, kifejezések révén emelkedik az egyetemesség felé. Az egyetemes szellemhez saját nyelven szól. Nyelve pedig végső soron sajátos csillagképbe tömörült kollektív tényezők eredője. Sajátos tapasztalatot tesz egyetemessé.

Az elemzés e válfajának konkrét helyzete abból a körülményből is fakad, hogy minden kritikus, minden elméletíró ennek a kérdésnek a vizsgálatakor saját nemzeti irodalmának tapasztalatából indul ki. Az általánosítás, az elméletalkotás, az elvek kialakítása olyan elmék magatartásában lel talpkövére, akik — ha elismerik, ha nem — nemzeti irodalom nevében beszélnek. A XVIII. században a nemzeti irodalom fogalma a német irodalomban az egyetemes szellem képviselőjének tartott francia literatúrával folytatott vitában alakult ki. A német irodalom sajátosságai nem idomultak az idegen esztétikai szabályokhoz, s mind határozottabban utasították vissza az engedelmességet és az alkalmazkodást. Minden idegen esztétikai szabály sértővé válik, ha dogmatikus, merev, földolgozatlan, kritikátlan alakot ölt. A XIX. századtól kezdve ez a folyamat a román irodalomban is végbemegy. A nemzeti irodalmi szellem ellenállása a nyomasztó, külsődleges, átvehetetlen hatások ellen sokoldalú volt, különbözőképpen fogalmazták át a történelmi pillanat függvényében. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti és az egyetemes irodalmi viszonyának újrafogalmazásakor csak saját nemzeti irodalmunk tapasztalataiból indulhatunk ki, csak a világirodalmi tudat mai szintjéhez viszonyított, vele szembeállított tudati szintjéből. Egyik is, másik is fejlődő, alakuló történelmi folyamat, új adatokat, árnyalatokat és elemeket szolgáltat a vitához. A nemzeti és az egyetemes viszonyának általános-dialektikus sémája változatlan, de tartalma tekintetbe veszi századunk szellemi átalakulásait.

Ilyen körülmények között az irodalomban módosul a nemzeti és az egyetemes viszonyának valós tartalma is. Legáltalánosabb alakjában a *nyitás* és a *lezárás*, a *taszítás* és a *vonzás*, az *egyenítés* és az *általánosítás* — illetőleg a nemzeti, hagyományhű, konzervatív ellenállással váltakozó egyetemesre tekintő, újító, liberalizáló áramlatok igen változatos, ütemes mozgását hozza magával. Centripetális mozgás az egyik, centrifugális a másik oldalon. A világ irodalmainak reagálása két pólus között ingadozik, ezeket régebben, a XIX. század elején úgy nevezték, hogy *nemzeti szellem—emberi szellem*, később, a modern nemzetek kialakulása idején úgy, hogy *nacionalizmus—kozmpolitizmus*. Ez a szembenállás az állandó tiltakozás és a hatás, a konfliktus és az együttműködés (tehát a szintézis különféle válfajai) terminusaival írható le. Ez az egyszerű tájékozódást szolgáló séma arra keres magyarázatot, hogy miért reagálhat bármelyik irodalom ösztönös türelmetlenséggel és nagy fogékonysággal, légszomjjal és fölszabadultsággal, autarkiával és „nyitott kapukkal“, történetietlenséggel és korszerűséggel. Ezekhez a reagálásokhoz mindkét irányban kölcsönzések és hatások társulnak, minden elzárkózás kizárt. Minden irodalom ad és kap, elfogad és följárni, sajátos helyzete

függvényében. „Európa szellemi műveltsége — vette észre Ernest Renan — nagyszabású csere, ahol sorra mindenki ad és vesz, s a tegnapi tanítványból lesz a mai mester.“ Ez a szerves folyamat nem szigetelhető ki az alkotás benső részleteiből, nem határozható meg lényegében. Elméletileg azonban mégis jól definiálható ellenőrzött és általánosított, elvileg betajolt megfigyelések révén.

Ha némileg figyelmesebben vesszük szemügyre a nemzeti irodalmi föltörekvés — és ezzel együtt az idegen irodalmakkal s az univerzalista irodalmi észjárással szembeni ellenállás — tényezőinek tartalmát, akkor néhány állandó jellegű tipikus jelenségre bukkanunk. Ahhoz, hogy irodalmi ellenállás szülessék, szerveződjen, érvényesüljön, legelőbb egy lényegi feltételre van szükség: a nemzeti irodalom fogalmának kialakítására és megszilárdítására. Ez a kialakulás mindig dialektikus, tehát polemikus. Kiegyensúlyozza és végül a maga javára fordítja a nemzeti — egyetemes alapviszonyt mint intézményt. Melyek hát általánosságban ezek a tényezők?

1. Új irodalmak megjelenése a múltbeli nemzeti függetlenségi küzdelmek, a mai nemzeti fölszabadító gyarmatosításellenes mozgalmak nyomán. Jó példa erre a XVIII. századi amerikai gyarmatok irodalmi szabadságharca az angol uralom ellen. A folyamat a következő században is aktívan folytatódik, valóságos mozgalom indul az angol írók utánzása ellen, a metropolishoz fűző régi szellemi kapcsolatok széttöréséért. A nyelvi egység ellenére megjelennek az elkülönült amerikai irodalmi öntudat csirái. Minden gyarmati elnyomás alól fölszabadult nép irodalma szintén független nemzeti irodalmakat szeretne teremteni. Ezek az irodalmak, különösen Afrikában, jórészt két- vagy többnyelvűek, a nemzeti nyelvek mellett a volt gyarmatosító hatalom elterjedtebb nyelvét, többnyire az angolt és a franciát használják. De ahogyan mélyül az „afrikánizálás“ folyamata, olyan mértékben válnak fontosabbá a nemzeti, őshonos nyelvek. Ezek némelyike csak most kap abcét, s az új irodalmak egész sora jelenik meg szemünk láttára. Ebben a mind több nemzeti irodalmat fölszínre dobó folyamatban a világirodalom egységes tömbje nem reális. Akkor is, ha érvényességi körét valamilyen nyelvi vagy földrajzi, netán ideológiai térségre szűkítik le. A lényegi valóság a nemzeti irodalmak objektív és állandó létezése marad.

2. A nemzeti tudat megjelenése az irodalomban jól példázza az említett dialektikus kölcsönviszonyt: éppen az idegen irodalmak megismerése és az egyetemes irodalmi műveltség tapasztalata ébreszti föl a nemzeti ösztönt, az öntudatot azokban a népekben, amelyeknél ez hiányzott. Az Egyesült Államokban az angol kultúra Nagy-Britannia ellen fordul, az alakuló amerikai nemzeti tudat elemeit szolgáltatja. A dél-amerikai irodalmak sajtószerszűségét a spanyol s az európai kultúra közvetítésével fedezték föl. Innen kölcsönözték a latin-amerikai, afro-amerikai, indo-amerikai nemzeti tudatot ösztönző elemeket, hogy aztán ezeket a szállító ország elnyomó erői ellen fordítsák. Tudjuk, hogy ily módon „nacionalizálják“ az összes alapfogalmakat: az „ízlést“, a „génuszt“, a „szellemet“, a „nyelvet“, az „irodalmat“ — ez a folyamat még a XVIII. században kezdődött.

3. A nemzeti irodalmak, ha az öntudatnak mégoly kezdetleges fokára jutnak is, tevékeny ellenállási szellemet tanúsítanak az elvont egyetemes irodalomba való fölszívódás, beolvadás, azonosulás ellen, amelyet az egyetemes emberi szellem kifejezésének tartanak, s az eleve kozmopolita, hazátlan, nemzetek fölötti. A nemzeti irodalom nem hajlandó beépülni egy olyan irodalomba, amely csak „az emberi szellem lényeges szabályainak“ kifejezése lenne, ahogyan ezt Sismonde de Sismondi írta, egyike azoknak az első kritikusoknak, akik már a XIX. század elején fölfigyeltek a nemzeti sajátosságok megjelenésére az irodalomban. A „nacionalisták“ és az „univerzalisták“ vitája különféle formákban végigvonul minden irodalmon a XIX. században, beleértve az USA-t is. A „nemzetek százada“ egyben a nemzeti irodalmak teljes kijegecesedésének százada is. Mindenütt megmutatkozik a szabványosítás, az egységesítés, a csak általános emberi kérdésekkel foglalkozó irodalom behozatala iránti ellenszenv. Ez volt kivétel nélkül minden jelentős román kritikus álláspontja is.

4. Az ellenállás egyik alakzataként kell megemlítenünk és kiemelnünk magának a hagyománynak a fogalmát, ezt gyakorta ajánlották az idegen világnézeti és irodalmi behatásokkal és mintákkal szemben. A jelt erre még a XVIII. században megadja a klasszikus és újklasszikus (tehát francia) befolyás ellen érvelő Lessing és Herder, Bodmer és Breitinger. A nemzeti szellemre való mindenfajta hivatkozás — ez kultúránkban is gyakori: például buzdítás türelmetlenségre és szellemi autarkiaira a sámánatoristáknál — elméletileg a hagyomány fogalmán alapul. Ez időnként hajlamos a partikuláris jellegre, a regionális, helyi hagyomány az „alkotó lokalizmus“ védője stb. Máskor hajlik a „mítosszá“ alakulásra, szükségessé válik tehát hideg, tárgyilagos leírása és megismerése. Eleveisége és

szívóssága viszont vitán fölüll áll. Minden irodalom följújtja és védelmezi nemzeti hagyományait, s vitázik érte az ideológiai összecsapások valamennyi övezetében. Tipikusak — bár nálunk kevésbé ismertek — e tekintetben a Közép-Amerikában és Dél-Amerikában megnyilvánuló efféle irányzatok.

5. A nemzeti irodalmi hagyomány vagy hagyományok, ezek a hol ködös, hol pontosabb képzetek harciasan konzervatív szelleme különösen akkor bukkannak elő, amikor a modern irodalmi behatások, az izmusok korlátlan behozatala ellen szegül. Bár ha visszatekintünk, a „modernnek” inkább „nacionalisták” voltak, a modern nemzeti irodalmak hívei, amelyek mindig a klasszikus, ókori irodalmakkal szemben jutnak érvényre (a *querelle des anciens et des modernes* alapja erősen nemzeti színezetű), de ahogy meghatározzák a kor ideológiáját, ugyanezek a „modernnek” konzervatívok lesznek, és tilalmakat állítanak föl. A „modernség” elkerülhetetlenül „klasszicizálódik”, magába emel és magához alakít kliséket, toposzokat, modelleket, a stabilizálódás, a kanonizáció, a dogmatizáció ismert menetét követve. Ez magyarázza, hogyan válik mind ellenségesebbé az egykor „modern” irodalmi szemlélet a friss modernséggel, az izmusokkal, az avantgarde-dal szemben. Ez egész Európában látható. Más szellemi övezetekben a „modern” és a „nemzeti” még a szoros együttműködés szakaszában van. Szokás megállapítani, hogy például Kubában a nemzeti függetlenségi és fölszabadítási mozgalom egybeesik az „új” irodalom megjelenésével. Ennek „avantgarde” vonásai is vannak, de nemcsak (vagy egyáltalán nem) az európai avantgarde visszfénye ez, hanem nemzeti realitásokra való spontán, közvetlenül expresszív reagálás.

6. A kis és nagy népek, a kis és nagy kultúrák, a hatás és beolvasztás, a nagy nemzetközi kulturális áramlatok és irányzatok léte hozza magával minden korban a kulturális „imperializmus” és „gyarmatosítás” változókéony tüneményeit. Van olyan elmélet is, amely szerint a világ minden kultúrája és irodalma átmegey három szakaszon: a gyarmatin, a kozmopolitán és a nemzeten — ilyesmi manapság is megfigyelhető. Vitathatatlan, hogy bizonyos térségeekben megnyilvánul az irodalmi imperializmus, a közvetett vagy közvetlen gyarmokodás, a kulturális és világnézeti hegemonia igénye. Némely nemzetközi eszmecserén (összehasonlító irodalomtörténeti megbeszéléseken, kongresszusokon) gyakran azt látja az ember, amit úgy lehetne kifejezni: „tágluj innen, ez a hely az enyém”. A föltörekvő irodalmi imperializmus siet átvenni a hanyatló irodalmi imperializmus helyét. Persze párhuzamosan megfigyelhető az idegen kánonok „imperialista” kényszere elleni tiltakozás a most megszilárduló kis kultúrákban. Az Antillák, Kuba, Latin-Amerika példája igen tanulságos e tekintetben. Még a kubai forradalom előtt Aimé Césaire martinique-i költő, André Breton fölfedezettje, lázad az európaiság és az európa központúság ellen. Jamaicában is hasonló hangok hallatszóttak. Utóbb Kubában a nyugati kánonokkal, az epigonsággal szembeálló doktrína alapjait vetik meg. Ennek megkülönböztető jegye az európai minták abszolutizálásának elutasítása, a „Nyugat” és „Európa” azonosítása az „egyetemeség” képzetével és a független, önálló irodalmi fejlődés igénylése. Mint látjuk, itt a nemzeti sajátosságok változatlan, mondhatni: invariáns elmélete bukkannak föl újra.

7. Ezeknek az irányulásoknak az együttese a bírálat, az irodalomtörténet és az irodalomelmélet tájékozódásában fejeződik ki tisztán, ez tükrözi és irányítja a „nemzeti” reagálást. Az irodalom öntudathoz s így nemzeti tudathoz a kritika munkája révén jut, amelynek programja — mind rendszeresebben — foglalja össze az irodalom új szándékait. Jelen esetben az irodalom nemzeti tudata sajátosan nemzeti célú, módszerű és látószögű irodalombírálatot, -történetet és -esztétikát hoz létre. A historizmus a kritikában éppen a nemzeti valóság fölismerésének terméke, ennek sajátos kifejezése előnyben részesül az alapvető művészi eljárások azonosságának egyetemes igényű retorikai hangsúlyozásával szemben. A kritika ugyanolyan igényességgel jelenik meg az eredetiség, az önálló módszer és alkotás szüksége, szemben az átvétel nem áthasonított, nem alkalmazott, nemzetietlen áramlataival. Az új nemzeti kritika — például Kubában — a nemzeti irodalmak konkrét körülményeiből indul ki, s oda tér vissza, számot vet a spanyol-amerikai irodalmak jellegzetességeivel. Végül is kerülni kell az irodalmi elméletek *en bloc* behozatalát, s arra kell gondolni, hogy végső soron minden irodalomelmélet valamelyik irodalom elmélete. Egyetlen mintának kikiáltott, hírneves irodalom földolgozásának, tapasztalatainak, általánosításának a terméke a háttérben meghúzódó gyarmatosító hatalom árnyékában. Ennek a gondjainkhoz annyira közel álló kritikai kiáltványnak az elveit Robert Fernández Retamar kubai kritikus *Para una teoría de la literatura hispanoamericana* (A spanyol-amerikai irodalom elmélete felé. Havanna, 1975) című könyvében találhatjuk meg.

Ezeknek a realitásoknak az elismerése nem akadályozhatja meg az érem másik oldalának megvilágítását. Az irodalomban a nemzeti és az egyetemes viszo-

nya dialektikus, ezért minden föloldhatatlan ellentét ki van zárva, s így az irodalom egyetemes komponense mindenütt egyforma erővel és jogosultsággal nyilvánul meg. Egyszerűen szólva: minden (nemzeti) irodalom közvetve vagy közvetlenül részt vesz az egyetemesség különféle formáiban. Ezek kiemelése nem jelenti a nemzeti irodalmak elvének tagadását, sem a „kozmpolitizmus“ dicséretét, csak — tárgyilagos, marxista szellemben — néhány szembeszökő tény kidomborítását.

1. Egyetlen irodalom sem jelenik meg elszigetelten, autarkiában, befalazva. Minden irodalmat, változó mértékben ugyan, de átjárnak a nemzetközi irányzatok és áramlatok. Egyetlen irodalom sem mutatkozhat elzárkózónak, hiszen minden elméleti ellenállás mellett is a dolog gyakorlatilag lehetetlen. Az irodalmak között kapcsolatok, közeledések vannak, így hát egyiket sem lehet elszigetelten vizsgálni. Egyetlen irodalom sem jelenik meg elkülönülten a világirodalom összességében. A begubózás, a történelemből való kilépés centrifugális mozgása provincializmusba taszít. Erre a láthatár becsukódása, az elmeszesedés, majd a szellemi halál következik.

2. Mert az igazság az, hogy minden nemzeti irodalom saját benső (etnikai, nyelvi, lelki, világnézeti stb.) tényezői és a történelem során elszenvedett befolyások összhatásának terméke. Noha a szerves fejlődés az elsődleges, alapvető hatók, s a behatások csak másodlagosak, a befolyások megléte mindig szembeötlő, letagadhatatlan. Ezen a „csatornán“ jut be a világirodalom a nemzeti irodalomba, s ott termékeny vagy romboló hatást fejt ki. Termékeny hatásnak azt nevezzük, amit az idegen irodalmakból úgy vettek át, hogy az alkotó módon bontakoztatta ki a nemzeti irodalom bizonyos lehetőségeit, s azok adott időszakban szükségszerűségekkel válhattak. Rombolóak viszont az utánzást, pastiche-t, epigonságot, üres formákat, külsőleges divatot, tartalmatlanságot, hiteltelenséget okozó külhoni hatások. Általánosságá ellenére egyetemes érvényű az, amit Goethe mondott Eckermann-nak: „csak azt vegyük át, ami jó, s ami illik hozzánk.“

3. Észrevehetően, az irodalmi befolyások nem egyirányúak. Ahogy azt sokszor elmondják, minden irodalom ad és kap, fölfedez és fölfedezik, hasznosít és hasznosítják. A nemzeti irodalmak mindenkor szembesülés, összeolvadás, értékátadás, kölcsönös megismerés és befolyás változó színezetű és intenzitású viszonyaiban állottak egymással. A tanulmányok és az utazások, idegen nyelvű olvasmányok és fordítások, találkozások és levélváltások, nemzetközi találkozók, kötetlen vonzalmak és szellemi rokonságok játéka a kölcsönhatás mindmennyi alkalma. A Weltliteratur, Goethe és a XVIII. század szellemében, nem is jelent egyebet. Az irodalmak különféle szinteken találkoznak, működnek együtt, s nem ismeretes olyan irodalom, amely a többiektől semmit ne kölcsönzött volna. Ezzel kapcsolatban hivatottan fejezte ki a román álláspontot George Macovescu *Universalizarea culturii și caracterul ei național* (A kultúra egyetemessítése és nemzeti jellege. *România literară*, 1971. 39.) című cikkében.

4. Ezt a fogalmat pontosítani kellene. Az egyetemesség több szinten, keretben és méretben zajlik. Van külterjes és belterjes egyetemesség, mennyiségi és minőségi, térbeli és szubsztanciális. A külterjes, mennyiségi, térbeli egyetemességhez tartozik a nemzeti irodalmakat közvetlenül befolyásoló nemzetközi irodalmi viszonylatok összessége, az anyagi irodalmi cserék összessége, a fordítások, érintkezések, a valamely ország irodalmi termelésére ható „külső“ tényezők együttese. De ezek mellett — s néha ellenükre — megjelennek a belterjes, szubsztanciális, minőségi egyetemességi tényezők, amelyek nem anyagiak, hanem úgyszólván „eszmeiek“, jobban mondva „elméletiek“. A nemzeti irodalom nemcsak az egyénített megismerés és alkotás révén hatol az egyetemességbe, hanem a csoportos integráció és részvétel által is.

Elég itt csak a nemzetközi irodalmi stílusok és áramlatok létezését említeni, ahol mindegyik irodalom csak egy nemzetközi jelenség nemzeti változatait dolgozza ki. A klasszicizmus, a barokk, a romantika, az avantgarde több mint nyilvánvaló nemzeti sajátosságokkal rendelkezik. Vannak francia, német, angol, orosz klasszicisták és romantikusok, a *genus proximum* összeköti, a *differentia specifica* elválasztja őket. A sajátos irodalmi teljesítmények a remekművek révén egyetemes szintet érnek el, és összességükből áll elő a remekművek — egyszerre nemzetek alatti és fölötti — egyetemes irodalmi világa.

Föltehető a kérdés, hogy az egyetemesség koncepciója, módszerei és gyakorlata nem vezet-e elnemzetietlenítéshez. Mindenképpen csökkenteni fogja azoknak az irodalmaknak és alkotásoknak a fontosságát, amelyek egy vagy más okból csak nemzetiek, azaz nem vesznek részt az értékek körforgásában, elszigeteltségben

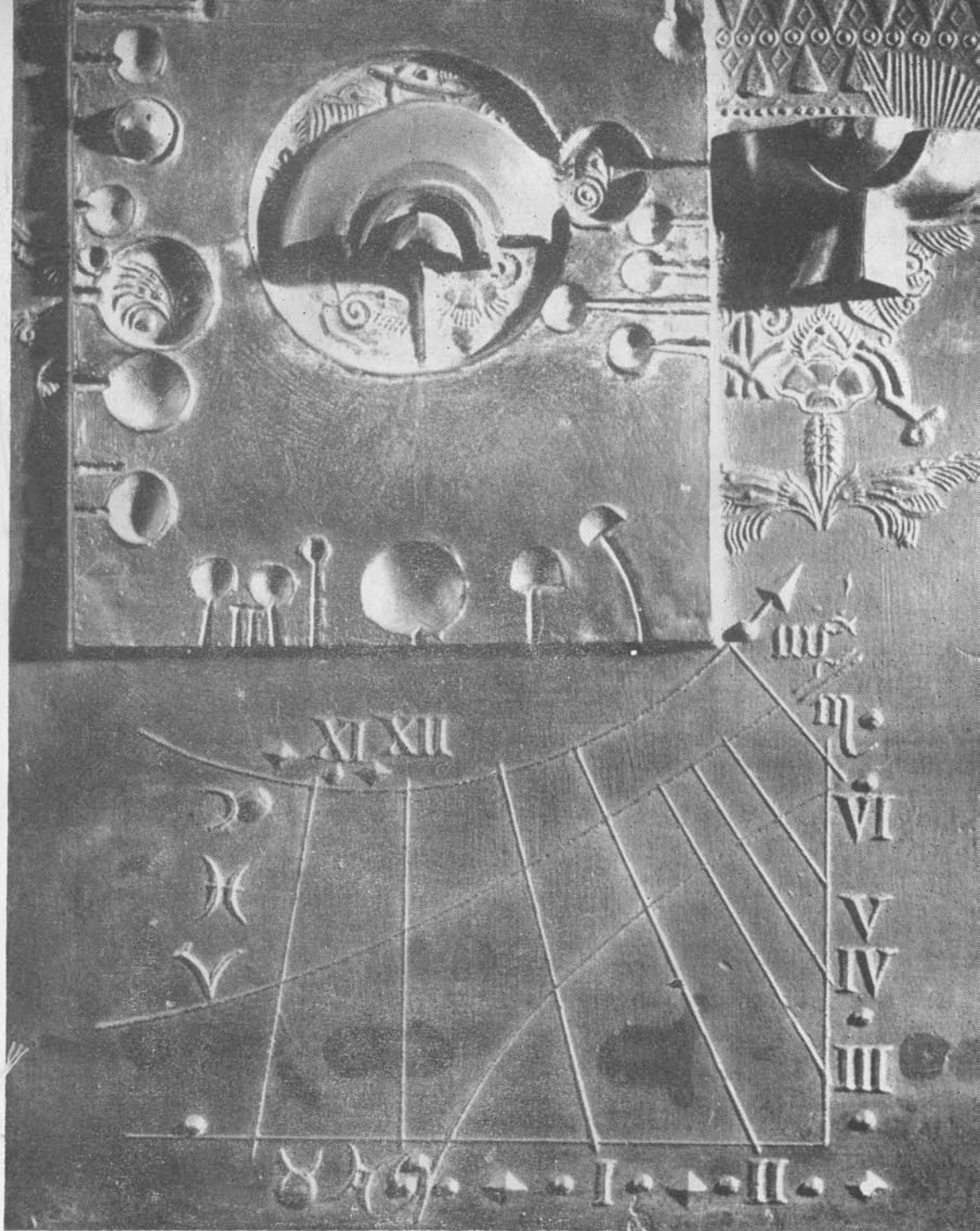
senyvednek. Az igazság az, hogy a nemzeti sajátosságok soha nem tűnnek el. Fejlődnek, változnak, átalakulnak, gazdagodnak, átszíneződnek, de nem halhatnak el, mert a lét szerves, alapvető, autentikus valóságát jelentik. Arról nem is beszélve, ami igazi irodalmi állandó, hogy minden integrált, beolvasztott újítás nacionalizált hagyománnyá válik. Garabet Ibráileanu azt mondta, hogy a nemzetközi kölcsönös függés és szolidaritás miatt a nemzeti sajátosságok kiritkulnak... Ami valóban „kiritkul”, az csak a külső — mondjuk „egzotikus”, „folklorisztikus” — oldal, hogy az erőtetett, áltság formákról ne is szóljunk. Mert ahogy van hamis újítás, hamis korszerűség, hamis illeszkedés az egyetemeshez, úgy van hamis, dekoratív, őszintétlen, rendelésre készült sajátosság is. Ez persze eltűnik. De ebben, akár a hamis újítások eltűnésében a valódi modern teljesítmények láttán, semmi kellemtelent, szomorút nem látunk. A csinálmánynak nyomavész, az alkotás marad.

Az avantgarde mozgalmak esete különös világossággal példázza az itt tárgyalt nemzeti és egyetemes tényezők összefüggését. Ezek persze nemzetközi irodalmi jelenségek (a szimbolizmus utáni legátfogóbbak), de nemzeti eredetűk, indokaik és módosulataik is vannak. Megszámlálhatatlan ugyan az avantgarde képviselőinek internacionalista hitvallása. A marxista beállítottságuk nem felejtik el az avantgarde alátámasztására fölidézni a *Kommunista Kiáltvány* ismert helyét az „egyetemes irodalom” kialakulásáról a nemzeti elzárkózás megszűnése és a különféle nemzetek intellektuális termelésének köztulajdona korában. Ezt teszi például Karel Teige is, a cseh poetista irányzat atyja. A teljes egyenlősítés, uniformizálás e szakaszáig az avantgarde áramlatok nemzeti dimenziókban mozognak, a nemzeti irodalomhoz tartozónak tartják magukat, abban sajátos szerepet játszanak, elődökre hivatkoznak. Persze másfajta magatartás is akad. De elég ritkán emelik ki azt, hogy az avantgarde a nemzeti—egyetemes ellentét valóságos mértani helye, típusa, csomópontja, mindkét irányban végzett heves kilengésekkel. Kozmopolita, majdnem hazátlan korszaka után Apollinaire a *L'Esprit nouveau et les poètes*-ben (Az új szellem és a költők, 1918) arra a következtetésre jut, hogy a művészetnek mégis van „hazája”, s hogy az új, univerzális szellem nem kevésbé „a francia nemzet egyéni és lírai önkifejezése”. Megfigyelhető, hogy az avantgarde nacionalizálása inkább a kisebb, peremirodalmak esetében következik be, ahol szenvednek Európa nyomasztó súlyától. Jellegzetes a portugál futurizmus esete, ahol Almada Futurista *ultimátum a 20. század portugál nemzedékeihez*, Alvaro de Campos (Pessoa) *Ultimátum* címmel hazafias, fiatalos, háborúpárti és mélységesen Európa-ellenes szellemben ír. Argentínában a *Martin Fierro* című lap kiáltványa (1924) hisz „Amerika szellemi újdonságainak fontosságában, a köldökzsinór elnyisszantásában, ollóval”. A cél „elmélyíteni és más szellemi területekre is kiterjeszteni Rubén Dario nyelvi függetlenségi harcát”. Avantgarde körökben kinyilvánítják, hogy létezik „argentínai érzékenység és észjárás”. Brazíliában az avantgarde egész indigenista (bennszülötpárti), indianista, nativista áramlatot robbant ki, amely szembe fordul az európai irodalmak behozatalával, az elnemzetietlenedéssel. Nálunk itthon, a román avantgarde-ban is figyelhetünk meg ilyesmit. Az avantgarde, a román is, a tiszta ősforrásokat keresi, a költészetet, a kezdetek nosztalgiáját, s ez természetszerűleg terelte a folklórhoz, hasonlóan a nyugati művészet regenerálásához az egzotika, a primitív művészet és a néger szobrászat révén, hála Gauguinnek és társainak. Mindez közismert. De hadd említsük meg a román avantgarde gondoskodását a románság nemzetközi érvényesüléséről — szeretném ezt aláhúzni. Bráncuși tiszteletére külszámot adott ki a *Contimporanul* 1924-ben, először tette ezt román folyóirat. Mielőtt Eugène Ionesco Párizsban Urmuzt mint a szürrealizmus előfutárát mutatta volna be, Ștefan Roll már mint „román Jarry”-ról beszél róla, „a világ számítgatásait merészen fölborító, ékesebben szóló előd”-nek nevezi. Az a tétel, hogy a tagadhatatlanul nemzetközi törekvésű román avantgarde elszakadt volna az ország mély és eleven valóságától, igazolhatatlan. A szövegek cáfolják.

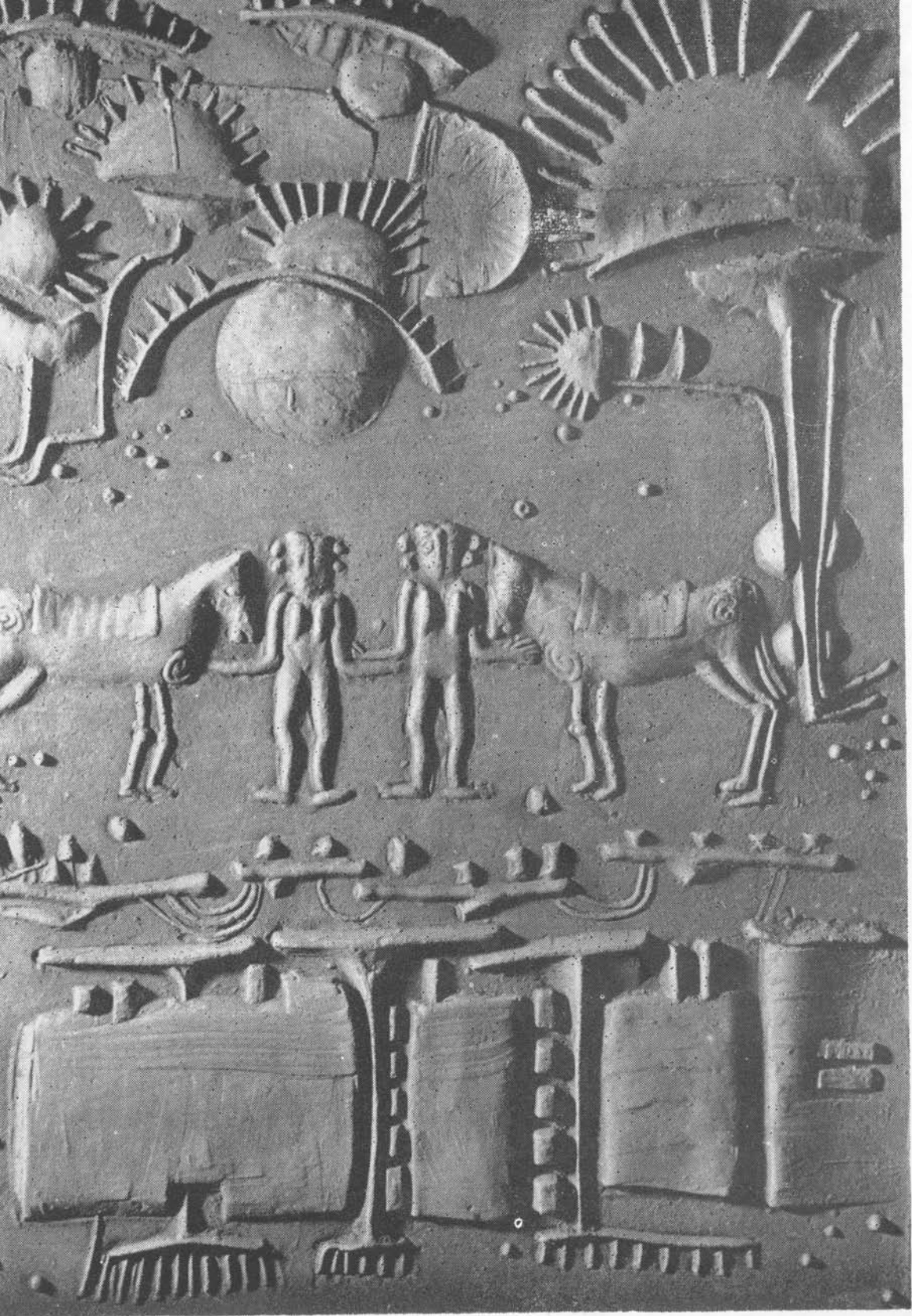
Ezeknek a párhuzamos jelenségeknek a számbavétele — közülük némelyek a lezárás, mások a nyitás irányában hatnak — két párhuzamos kizárólagosság és előítélet eltávolításához vezet, egyik a szűkkeblű „univerzalizmus”, a másik a szűkkeblű „nacionalizmus”, a fölpuffadt türelmetlenség alakzatai.

Tamás Gáspár Miklós fordítása

Egy hosszabb tanulmány rövidített szövege.

GERGELY ISTVAN PLAKETTJEI (A KORUNK GALÉRIA ANYAGÁBÓL)

Az alkotó képzelet

Nem új a dilemma, mellyel a huszadik századba beidétlenkedtünk. A tudomány mindig is kétarcúságával adta föl a leckét: jóra és rosszra egyként hajlott. Félelmünk és alávetettségünk a civilizációval egyidős. Aki szerszámat készít, annak ölszerszámai is vannak. Csak az öldöklés méretei változtak. Nagyobb a pusztítás és nagyobb a másik ember iránt érzett közöny. És lelkiismeretünk boszúja kínzóbb.

A civilizáció önmagával került szembe. A még bombázatlan Nagaszaki ipari nyomortanyáit ugyanaz a civilizáció termelte, mely aztán egyetlen gombnyomással porrá és hamuvá tudta égetni a város valamennyi nyomornegyedét.

A nyomorba és romokba öltözött civilizáció védekezésül közhelyeket dadog. Persze, a civilizáció bármely tagja könnyen kibújhat a felelősség alól azzal, hogy őt a többiek hagyták cserben. A fizikusok és mérnökök az okai mindennek — mondják az emberiséggel együttérzők —, a legmegveszekedettebb bürokrata sem tud atombombát vagy ipart előállítani. — Söpörjön csak mindenki a saját portája előtt — így a másik fél. Mit tettek a görög bölcsek vagy a barlangfestézet korai felfedezői azért a társadalomért, mely nem a cselekvők tévedéseitől, hanem sokkal inkább a be-nem-avatkozók téltenségétől szenved?

Shelley költészetében a tudomány még modern Prométheuszként álmodja az ész paradicsomába a világot. Ez éppolyan túlegyszerűsítés, mint lidércnyomásként élni át mindazt, ami azóta történt. Álom vagy lidércnyomás, úgy kell vennünk, ahogy van — élményeink éberségre kárhozzatnak. Olyan világban élünk, amely minden ízében összefonódott a tudománnyal. Világunk valóságos és teljes egész. Nem csonkíthatjuk meg azzal, hogy egyik vagy másik oldalát fogadjuk el igaznak.

Az óncsalás olyan játszma, melynek igen nagy a tétje: életünk emberi tartalmát veszíthetjük el vele. A tudományellenesség hívei tréfát űzhetnek a tudományból, a tüzzel játszani azonban nem tréfadolog. A tudomány idegen és szemfényvesztő világa — ez az a mákony, amely oly buján tenyészik a képregényekben. Nincs szégyenletesebb és fenyegetőbb dogma, mint az, hogy a társadalmi döntések felelőssége néhány — a mágiával manipuláló — tudósra hárítható. Ez is álom, méghozzá H. G. Wells gyermekien együgyű álma, melyben magas és elegáns mérnökök intézik az emberiség sorsát, úgyhogy az emberiségnek nem marad más dolga, mint boldognak lenni. E paradicsomi elképzelés a tudományról tulajdonképpen rabszolgasors. Ostor csördít a nyakunkba, valahányszor abban a „humanista“ tévhitben ringatjuk magunkat, hogy semmi közünk a tudományhoz. Mert mai világunknak a tudomány a bölcsője és a — koporsója.

A tudomány és az emberi értékek című könyvem témája tehát nem tűri a szűk laboratóriumi kereteket. Benne a tudományellenesség előítéleteit szeretném lerombolni. Azt is, amely az emberiség pártján állók önbecsmerlő szövegeiből táplálkozik, és azt is, amely a tudósok korlátolt önszemléletéből. Ha valaki saját művét sem képes helyesen megítélni, hogyan közeledhetne megértéssel ahhoz, amit mások csinálnak? A tudomány művészet iránti közönye és a tudomány önmaga iránti közönye — ugyanannak az éremnek két oldala. A tudománynak nincs más mentsége, mint az, hogy nem egészen haszontalan. A költészet, a zene, a festészet persze ilyen alapon realitását és értelmét veszti, pedig az alkotó képzelet éppúgy otthon érzi magát a tudományban, mint a művészetben. Kérdés, hogy mit is értünk tudománnyon? Megengedhetjük magunknak azt a fényűzést, hogy a köznapi felfogást követve megtagadjuk a tudomány elnevezést mindattól, ami elvont spekuláció, amit egyelőre még nem tudunk a mindennapi gyakorlatban alkalmazni?

Úgy gondolom, semmi esetre sem. A tudomány a maga valóságában egyszerre elmélet és alkalmazás. Közlebről tudásunk oly módon való megszervezése, hogy minél jobban kiaknazzuk a természet rejtett tartalékait. Tudás és felhasználás közt nincs tehát éles határvonal. A tiszta és az alkalmazott tudomány közé rendszerint ugyanazok tesznek cezúrát, akik a művészetet pusztá fikciónak tartják. Ők azok, akik úton-útfélen a „hasznos“ szóval dobálóznak oly közönséges gesztussal, mintha ez a szó mindössze anyagcserénk végeredményére utalna.

Nincs szabvány arra, hol kezdődik és hol végződik az elmélet átültetése a gyakorlatba. Nem vitás, a tudomány csakúgy tobzódik hasznos felfedezésekben. Az elmélet emberét gyakran korának leggyakorlatibb kérdései foglalkoztatják. Newton

is nyilván azért foglalkozott csillagászáttal, mert akkor ez volt a kortársak napi gondja. Nagyon is gyakorlati kérdés volt számukra a csillagokhoz igazodó tengeri navigáció. Tegyük hozzá — a csúfondárosság kedvéért —, legtöbbet mégis a horoszkópkészítés napi gondja lendített a csillagok tudományán (lásd Keplert).

Faraday viszont egy életet áldozott arra, hogy az elektromosságot a mágnességgel összekösse, mert ez volt korának nagy problémája. Akkor is, mint ma, az új energiaforrások felkutatása volt napirenden. A kibernetika gyors fejlődése is azzal magyarázható, hogy olyan idöket kezdünk élni, amikor a kommunikáció szabályozása lesz egyik legfőbb erőforrásunk. E felfedezések mind társadalmi szükséglethez kötődnek, tehát kétségkívül hasznosak. A felfedező szellem azonban nem a hasznosság szikráitól fog tüzet, Newtonnak, Faradaynak vagy Norbert Wienernek nem volt ideje arra, hogy találmányaik szabadalmaztatásáért tülekedjenek.

A tudós szellemi munkájában nemcsak a kor szavára hallgat, hanem személyes motivációkra is. E tekintetben a tudós éppen olyan, mint a többi halandó. A kor szükségletei csak a tudományos előrehaladás általános kereteit szabják meg. De a tudós mint egyén nem a korigényben leül élvezetere és kalandra, őt nem a kor szava szerkenti magányos, éjszakába nyúló munkára. A tudós ugyanolyan személyesen érdekelt saját művében, mint a költő. A nyelvi újítások is a kommunikáció gyakorlatát szolgálják, de nincs olyan költő, aki miközben a nyelv anyagán dolgozik, ne merülne el a nyelv élvezetében. Nincs olyan tudós, aki miközben a tudomány szimbolikus fogalmain dolgozik, ne kapna kedvet saját műve tudományos feltáráshoz. Márpedig ebben rejlik az alkotás titka.

Az önfeltárás képessége és élvezete egyaránt nélkülözhetetlen az elméleti tudós és a gyakorlati mérnök számára. Aki ennek nincs tudatában, az összetéveszti a praktikusát a banállissal. Van jó értelemben vett rutinmunka is, ez tölti ki mindannyiunk mindennapjait, az elméleti tudósét éppúgy, mint a gyakorlati mérnökét, az íróét éppúgy, mint a teherautósofőréét vagy a tisztviselőét. A rutinmunka tartja mozgásban a világot, de a rutinmunka ettől még nem lesz a gyakorlati ember monopóliuma. A gyakorlat emberének nem kötelező beleragadnia a rutinba. Ha ki akar törni a megszokásból, ugyanúgy fel kell hagyatnia és le kell lepleznie saját eszközeit, mint a költőnek a szavakat. Egy turbina tervezője sem lehet kevésbé eredeti és kevésbé alkotó szellemű, mint egy új világrend mérnöke.

Ezért van az, hogy a praktikus találmányok nem mind praktikus emberek nevéhez fűződnek. Ki találta fel a televíziót? Miért ne mondhatnók tiszta lelkiismerettel, hogy az elektromágneses hullámok létezését előre látó Maxwell, vagy az alkalmazásukban jeleskedő Hertz vagy az elektront felfedező Thomson? Ez mit sem von le a televíziós készüléket megszerkesztő mérnökök invenciójából. De miért ne szolgáltatassunk végre igazságot minden alkotó szellemnek, akinek eddig — sajnálatos módon — nem sok fény jutott a televízió ragyogásából?

Az ember nem azzal kerekedik a világmindenség fölé, hogy erőszakot követ el rajta, hanem azzal, hogy kiismeri magát benne. Nem véletlen, hogy a tudomány napja akkor jött fel, amikor a mágiáé leáldozott. A tudomány az univerzum bővülésében nem bizza magát varázslatokra. Az univerzum megnyerésének nem az a fortélyja, mint azt a középkor mágusai és alkimistái gondolták, hogy felrúgjuk a törvényeit, hanem hogy megszelídítjük, céljaink szolgálatába állítjuk őket. A természet nem túri, hogy zsarnokoskodjunk fölötte. Elégedjünk meg annyi hatalommal, amennyit rejtélyeinek megfejtéséből kicsikarhatunk. A görög monda szerint Orpheusz lantjátéka oly lenyűgöző volt, hogy még a vadállatokak is képesek voltak vele megszelídíteni. Orpheusz azonban ezt a tehetségét nem azért vitte tökélyre, hogy beállhasson oroszlánszelidítőnek.

Miféle intuícióval próbálja a tudós kifürkészni a világmindenséget? Talán alkotó képzeletével? Ez sokak — főleg irodalmárok — számára egyenesen nevetségesnek tűnik. A tudomány — úgymond — a tények kollekciója, s ha ez igaz, a tudósnak a tényeken kívül nincs más fürkésznivalója. A laikus tehát a szakbarbárok egy szürke példányát látja a tudóban, aki reggelenként kiáll a világ-egyetembe — oly semlegesen, mint valami fényérzékeny lemez exponálás előtt. Miután automatikusan rögzítette a képet, a sötétkamra vagy a laboratórium előhívóasztalán pillanatok alatt megjelenik — csupa nagybetűkkel szedve — az új világegyenlet.

Aki valaha is olvasta Balzacot, nem dől be annak az írói programnak, mely szerint az író nem törekedhet többre, mint a tények rögzítésére. „Fényképezőgépek vagyok“ — írta Christopher Isherwood, de ezt a kijelentését ne vegyük szó szerint. A ténygyűjtő tudós képe csak azokat tarthatja fogva, akik sohasem

foglalkoztak tudománytörténettel. Kopernikusz azt állította híres könyvében (melynek 1543-as megjelenésétől számítjuk a tudományos forradalom kezdetét), hogy a Föld forog a Nap körül. Mikor állt ki és fényképezte le ezt mint tényt Kopernikusz? Miféle természeti tünemény sugalmazta neki ezt a vakmerő ötletet? És miféle száználmas okfejtésre van szükség ahhoz, hogy az alkotó szellem eme szikráját a tények semleges rögzítésének csúfoljuk? Aki így okoskodik, és ráadásul tudósnak tartja magát, annak annyi esélye sincs a tudományban, mint egy közönséges elektronikus agynak.

Kopernikusz azonban nem tudott ilyen földhözragadt módon gondolkodni. Ő azt kérdezte: vajon nem tűnne-e kevésbé kaotikusnak a bolygók pályája, ha nem a Földről, hanem a Napról néznénk őket. Ahhoz, hogy erre rájöjjön, nem kellett bonyolult számításokat végeznie. Elég volt a képzelet merész nekirugaszkodása, s az ember a Földtől spekulatív úton eltávolodva máris a Nap kellős közepéből nézett vissza a világra. „A Föld a Naptól keletkezett — írta Kopernikusz. — A Nap uralkodik a csillagok népes családján.” És ez a kopernikuszi látomás ismerős valahonnan: a Nap-karikában egy férfi áll széttárt karokkal. Lehet, hogy ez ugyanaz a széttárt karú ifjú, akiről Leonardo da Vinci az arányos emberi test kánonját mintázta, s amely ott látható majdnem minden reneszánsz festő kánongyűjteményében.

A csillagjós Kepler képzelete is legalább ilyen szokatlan analógiákkal dobálózott. A bolygók sebességét például zenei hangközökkel „mérte”. Pályájukat az őt szabályos mértani idommal (tetraéder, kocka, oktaéder, dodekaéder, ikozaéder) próbálta leírni. Ezen ma már csak mosolygunk (ha egyáltalán eszünkbe jut), de vegyük észre, hogy a legképtelenebb hasonlóság is alkotó képzeletünk ugródeszkája. Amikor Kepler a rejtett analógiák misztikájában a helyes törvényre is ráhibázott, ebben nem a statisztikai valószínűséget, hanem a természet egységét ünnepelte. A bolygók mozgását a szférák zenéjéhez hasonlítani ma már erőszakoltnak tűnik. De vajon nem hajmeresztőbb analógia-e Bohr és Rutherford metaforája, akik az atomszerkezetet a naprendszer mintájára képzeltek el?

Nincs olyan tudományos elmélet, amely pusztá tényeket tűzne gombostűre. Az elmélet nem úgy igaz vagy hamis, ahogy egy tényt igaznak vagy hamisnak tekintünk. Igaz volt-e a demokritoszi atomelmélet? Igaz volt, mondhatjuk, de csak akkor, ha a görög materialisták anyagfogalmát összetévesztjük a miénkkel. John Dalton 1808-ban ugyanis — újra az atomra hivatkozva — nem a görögök atomelméletét melegítette fel, csak az atom szemléletes képét kölcsönözte tőlük. A fogalom Daltonnál legalább olyan homályos, ha nem éppoly hamis, mint görög elődeinél. Atomelméletével mégis modern anyagismeretünket alapozta meg azzal, hogy az atomokat ezúttal a vegytanba sikerült becsempésznie. Egy ócska elmélet olvadt itt össze a friss tényekkel, hogy valami olyat álmoldjon, ami még nem volt: egy olyan egységes szemléletet, melyben az anyag különböző fajtájú atomok kombinációiból épül fel. Fúzió a képzelet olvasztótégelyében.

Nincs olyan tudomány, amely ne az egységet ostromolná minden rejtett hasonlóságban. Az egységkeresés egyetemes arányokat is ölthet abban az elképzelésben, mely az elektromágneses és a gravitációs mezőt kísérli meg az egységes tételmeletben közös nevezőre hozni. Néha egy alig szemetszűrő hasonlóság belátása is nagyszabású felfedezésekhez vezet. Yukawa japán fizikus 1932-ben már tudta, hogy a fényhullám diszkrét anyagi részecskék módjára viselkedik. A fotonok létezéséből kiindulva azt a hipotézist állította föl, hogy a magot összetartó nukleáris erőnek is kell hogy legyenek kvantumai. Nem kell fizikusnak lenni ahhoz, hogy az ember belássa, mennyire sántít ez az analógia. Yukawa azonban pirulás nélkül kiszámította a felfedezésre váró új elemi részecske tömegét, majd várakozó álláspontra helyezkedett. Igaza volt, rövidesen kimutatták a mezonok létezését. Az analógia beváltotta a hozzá fűzött reményeket.

Az effajta analógiák teszik lehetővé, hogy a tudós rendet teremtsen a természet jelenségeiben. Ez a rend azonban nem olyan látvány, amelyre ujjal mutogathatunk. Ezt a rendet nem lehet lencsevégre kapni. Ezt a rendet fel kell találni, meg kell alkotni. Amit olyannak látunk, amilyen, az nem a rend, hanem a rend hiánya.

A tudomány persze tapasztalati világunkat rendezí értelmes egésszé. De ehhez nem úgy fog hozzá, hogy minden láthatót és mérhetőt rendre följegyez naplójába, a napi csapadékmennyiségtől a sporteredményekig, a kozmikus sugárzási szinttől a Mars állásáig, mert az ilyen jegyzetfüzet az idők végezetéig érintetlenül fog porosodni. Minden iskolásgyerek betéve tudja a földi és égi mechanika összekapcsolásának legendás történetét. A 22 éves Newton egy szép napon mohón és tudásra szomjasan nézett az égre, amikor is egy alma pottyant le a kerti almafáról. A hagyomány még azt is tudni véli, hogy jonathán alma volt. Figyeljük meg, hogyan

lövi le a történet poénját a hagyomány. Newtonnak ugyanis a közhittel ellentétben nem az tűnt fel, hogy a Föld tömege magához vonzza az almát, a gravitációt már előtte is ismerték. Ami eszébe ötlött, az egy feltevés volt. Mi lenne, ha gondolatban meghosszabbítanánk a Föld vonzóerejét? Ha ez az erő fölért az almafa tetejéig, miért, miért ne terjedhetne annál tovább is? Miért ne léphetne ki a Föld légköréből a világűr végtelenjébe? Holdig érő gravitáció? Ez volt Newton zseniálisan új meglátása. Más szóval az, hogy a gravitációs erő tartja pályáján a Holdat. Ha pedig így van, nem marad más hátra, mint kiszámítani ezt az erőt, és összevetni azzal, amely az almát vonzza. Newton úgy találta, hogy a két erő megközelítőleg azonos. De csak megközelítőleg. A hasonlóság mindig csak megközelített azonosság. Mégis Newton hipotézisével vált nagykorúvá a modern tudomány.

Mennyi erő egy röpke hasonlatban! Pedig mi sem esik távolabb egymástól, mint az alma a Holdtól, mozgásukban sincs semmi, ami összekötné őket. Csak egy kiterjesztett fogalom láthatatlan szála tartja őket össze — a gravitációé. Ez a fogalom (és az egység) Newton alkotó képzeletének a műve.

A tudomány előrehaladása állandó újrendezés. Minden lépésével új egységbe foglalja azt, ami addig különbözőnek látszott. Ilyen új egységbe foglalta Faraday az elektromosságot a mágnességgel, Maxwell az elektromágnességet a fénnel, Einstein a teret az idővel, a tömeget az energiával, a Nap mellett elhaladó fény útját egy puszkagolyó útjával, hogy mindezt együttvéve aztán megpróbálja a gravitációval is összefogni a kidolgozásra váró egységes térelméletben.

„Egység a sokféleségben“ — mondta Coleridge a szépségről. Akárcsak a költészet, a tudomány is egységet keres a természet szertelen sokféleségében, pontosabban tapasztalati világunk sokféleségében. De mindegyik a maga módján teremt a hasonlóságból rendet. Mert a költői kép is rejtett hasonlóságra érez rá, amikor egy hasonlat két tagját vonja össze. „Lelked mézét kiszívta a halál“ — jajgat Rómeó a halottnak hitt Júlia holtteste fölött. Az egységes költői képet darabokra szétszedni — kénytelen vagyok most ilyen profán műveletre vállalkozni. A fiatal Shakespeare csodálta Marlowe-t, aki egy helyen azt mondhatja Faustusszal: „Helén csókja kiszívta lelkemet.“ Ezt a meglehetősen halvány képet Shakespeare egyetlen szóval lelkesíti át, és ez a — méz. A halálnak, mint a darázsnek, fullánkja van; a „halál fullánkja“ — közhasználatú sztereotip fordulat Shakespeare korában. A kép mögöttes jelentését Shakespeare jó érzékkel játssza ki. A halál darázsfullánkja csak másokat fenyeget. Júlia ajkára, mint méh a virágra, szállt le a halál mézet gyűjteni. Egy holt közhelyet így tett élővé az alkotó képzelet.

Ebben a költői képben nem nehéz tetten érni a városban lakó ember falunosztalgiját. De nemcsak a természeti, az emberalkotta világnak is megvannak a maga mágikus analógiái. Alexander Pope, miután lefordította a homéroszi eposzok ezernyi és ezernyi sorát, a lélekörülő munkába belefáradva az alkotó embert a malomhoz (a XVIII. században az óra mellett a legismertebb mechanikai szerkezethez) hasonlította, melynek fogaskerekei egyszerűen megállnak. A szomorú hasonlat igaz: bizonyos tekintetben Goethe *Faustjának* — akkor még megíratlan — sorait vetíti előre: „Die Uhr mag stehen, der Zeiger fallen, / Es sei die Zeit für mich vorbei!“

Ezek azonban Shakespeare-hez képest elég költőietlen metaforák. Csak arra jók, hogy új jelentéssel lássák el tapasztalatainkat. Ezért néha nem is mindig kell szavakba önteni őket. Elég a látvány: Lear király és bolondja egy tettetett örült pajtájában, miközben kint villámlik és mennydörög. Ez a szótlán kép is kétféle életfelfogás összevillanása. Itt is az alkotó képzelet pólusai érintkeznek, és nem kevésbé összefüggő vagy egzaktt ez a látvány, mint tér és idő, proton és neutron összelelkezése.

Minden tudományos felfedezés és műalkotás egy-egy fölrobbantott hasonlóság. E robbanásban két vonatkozási rendszer egyesül. Az alkotás hevében születnek az eredeti gondolatok. Az alkotó eredetiség, akár tudományos, akár művészeti jellegű, nem a tudósok és művészek kiváltsága. Éppen ellenkezőleg, a befogadásnak csak az adhat értelmet, ha ezt is alkotásnak tekintjük. A befogadásban ugyanazt a mozgulatot éljük újra, amellyel az alkotó egy addig nem sejtett összefüggést hívott elő. Az a hasonlóság, mely nemcsak meglep, hanem rádöbent valámire, sohasem unalmas. Miközben rekonstruáljuk az alkotás mozzanatát, mi magunk is részt veszünk a felfedezésben. És egyáltalán, a sokféleség egysége sem jöhet létre addig, amíg mi magunk is fel nem ismerjük, magunkévá nem tesszük az összefüggést.

Ha a festő célja az volna, hogy lemásolja, amit lát, a műkritikus erre csak azt mondhatná: ez a másolat hű, amaz pedig hamis. Ha a tudomány a pusztán tényeket rögzítené, az elmélet nem lehetne más, mint igaz vagy hamis, és vagy igaz vagy hamis maradna mindörökké. Nekünk pedig nem volna más tennivalónk

mint igazolni vagy cáfolni az elméletet. Aki valaha is olvasott néhány oldalnyi jó kritikái vagy spekulatív szöveget, többé nem fogadhatja el az *igen vagy nem* meddő alternatíváját. Nem nyugodhat bele abba, hogy ez minden, amit képzeletünkkel elérhetünk.

A valóság nem megtekintésre kiállított tárgy „hozzányúlni tilos” felirattal. Nincs olyan fotografálható jelenség vagy leírható tapasztalat, amelynek ne volnánk magunk is alkotó részesei. Minden felfedezéssel — legyen az poéma vagy teorema — újrateremtjük a világmindenséget. És a poémát csak akkor érezzük nagy-nak, a teoremat mélyértelműnek, ha saját tapasztalatvilágunkból alkottuk újjá őket. Ezek az egység mérőöldkövei a sokféleségben. Művészet? Tudomány? Képzeletünk moccanása — megugró, kihagyó szívverés.

Aradi József fordítása

KÁNYÁDI SÁNDOR

HALOTT DELFIN

fejét már lerágták a part
vagy a víz dögevői
három nap óta nem tud
eltemetődni

sirályok
vijjognak
fölötte
körütte

szemfényvesztősdit játszik
a chaplin-mozgású idő
bukfencet vet a víz s a
lerágott fej kinő

szirének
dizdözök
műezzin

imára szólít az imám

mitológiák buzogánya döng
a láthatár érckapuján

gördül és dördül
hullámra hullám
emberfejet
láttat a képzelet
a már
szederjes hullán

vadul a tenger kis homok-
várainkat egytől egyig előnti
leskelnek már a part
meg a mély dögevői

gyászinduló
jajdul talán a víz alól
eldobott papírcsákó
biceg talán az
örökkévalóság felé
s kihull
a nap
a műezzin karjaiból

KENÉZ FERENC

ANGYALMÉZ

Micsoda
inkvizitor-idő

ledönt s felemel
a hó

kavarog

botorkálva
érkeznek el ajtóig
az angyalok

méz-edénnyel
sorba
állnak

mérem éjmem
nappá téve

ha már egyszer
sorbaálltak

mérem nekik
méz-edénybe

a sómat
s a paprikámat.

A büszkeségről

Vannak előléptetett fogalmaink: a *kíváncsiság* ismeretelméleti kategóriává, a *szorongás* az egzisztencialista filozófiában magyarázó elvvé, a *megérzés* mint élményszerű felismerés az intuitívizmus alapjává vált. Böven vannak azonban olyan, igénytelennek tűnő fogalmak, amelyek közvetlenül sohasem kerültek bele valamely szaktudomány vagy filozófia kategóriarendszerébe, de amelyek mögött mégis az egyén és a közösség életét befolyásoló lényegi tartalmak lapulnak. A filozófia és az emberrel foglalkozó tudományok érdeklődési körének peremére szorult ilyen fogalom a *büszkeség* (a továbbiakban: b.), amelynek nehezen kitapintható tartalmát egyetlen megismerő funkcióval rendelkező társadalmi tudatforma sem elemelte elmélyülten.

A b. jelensége leginkább a pszichológiai vizsgálódás körébe vág, csakhogy a lélektan — ha egyáltalán futólagosan foglalkozik a b.-gel — az egyén lelkivilága szempontjából elemez, az érzelmi élethez kapcsolja ezt az egvedet jellemző jelenséget, s tágabb összefüggésben a jellem alkotórészeként kezeli.

A szociálpszichológiai megközelítési mód szerint a b. leginkább attitűdként mutatkozik meg. Az attitűdön — Paul F. Secord és Carl W. Backman megfogalmazásában — „bizonyos szabályszerűségeket értünk, amelyek egy egyénnek a környezete valamely aspektusával szembeni érzelmeiben, gondolataiban és cselekvési diszpozícióiban figyelhetők meg”. (*Szociálpszichológia*, 1972. 115.) A b. mint érzelem, mint a gondolatok valamilyen elrendeződése és mint bizonyos tetteket faszto hajlam vagy készség igen jól belefér az attitűd kategóriájába.

A kérdést azonban ezzel nem zárhatjuk le, a b. jelenségét nem lehet egyszerűen „átutalni” a lélektani vagy társadalompszichológiai vizsgálódások körébe, a pszichikummal kapcsolatos vetületeken túlmenően ugyanis számos olyan elágazás létezik, amely elvezet a társadalomfilozófiai régiók felé. A b. ugyanis úgy is föl-fogható, mint a társadalmi pszichikum, de gondolatilag kikristályosított formában mint a *társadalmi tudat* eleme, mint valamely társadalmi közösség *kollektív tudatának* megmutatkozása, ami most már megköveteli az egyéni-pszichikai látószög fölnagyítását filozófiai méretekre.

Az alábbiakban a pszichológiai látómezőbe befogott jelenség vizsgálatát megpróbáljuk áthelyezni a társadalomfilozófiai dimenziókba anélkül, hogy föladnók a lélektan leszűrt eredményeit, hiszen végül is a kollektív társadalmi-tudati jelenségek sem létezhetnek másként, mint az *egyének* konkrét érzelmei, tudattartalmi, tett-diszpozíciói.

A b.-et mint egyéni és kollektív tudati elemet általános társadalombölcseleti vonatkozásban a következőképpen jellemezhetjük: valamely /1/ tárgyának a /2/ szubjektumban megjelenő /3/ értékelő tükrözése, az alany(ok) bizonyos /4/ érzelmi viszonyulásának, /5/ gondolatelrendeződésének jelenlétében, amely tükrözés tartalmazza a /6/ máshoz viszonyítást és a /7/ cselekvési diszpozíciót. A b. elképzelhetetlen az itt felsorolt elemek valamelyikének hiányában.

1. Amikor a b. objektumáról beszélünk, a tárgy kifejezés nyilván logikai, nem pedig ontológiai tartalmú. Így tehát a b. tárgya rendkívül sokféle lehet, az objektív és szubjektív létezés igen sok pásmáján megtaláljuk. Ez az objektum nem önmagában, hanem funkciója révén kerül bele a tárgy és alany közötti sajátos viszonyba. E funkció nem más, mint a jelzett emotív /4/, kognitív /5/, tette ösztönző /7/ állapot *megteremtése* a szubjektumban, persze az alany aktív értékelő /3/, gondolati /5/ és máshoz viszonyító /6/ tárgyhoz való hozzáállásának közvetítésével.

A b. tárgyának objektív jellegét csak sajátosan és erős megszorítással fogadhatjuk el. A b. tartalma csak kivételes esetekben lehet „tisztán” objektív, akkor, ha lételméletileg is a tőlünk független tárgyiség világában található. (Büszke vagyok például hazám természeti szépségeire, saját testi adottságaimra stb.) Egyébként azonban a tárgy objektivitását át- meg átszövi a szubjektivitás: a tárgynak köze kell hogy legyen a szubjektumhoz (legyen az kollektív alany), a szubjektum *hozzájárulásával* válik ilyen minőséget hordozó objektummá. Ez a bizonyos szubjektív kontribúció kettős: egyrészt magának a tárgynak a reális létrehozásához, másrészt az objektumnak a b. tárgyává való átalakításához történő hozzájárulás. Bármelyik hiányozzék a kettő közül, maga a b. sincs jelen. Vannak tett-eredmé-

nyek, amelyek esetleg kiérdemelnék azt, hogy a b. tárgyává váljanak, de nem lesznek azzá, mert hiányzik a szubjektum másik — értékelő, gondolatban b.-tárgyat formáló — hozzájárulása, mint ahogy a szubjektum közbenjárása nélkül létrejött realitást is csak az említett kivételes esetekben lehet a szubjektum axiológiai-gondolati viszonyulásával a b. objektumává tenni.

Jogos azonban a kérdés: vajon a b. tárgyának ilyen megközelítése nem jelent-e leszűkítést, vajon egyedül csak a saját egyéni hozzájárulásunkkal létrejött eredmény válhat ilyen objektummá? Tény ugyanis, hogy az egyén szempontjából nézve a b. tárgy lehet más ember cselekmény-következménye is. A „saját hozzájárulásunk a b. tárgyának megteremtéséhez“ megszorítást ennek ellenére fönntart-hatjuk, azzal a kiegészítéssel, hogy a b. alanyának /2/ tartalmi köréhez kell viszonyítani ezt a bizonyos „saját“-ot. Ez a kör néha nagyon széles lehet, adott esetben az emberiséget is átfoghatja, s ily módon az egész társadalom által létrehozott, pozitívan értékelt /3/ tett, tény stb. válik a b. tárgyává olyan alany számára, aki az összemberiség részének éri magát, s így állíthatja: *saját* tettünkre vagyok büszke. (Miért ne létezhetnék például a b. érzése az egyénben azért, hogy az *emberiség* meghódítja a világot?) A b.-objektum ilyen értelmű, szubjektumtól való függése természetesen megköveteli a b.-relációba kerülő szubjektum körének pontos megrajzolását /2/.

A b. konkrét tárgyat a viszonylagos függetlenség jellemzi a b. érzésével, lelki-állapotával, a rá jellemző gondolatrendeződéssel szemben. Nem abban az értelemben, mintha valamely tárgy nélkül a szubjektumot jellemezhetné a b., hanem abban a vonatkozásban, hogy az adott tárgy eltűnhet, más válthatja föl, a szubjektum tudatában azonban a b. jelenlétén ez esetleg mit sem változtat. Ha a b.-et egyéni attitűdként is jellemezhetjük, akkor ehhez hozzátehetjük: mobilis és mégis konstans attitűd ez, amelyen belül a viselkedés-, gondolkodás-, érzésmód milyensége — maga a szubjektumban létező b. — viszonylag állandó lehet, a reflektálás tárgya pedig a legnagyobb fokon mozgékony. Ennek nagy jelentősége van a b. érzésének tudatos táplálása szempontjából, az ilyen b.-et állandósító törekvések számos tárgyat kizárhatnak vagy bevonhatnak a b.-viszonyba, azzal az egyedüli céllal, hogy ezt a bizonyos konstans jelleget biztosítsák. A b.-állapot ilyen szándékos gerjesztése esetében háttérbe szorulhat a tárgyiség, így az emotív forma, a b. érzése — mivel a tárgyak amúgy is viszonylagosan függetlenek tőle — önálló életet kezd élni, s külső ösztönzésre vagy öntevékenyen maga keresi magának a saját létezését állandósító tárgyakat, szükség esetén fiktív tárgyakat alkot magának.

A b. tárgyának van egy érdekes tulajdonsága: nem föltétlenül konkrét, hanem a legnagyobb mértékben elvont is lehet, s ettől már csak egy lépés a fikció. (Kollektív alanyként büszke lehet valaki népének *egyik* nagy művészeti alkotására — ez a konkrétitás —, büszke lehet *általában* a népe alkotta művészetre — elvontság —, de b. töltheti el azért is, mert tudatában népének művészete minden népénél különb — fikció.) A fiktív b.-tárgy tudati jelenléte erőteljes konfliktusok forrása lehet. A fikcióval alkotott tárgy mint valóságosan nem létező tudati általánosság a konkrét egységétől függetlenítheti magát, érvényesüléséhez azonban szükség van az általánost hordozó egyediekre, amelyek azonban nem mindig „akarják“ hordozni a fiktív általánost. Ebből aztán a tudattartalmak és a tények konfliktusos viszonya alakulhat ki. Ha az alany az egyedi eseményeket nem tudja beleolvasztani a fiktív tárgyba, nem tudja konkrét tárggyá formálni őket, dilemma elé kerül: az általánosnak ellentmondó mind több és több egyedi tény súlya alatt vagy kénytelen földadni a b. fiktív tárgyat — nyilván a b.-gel együtt járó minden emotív, kognitív stb. tényezővel együtt —, vagy állandó mentséget keres a „kivételekre“, továbbra is megőrizve a fiktív általános b.-tárgyat. (Valamely közösség tudatában például él az a hit, hogy mondjuk különb sporteredményekre képes, mint más kollektíva; ez fiktív b.-tárggyá válik; egyes eredmények azonban ellentmondanak ennek; így vagy földadják a fikciót, vagy a b.-tárggyal nem azonosuló esetekre „külső okokból“ fakadó magyarázatokat keresnek.)

A fiktív tárgy megmentésére fölhasznált egyik eljárást filozófiailag úgy jellemezhetjük, mint a *potenciális b.-tárgy* képzetét. Ennek sémája a következő: lehetőségként jelen van a b.-re feljogosító *képesség* az adott közösségben; ha e képesség érvényesülését — lehetőségből valósággá válását — a kollektívától független tényezők megakadályozták, ez mit sem változtat azon, hogy a b.-tárgy, úgymond, létezik. Ezzel a módszerrel a legképtelenebb eredményekhez lehet jutni, főleg a múlt értékelésében. A b. alanya — mint ahogyan jelezni fogjuk /2/ — olyan értelemben is kollektív lehet, hogy átfogja az egy közösségbe tartozó nemzedékek egész sorát. Így a fiktív b.-tárgy és a potenciális tárgy föltételezése alapján gondolatilag ki lehet képezni egy olyan közösségtörténetet, amelyben minden — a

szó szoros értelmében minden a b. tárgy, még a kudarcok, tévelygések, balfogások is, hiszen ilyenkor az elképzelés szerint a közösségen kívül álló hatások nem engedték meg realizálódni az egyébként — úgymond — potenciálisan létező b.-tárgyat.

A potencialitásnak azonban van egy időben előre irányuló vetülete is. Lehet-e a b. tárgy az, ami egyelőre csak a lehetőség állapotában van? A megvalósulás előtt aligha nevezhető jogosnak, ténylegesen léteznek az ilyen potenciális b.-tárgy. A jövő-tárgyú b. igen könnyen elvezethet az elhamarkodott megelőgettséghez, az amolyan előlegezett b. eltérítheti a figyelmet a megvalósítás nehézségeiről. A jövőbe vetülő, potenciális b.-tárgy esetében különbséget kell tennünk egyrészt a kitűzött cél, másrészt a megvalósulás között. A megfogalmazott és jól megalapozott, a realizálódás lehetőségét a legmagasabb fokon tartalmazó cél kitűzése valóban lehet a b. *reális* tárgya, ami még nem a megvalósult cél feletti b.

2. A b. szubjektuma szűkebb értelemben az *egyén*, tágabb értelemben viszont lehet valamely *közösség*. Legáltalánosabban így fogalmazhatunk: a tárggyal a b. viszonyába került alany az az egyed vagy egyedcsoport, aki vagy amely hozzájárulásával a b. érzéseként-gondolatoként tükrözött tárgy létrejött, s akiben (akikben) a b.-re jellemző jegyek /3, 4, 5, 6, 7/ jelen vannak. A tárgy megteremtésében való részvétel mint az alanyiság kritériuma és a tárgy b.-tárgyként történő tükrözésének szubjektuma között a kollektív alanyiság esetében viszonylagos elhatároltság tapasztalható: a közösség egyes tagjainak tettei olyan, a közösséghez tartozó alanyokból is kiválthatják a b. lelkiállapotát, akik nem vettek részt közvetlenül a létrehozásban. A kollektív alanyiság ezt lehetővé teszi, a közösségével azonosuló alany sajátjának tudhatja azt a tett-eredményt is, amely a közösség előző nemzedékeinek tevékenységéből fakad.

A b. kollektív alanyiságának tudata az eszmei egységteremtő, -szilárdító tényező funkcióját látja el, ha ugyanis számos egyénben él a b. egyazon tárgya, akkor ez nyilván az együvé tartozás érzését erősíti. Ez a bizonyos tárgy azonban reális és fiktív is lehet /1/, az ilyen két-lehetőségűség pedig erőteljesen kihat a közös alanyiságból fakadó közösségtudat milyenségére. A fiktív b.-tárgy illuzórikus közösséget hozhat létre, gondolati egységbe vonhat egyébként heterogén, tehát szilárd közös bázissal nem rendelkező egyéneket, társadalmi csoportokat, kategóriákat, pusztán csak azért, mert a b. alanya közösséget vállal mások tetteiért, bevonja *saját* b.-ének tárgyába. (A múlt kizsákmányoló osztályainak, egyes uralkodóinak tevékenységét például úgy bemutatni, mintha kizárólag csak az utódok b.-ének táplálására szolgáló tárgy volna — illuzórikus közösségtudatot teremthet, a közös b.-alanyiság vállalására ösztönözheti azokat, akik mai társadalmi helyzetük révén az elődök [s minden előd] minden tetteért nem vállalhatják ezt az egyalanyiságot.)

A b. alanyára jellemző tehát az, hogy azonosul a b. tárgyával, még akkor is, ha a kollektív alany egyedeként ő maga közvetlenül nem vett részt e tárgy kialakulásában. Ez az identifikálódás, abban az esetben, ha az egyén a mások szerzte érdemeket éli át b.-tudattal, könnyen oda vezet, hogy követendő eszményképet formál az ilyen cselekedetekből, s így az ilyen természetű közsalanyiság cselekvési diszpozíciókkal telítődik /7/. Ehhez talán hozzá sem kell tenni: a fiktív tárgyra építkező ilyen eszményesítés mennyire ferde irányba mutató tett-diszpozíciókkal töltheti el az alanyt.

Az alany és a tárgy közötti b.-korreláció kialakulásában az alany játssza a főszerepet. A b. tárgya ugyanis önmagában nem létezik — ha önmagában van anélkül, hogy b.-viszonyba került volna az alannal, akkor nem ilyen tárgy minőségében létezik —, az alany alakítja ki a sajátos viszonyulást valamihez, amit éppen ez a szubjektum részéről megmutatkozó reflektálás tesz ilyen minőségűvé. Normális esetekben az alany a ténylegesen létező realitást formálja a b. tárgyává, a természetellenes változat pedig az, amikor a szubjektum maga alkot ilyen tárgyat (fikció /1/), vagy olyasmit léptet elő a b. objektumává, ami ténylegesen nem rendelkezik ilyen funkcióval. Erre azért nyílik lehetőség, mert az alany több minőségű, nem egyszerűen csak átéli érzelmileg /4/ a b.-et, hanem ugyanakkor gondolkodó szubjektum /5/. A gondolati műveletek, eljárások érvényesítése — különösképpen az elvonatkoztatás és általánosítás — igen alkalmas arra, hogy az alany b.-tárgyat alkotó kvalitása megnyilvánuljon. S mivel az absztrakció meg az általánosítás egymagában még nem nyújt biztosítékot a gondolati műveletek végső eredményének igazsága felől — hiszen létezhet inadekvát elvonatkoztatás és elhamarkodott általánosítás —, az alany aktív kognitív tevékenysége könnyen elvezethet a nem reális b.-tárgy gondolati képének kiképzéséhez.

A szubjektum tárgyteremtő működésének egyik ilyen tipikus módja az *egyes* egyedekben létező jegyek áthelyezése az *egészre*, éppen az elvonatkoztatás és általánosítás segítségével. Az eredmény: makrostrukturális szinten jönnek létre bizonyos erények, érdemek mint a kollektív b. tárgyai, amely objektumok a *struktúra*

egy-egy elemében valóban érvényesülnek, de az egészet csak annyiban jellemzik, mint számos más egészet. (A szorgalom, az új iránti fogékonyság, a művészetek iránti vonzalom és így tovább például olyan tulajdonságok, amelyek az ember-közösségek egyes egyedeit jellemezhetik. Ha az alany az absztrakció segítségével kiemeli ezeket a vonásokat, s alaptalan általánosítással az egész közösség megkülönböztető vonásává formálja, akkor saját maga hozta létre a b. kollektív, de irreális tárgyát.)

3. A b. jelenségének sine qua non feltétele az alany pozitív értékítő viszonyulása a b. tárgyához. Vagyis egyszerűen fogalmazva: az ember csak arra lehet büszke, amit értékesnek tart. Ez alól legföljebb a beteges gondolkodás jelenthet kivételt, azok a patológikus esetek, amikor az egyének nem-értéknek tartott tulajdonságaikra, tetteikre büszkék. A b. tárgyához való ilyen egyöntetű viszonyulás természetesen *szubjektív* értékítéletet jelent, s mit sem árul el arról, hogy ez a bizonyos objektum ténylegesen érték-e, vagy sem. (A szadista tömeggyilkos esetleg büszke lehetett arra, hogy a gázkamrában az emberek ezreit ölte meg, s ezt a tömegirtást a fasiszta ideológiának megfelelően „értékes” tettetnek tartotta, bár objektíve tette a legnagyobb fokozatú antiérték.) A b.-gel társuló értékítő viszonyulásból tehát nem annyira a tárgyra vonatkozóan, hanem inkább az alanyra nézve lehet következtetéseket levonni.

Az értékítéletek átfogóbb rendszerbe épülhetnek be, ilyenkor a b. tárgyát nem az egyes alanyok esetleg változókéony, egyedi értékelméleti minősítésének vetik alá, hanem minden objektumot egyazon globális értékrendszerhez viszonyítanak. Ez az általános axiológiai mérce megmerevedhet, a fiktív b.-tárgyak kiformalásával „magabiztossá” válhat, egy ilyen összefüggő értékrend alapján bizonyos szelekció mehet végbe: az alanyok csak arról kezdenek tudomást venni, ami ebben az értékelméleti mérlegelésrendszerben kedvező elbírálás alá esik, visszautasítják az ezzel ellentétes értékelésre rászolgáló információkat. Ez már determinált beállítottságot jelent, közel áll az előítélthez, hiszen nem objektív értékelés eredményeként kerül bele valami a b. tárgyába, hanem az előre elkészített értékszűrő alapján, amely eleve szabályozva van: csak azt engedi át, ami a b. tárgy lehet.

Az értékelési mód alkalomadtán olyannyira egy hullámhosszra állított lehet, hogy nemcsak ellenáll a betájolással ellentétes hatásnak — egyszerűen nem enged át ilyen információkat —, hanem az ilyen kontrahatás egyenesen ellentétes eredményt ér el: nemhogy megingatná, hanem éppen megszilárdítja az értékskálát. A pszichológusok „bumeráng-effektusnak” nevezik azt a jelenséget, amikor a szándékolt befolyással ellentétes irányú az eredmény. Valami ilyesmi tapasztalható a megcsontosodott értékrendszer jelenlétében fönntartott b.-érzés esetében is: a b. reális voltát megkérdőjelező hatásokat nem csupán elutasítják, vagy nem engedik a b.-alanyokhoz, hanem éppen ezen keresztül erősítik a b. érzését. Ennek a jelenségnek egyik megnyilvánulási formája a következő: él valamelyik közösség tagjaiban az önkényesen egyértelművé formált értékrendszer; ha valaki ezt az axiológiai alapot nem fogadja el, s a b.-re (szerinte) fel nem jogosító tényekre hívja fel a figyelmet, akkor a kollektíva előítélet-értékrenddel rendelkező tagjaiban a „bumeráng-effektus” így működik: íme, a „rosszindulat”, az „irigység” beszél azokból, akik nem rendelkeznek a mi közösségünk (értéknek *tartott*) értékeivel — ez pedig növeli az értékjelleg ténylegességébe vetett hitet.

A saját és a mások részéről jövő értékelés ilyen viszonyában megfigyelhető a pszichológiában ismeretes — az érzelmi világra általában vonatkoztatott — kongruencia elvének sajátos érvényesülése is. A kongruencia alapképlete ez: S azt hiszi, hogy O úgy érez iránta, ahogy S önmaga iránt — s ennek következtében kialakul S-ben az O iránti rokonszenv. Ezt a korrelációt áthelyezhetjük a b.-ben jelentkező axiológiai momentumra is: S mint valamilyen b.-hordozó közösség tagja azt hiszi (esetleg tudja), hogy O ugyancsak pozitívan értékeli az S-ben b.-et kiváltó tárgyat; ez az axiológiai azonosulás túl az egymásra találás érzését kelti.

A b.-tárgy értékelésében megmutatókozó ilyen kongruencia több változatban jelentkezik. Van eset, amikor S és O egyazon közösség tagja, s O egyértelműen S b.-tárgyával (s így S önmagának tulajdonított értékeivel) egyet jelent azzal, hogy O-ban is kialakul ugyanannak az értékelt b.-tárgynak a tudata. Ez az a változat, amikor S hatására alakul ki O-ban is ugyanaz a b.-érzés, amely S-ben létezik, természetesen (az axiológiai viszonyulás révén pozitívan értékelt) saját közösségüket s ezen belül önmagukat illetően. Ha viszont az értékelés fiktív tárgyra vonatkozik, akkor könnyen O és S hamis közösségtudata formálódhat ki, érte ezen azt, hogy kettőjük együvé tartozásának alapja ténylegesen nem az elfogult értékelés eredményeként megalkotott b.-tárgy, hanem más tényező. (Példaként: S-ben értéként él az, hogy saját közösségében a múltban kizárólag a vallásos eszmék termelték ki a b.-re följogosító művészi alkotásokat, ezt ismeri el O is, holott a

kettőjük együvé tartozásának reális bázisa az lenne, hogy a *nép* — a *mi* népünk — minden művészi értékünk ihletője és alkotója, ami egészen más b.-tárgy.)

4. A b. lényegi eleme az, hogy a tárgy szubjektív átélése, vagyis *érzelem* formájában létezik. A pszichológiában általában elfogadott gondolat az, hogy az érzelem nem egyszerűen valamely objektum tulajdonságát tükrözi, hanem a szubjektum állapotát vagy változását, a tárgyilagossággal szembeni (iránti) magatartását fejezi ki. Nos a b. érzésére minden megszorítás nélkül vonatkozik ez a jellemzés. Sajátossága csupán az, hogy nem önálló érzelemformaként létezik, hanem átszővi a különböző típusú érzelmeket. A lélektan művelői osztályozzák az érzelmeket, beszélnek értelmi, esztétikai, erkölcsi, ezen belül állampolgári, családi, közösségi, társadalmi, politikai stb. érzelmekről. A b. mint társadalmilag-történelmileg kialakult érzelem megmutatkozhat valamely említett érzelmsávon.

Az érzelmekre általában jellemző mennyiségi szintkülönbségek is jól kimutathatók a b. érzésében, a szerény, a fennhéjázástól mentes b.-tól a beképzeltséggel, göggel társuló b.-ig. Talán ez az a pont, ahol a jelenség vizsgálatát átengedhetjük az érzelmekkel érdemben foglalkozó pszichológiának.

Van azonban ezzel kapcsolatban is egy vonatkozás, amely a lélektani telítettségen túl általános társadalomfilozófiai nyomatékkal jelentkezik: az érzelmi /4/ és értelmi /5/ vetületek sajátos kapcsolata, illetve e reláció hatása a társadalmi tevékenységre /7/. A pszichológusok gyakran szólnak az affektív-megismerési konzisztenciáról, érteve ezen azt, hogy valamely tárgyra irányuló érzelem korrelál a tárgyra vonatkozó ismeretekkel, de kiemelik ugyanakkor az érzelmi és kognitív mozzanatok viszonylagos függetlenségét is, aláhúzzák: az érzelem általában megelőzi az ismeretet. Ez a b. jelenségében különösképpen érvényesül: az affektív-kognitív konzisztencia nem jelent föltétlenül matematikai egyenes arányosságot — minél több az ismeret a b. tárgyáról, annál nagyobb a b. érzelme —, az affektív mozzanat nagymértékben függetlenítheti magát. Vagyis: nem föltétlenül a *megismert* tárgyra lehet büszke az ember. S mivel a b. amellett, hogy érzelem, egyben attitűd, cselekvési diszpozíció is /7/, az érzelmi és megismerési vonatkozás ilyen elkülönülése azt eredményezheti, hogy a tettek mozgatóivá nem annyira a racionális meggondolások, hanem az érzelmi impulzusok válnak. Márpedig a társadalmi tevékenység milyensége, illetve a társadalomfilozófia értékelése tekintetében egyáltalán nem közömbös az, hogy milyen szellemi mozgatóenergiák járulnak hozzá az emberi tettek kibontakozásához.

5. A tárgy affektív-emocionális és gondolati-racionális megragadása azonban csak viszonylag független egymástól. Általában az érzelmekben — így a b. érzésében is — ilyen vagy olyan fokon szükségképpen helyet kap a megismerő mozzanat, mint ahogyan az igazság föltárásának útja sem mentes az emocionális elemektől. (Lenin egyik könyvrecenziójában bírálta azt az álláspontot, miszerint az emóciók elhomályosítják az igazságot, s megállapította: „emberi emóciók nélkül az ember számára nem volt, nincs és nem is lehet igazságkeresés.”) Persze, ebből nem következik az, hogy az affektivitás *bármilyen* megnyilvánulása és a megismerő-gondolatrendező törekvés egymást támogató szimbiózisban élhet. A fikatív tárgyra alapozó b. mint érzelem nyilván nem a megismerő igazság ösztönzéséből ered, mint ahogyan az igazságkeresést jellemző előlegezett (tehát nem a föltárt igazság birtoklása feletti jogos) b. is válhat a megismerő tevékenység akadályává. A megismerő momentumot a b. társadalmi jelenségén belül úgy kezelhetjük, mint a megalapozottságot vagy megalapozatlanságot eldöntő kritériumot. A reális, jogos, a tárgy értékével arányos s így a társadalmi magatartást hatékonyan befolyásoló b. a tárgy adekvát megismerését nyújtó gondolatelrendeződés eredménye, mint ahogyan az objektum torz, fölnagyított, megmáltott gondolati képe az alapatlan, a társadalmi tevékenységet tévutakra térítő szellemi ösztönzőerő lehet.

A b.-ben jelentkező gondolati töltet egymagában még nem biztosíték arra, hogy az adott érzelmi viszonyulás indokolt és társadalmilag értékes, a gondolatiság ugyanis nem mindig egyenlő a *megismert* tárgy gondolatilag kikristályosított alakzatával. A b.-ben mint bizonyos gondolatelrendeződés jelenlétében élő érzelemben ez a bizonyos eszmészervezettség különböző szinten jelentkezhet, de a strukturáltság ilyen méretei nincsenek egyenes arányban a tükrözés adekváttségával. Támaszkodhat a b. az egyén esetében valamilyen diffúz, fogalmakba nem öntött, inkább csak megérett gondolatiságra, ennek ellenére lehet adekvát, tehát a tárgy tényleges jelenléte miatt jogos b.-érzelem. Mint ahogyan ennek az ellenkezője is érvényes: a megalapozatlan b.-ézés mögött megtalálhatjuk a tárgy elmosódott gondolati rajzát. A társadalmi pszichikum szintjén jelentkező b. már szervezettebb gondolati bázissal rendelkezik, bár még nem egységes rendszerbe szervezült eszmékre támaszkodik, jórészt emberek csoportok nem tudatosan átélt lelkiállapotát jelenti, de itt sem a gondolatiság strukturáltságának a foka, hanem az

átelés adekvátsága dönti el az indokoltságot. Kivételes esetekben gondolatilag ki-képzett fogalmakban sűrítve, a strukturáltság ideológiai régióiban is megtalálhatjuk a b. „megteoretizálását”, a kidolgozottság e foka azonban egymagában szintén nem mérvadó az ilyen érzelem-, attitűdfölkeltés jogossága tekintetében. (A fasizmus a „faji felsőbbrendűség” gögje formájában ideológiai szinten táplálta a legnagyobb mértékben megalapozatlan b. érzését.)

6. A b.-ben szükségszerűen helyet kap a másához viszonyítás. A szubjektum rendszerint arra büszke, amiben különb (különbnek *érzi* magát) másoknál, ami — saját megítélése szerint — nincs meg másokban. Elemzett jelenségünkben ez az egyik kritikus pont. Ha ugyanis a b. érzését fölhevítetten átítatja a „másoknál-különb“-ség — s ha a tárgymegítélésből hiányzik a racionális mértéktartás —, akkor a b.-alany és más alanyok közötti viszonyban zavarok állhatnak be: a b. a hozzá tartozó alanyiságon kívül álló egyének, közösségek felé kisugárzó sértésbe, ezek eltasztásába, mesterséges elszigetelődésbe csaphat át. (Ha mondjuk büszke vagyok az *én* közösségem becsületességére — s ha ehhez társul a „másoknál-különb“-ség érzése —, akkor ez közvetve megsértése más közösségeknek.)

Érdekes megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy Hobbes annak idején ezt a mások-felettséget, a „különb vagyok” érzéséből táplálkozó b.-et jelölte meg a nevetés forrásának. Szerinte a nevetés lényege az, hogy *másokat* kinevetünk, azokat, akik nem rendelkeznek a kinevető alany erőnyeivel. A b., a mások-felettség, a diadal volna ezek szerint a humor alapja. A nevetségesség lényegével foglalkozó elméleti irodalom azóta bebizonyította: egyoldalú álláspont ez, nagyfokú szubjektivitást tartalmaz, hiszen a b.-et az önmegítélésből vezeti le, márpedig magunk elbírálása nem zárja ki az önkényességet. Henri-Frédéric Amiel aforizmája — még ha túloz is — megszívlelendő: „Mondd meg, mire vagy büszke, s én megmondom neked, hogy mi nem vagy.”

A b. mindenkori tartozéka — a korrelálás — nem jelenthet egyet a mások-felettség gondolatával és érzésével; az őszinte és indokolt b. tárgya nem olyan természetű, hogy az összevetés során mindig kiderüljön róla: más alanyokat nem jellemez. Egyszóval: az igazi b. a *mások számára is adott* b.-tárgyhoz történő viszonyulást fejezi ki. Lenin ismert írása a nagyoroszok nemzeti b.-éről erre az alapgondolatra épül. „Minket — írja Lenin — a nemzeti büszkeség érzése tölt el, mert a nagyorosz nemzet *szintén* megteremtette a forradalmi osztályt, *szintén* bebizonyította, hogy a szabadságért és szocializmusért folyó harc nagyszerű példáját tudja adni az emberiségnek...” Ime tehát a polarizált alternatívák a b.-et jellemző másához viszonyításban: „nálunk nincs külön a világon” — mi *szintén* megtettük azt, amire joggal büszkék lehetünk. A marxizmus élő lelke sugározza a „szintén“-b. mélyeséges igazát a „csak-mi“-b.-gel szemben. (Mennyire nemes érzés például b.-tudattal átélni azt, hogy mi *szintén* tevékenyen támogattuk és támogatjuk a nemzetközi munkásmozgalmat, nem feledkezve meg arról, hogy ebben a „szintén“-ben benne van a nekünk nyújtott segítség is.)

7. A b. inaktív szubjektív tény maradna, ha nem lépne ki a tudatiság köréből, ha a tettek révén nem objektíválna. A b. mint gondolatelrendeződés /5/ és mint érzelem /4/ egyben tettirányt megszabó készséget, attitűdöt is jelent. A pszichológiában általában különbséget tesznek a *tevékenységhez* és a tevékenység *eredményéhez* kapcsolódó érzelmek között. Nos, a b. sokkal inkább az eredményhez kapcsolódó érzelem, de a benne rejlő ösztönző potencialitás a tevékenység irányába mutat. Ha az alanyban tudatosodik az, hogy a b. tárgyát mint eredményt a saját erejéből érte el (persze az alany jelzett /2/ értelmében), akkor az eredményhez kötődő sikerérzéssel rokon b. további b.-tárgy létrehozására ösztönzi. A pszichológusok jól ismerik ezt a jelenséget, „az elért siker diadalérzése — írja Rubinstein — viszonylag gyorsan csillapodik, de minden esetben újból fellángol a törekvés új eredmények elérésére, amelyekért küzdeni és dolgozni kell”. (Az *általános pszichológia alapjai* 2. 1964. 729.)

Nem feledkezhetünk meg azonban az ilyen értékelésben jelentkező kettősségről: a siker — s a siker feletti b. — könnyen megszokottá válhat (különösképpen akkor, ha a b.-tárgy sikerként történő értékelése a szubjektumtól függ), az üres dicsekvéssé korcsosult b. pedig a megelégedettség mámorát terjesztheti, s így negatív értelemben hat ki a magatartás milyenségére; ugyanakkor a b. tárgyának megteremtésére irányuló nemes törekvés az önmegnyugtatóst nem ismerő cselekvésre, a több, a jobb elérésére ösztönözhet. De ez utóbbi esetben is megkötéssel kell élnünk: a társadalmi aktivitás *kizárólagos*, *egyedüli* célja és serkentője (a szélsőséges esetektől eltekintve) nem lehet a b. tárgyának kifermálása, ezt a tárgyat ugyanis más finális társadalmi relációkba beépítve hozza létre az ember. (A termelés kiemelkedő eredményeit például nyilván nem csak a b.-tárgy gyarapításáért, s nem kizárólag a b.-impulzusnak az ösztönzésére érik el a dolgozók.)

Somló Bódog és nemzedéke

Azok a társadalombölcseletek, amelyek nem kizárólag elméleti célzatúak, hanem a gyakorlatban próbálják a társadalmi haladást előmozdítani, mindig a tények megszólaltatásához folyamodtak. Somló Bódog és radikális értelmiségi kortársai tudományossággyüket nem korlátozták az elméletre, hanem a konkrét adatokra épülő társadalombírálatot és társadalomkutatást az elmaradottsággal való szembe fordulás eszközeként tekintették. Ehhez a küzdelemhez kerestek szellemi fegyvereket, s úgy tűnt számukra, hogy ezt készen találják a nyugat-európai pozitívizmusban, különösen Spencer filozófiájában. Nem annyira az elmélet egésze vonzotta őket, mint inkább a *fejlődés elve*. Meggyőződésük szerint az elfogulatlan társadalombölcselet felépítéséhez éppen a pozitívista filozófia nyújthat biztos módszertani alapokat.

Somló Bódog jelentős tudományos apparátus birtokában szerteágazó elméleti munkássággal próbálta kitűzött feladatát elvégezni. Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a radikális mozgalom egyik legerőteljesebb tudós-tanár egyénisége volt.

Somló alapelve nem új, lehetne akár egy hegelianus gondolkodásmód kiindulópontja is: minden relatív, csak a fejlődés abszolút; csak a fejlődés elvét nem haladhatja túl semmiféle progresszió! Ám Somló határozottan evolucionista módra értelmezte a fejlődést, tétele tehát erősen leszűkült. Mégis, a pozitívizmus talajáról meghirdetett fejlődéselmélet ebben a leszűkített voltában is új társadalomtudomány kialakulását segítette elő. Már egészen korai írásaiban levonta a fejlődés eivéből fakadó következtetést: „Minden eddigi társadalombölcselet azon bukott meg, hogy többé-kevésbé statikusan fogta fel a társadalmat, nem dinamikusan. Márpedig a társadalmat, amely a természetnek a legrohamosabban haladó része, kizárólag csakis fejlődéstanilag lehet helyesen felfogni.”¹

Ki volt Somló Bódog? Méltánytalanul elsüllyedt az emlékezetben az ember és a gondolkodó. Villantsunk fel néhány életrajzi adatot.

Ma is élő tanítványai szerint a konzervatív kolozsvári jogi karon Európa élenjáró eszméit honosította meg a kicsinyes partikularizmussal szemben. Olyanok is, akik ma kritikusan, a marxizmus nézőpontjáról közelednek akkori elméletéhez, filozófiai és politikai következtelenségeihez, tisztelik és szeretik benne a lelkiismeretes, szenvedélyes tanárt és a roppant termékeny, minden újra fogékony tudóst.

1913-ban egy lexikonszerkesztő számára tömören összefoglalta önéletrajzi adatait:

„1. Születtem Pozsonyban, 1873. júl. 21.

2. A gimnáziumot Zsolnán, Trencsénben és Temesvárt, jogi tanulmányaimat Kolozsvárt, Lipcsében és Heidelbergben végeztem.

3. 1899-ben a kolozsvári egyetemen a jogbölcselet magántanára, 1903-ban a nagyváradi jogakadémia tanára, 1905-ben pedig a kolozsvári egyetemen a jogbölcselet és a nemzetközi jog tanára lettem s jelenleg is az vagyok.

4. ...

5. Munkáim jegyzéke:

— A nemzetközi jogbölcselet alapelvei. Budapest, 1898.

— Állami beavatkozás és individualizmus, 1903.

— Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909.

— Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Bruxelles, 1909.

— Az érték problémája. Budapest, 1911.²

A művek felsorolása hiányos. A lexikonnak szánt tömör szöveg nem tartalmazhatja tanulmányainak, valamint kisebb írásainak gazdag lajstromát, s természetesen hiányzik a jegyzékből a későbbi két könyv, amely nemzetközi hírnevet szerzett számára: a *Juristische Grundlehre* — Somló jogi alaptana — és a posztumusz mű — *Gedanken zu einer ersten Philosophie*.³

Tevékenysége jórészt Kolozsvárhoz kötötte, tragikus, magaválasztotta haláláig. Az 1918-as polgári forradalom idején a budapesti jogi karon tanított. Ez volt az az időszak, amely tudományos, politikai és emberi csődjéhez vezetett. A történelmi események szétszórtaik egész nemzedékét, de Somló tulajdonképpen saját elveinek és az ebből következő magartatásának csapdájába esett. Az, amit fiatal korában életelvként megfogalmazott — a tudomány abszolút függetlenségének és a gondolkodás igazságkereső nyitottságának imperatívusza —, s ami tevékenysége első szakaszában szenvedélyes kiállásra és nyílt állásfoglalásra készítette, később visszájára fordult, és végérvényesen elszakította elvbarátaiktól. A tudós szabadságát még csak szavakban sem tisztelő ellenforradalmi rendszer körülményei között képtelen volt életét ott folytatni, ahol 1918-ban abbahagyta. Sorstársai közül legtöbben emigrációba menekültek, néhányan aktív kommunisták lettek (Lukács György, Varga Jenő), mások többé-kevésbé kompromisszumot kötöttek. Somló számára egyik út sem volt járható. Úgy tűnik, hogy 1920 őszén elkövetett öngyilkossága életelvihez való ragaszkodásának következménye is. Somló Bódog ugyanis mindig, mindenáron levonta a saját gondolataiból adódó erkölcsi következtetéseket.

Elméleti munkássága nagyjából három szakaszra osztható. Jogász volt, de a joggyakorlat csak annyiban érdekelte, hogy roppant tudatosan készítette elő tanítványait a „helyes értelemben vett“ jogászmunkára. A jog elméleti vonatkozásai érdekelték, különösen a jogbölcsélet. Innen jut el — mint megannyi kortársa — a modern társadalomtudomány igényléséhez, rádőbben arra, hogy a társadalom általános összefüggéseinek feltárása nélkül talajtalan és terméketlen minden szakmai spekuláció. Egy évtizeden át az általános szociológia kidolgozásán fáradozott. Főként a társadalmi törvények feltárásához szükséges *módszerek* kidolgozását tekintette feladatának, és kutatta a szociológia valóságformáló lehetőségeit. Kora egész szakirodalmát végigpásztázta, és nyugtalanul válogatott a kortársi irányzatok között. Indulásakor Spencert és Marxot tartotta a modern társadalomtudomány legkiemelkedőbb alakjainak, mivel mindketten valaminő szükségszerű törvény alapján vizsgálták a társadalom fejlődésének okait, és ebből magyarázták a társadalmi fejlődés perspektíváit. A döntő hatás a Spenceré maradt, és ez az elméleti keret határozta meg, hogy mennyit és hogyan merített a történelmi materializmusból. Tegyük hozzá, hogy a spenceri alapelv ellenére Somló pozitívizmusa nem annyira a külső elméleti hatásból, mint inkább korának tényleges menetéből magyarázható. Radikalizmusa és kötöttsége a kora felvetette kérdésekhez nemcsak a pozitivistá kereteket lazította, hanem a marxizmushoz való viszonyának lehetőségeit is gazdagította.

Somló Bódog tapogatózása a marxizmus felé több tudományos érdeklődésnél. Igaz, hogy ezt egy subjektív tényező is elősegítette: a marxista Szabó Ervinnel való barátsága. A marxizmust a legárnyaltabb, a Kautsky-féle merevítésektől szinte teljesen mentes formájában kapta, akárcsak a marxista bírálatot, és azt a finom, szerény, alig észrevehető baráti „felszólítást“, amely bizonyos kérdések megoldása közben a marxizmus felé irányította figyelmét. Mint minden „szerencsés“ véletlen — a Somló—Szabó eszmecsere is — szükségszerű volt. A történelmi materializmus ugyanis Somlót és radikális szociológus társait erősen vonzotta. Segítségével megtörhették volna a spencerianizmus egyoldalúságát, és ugyancsak a marxizmus kínálta lehetőségét annak, hogy a szociológiát a természettudományok

„mellékágából“ önálló tudománnyá fejlesszék. Mindazonáltal a század első évtizedében Somló társadalombölcseletében a természettudományos pozitivizmusé és az evolucionizmusé a főszólam.

1910-től a már korábban is megmutatkozó befeléfordulása fokozódott. A tudományos kutatás elfogulatlanságának elve hovatovább a „pure science“ eszméjévé vált. Érdeklődésének tárgya ebben az időszakban a neokantiánus értéketika, illetve moralitás és a legalitás összefüggésének kérdése.

Élete legvégén általános filozófiai s főleg tudományismeretelméleti kérdések foglalkoztatták. A posztumusz mű arról tanúskodik, hogy erősen távolodik a kanti filozófiától, és a Leibniz—Bolzano-féle bölcseleti vonalat próbálgatja. Bolzano *Wissenschaftslehre*-je alapján újra szemügyre veszi a kanti apriorizmus kérdését, s e körvonalazódó elvek rokoníthatók a másfél évtizeddel később kialakult *Bécsi kör* neopozitivizmusával, legalábbis elvi alapvetésében és társadalmi gyökereiben.

Tevékenységének második szakasza igen sok vitára adott módot, de egy pillanatig sem kétséges hovatarozása a század elején. Somló akkor azt is tudta és vállalta, hogy a társadalom fejlődését szolgáló tudomány szabadságát csak harcban lehet kivívni és megvédeni.

A „második reformnemzedék“ — ezzel a gyűjtőfogalommal jelölte Horváth Zoltán *Magyar Századforduló* című monográfiájában⁴ a politikusoknak, tudósoknak és művészeknek azt a csoportját, amelyhez Ady Endre is tartozott, s ahonnan Szabó Ervin marxizmusa csakúgy, mint a fiatal Lukács György filozófiája indult.⁵ Ide tartozott Somló Bódog is.

A „fiatal óriások“ — így nevezték magukat — érdeklődéssel fordultak a szellemi élet minden területére. Egyengették az új irodalom, zene és festészet útját, nemcsak maguknak az alkotóknak a támogatásával, hanem főként azzal, hogy értő közönséget próbáltak nevelni. Am elsődendő jelentőségük abban rejlik, hogy megteremtették az új társadalomtudományt és társadalomkritikát, s bámulatosan rövid idő alatt radikális szellemi légkört és új értelmiségi közgondolkodást teremtettek. Megismertették a kor haladó, vagy legalábbis a megavasodott konzervatív gondolkodással szembehelyezkedő új társadalmi eszméit, méghozzá szigorú munkamegosztásban, a feladatok egészen céltudatos szétosztásával. Ezt a tudományos felvilágosító tevékenységet szervesen egészítette ki valóságérzékük, gyors reagálásuk a saját társadalmuk felvetette kérdésekre: kíméletlenül leleplezték az ország elmaradott társadalmi, politikai és kulturális viszonyait, a katasztrofális nemzetiségi és agrárpolitikát. Amit Ady költészete és publicisztikája az érzelmekre hatva tudatosított, ők az elemző értelem, a logikai érvelés eszközeivel érték el.

Az önként vállalt feladat teljesítéséhez fórumra, tudományos folyóíratra és társaságra volt szükség.

A folyóirat Somló Bódog ötlete volt. Tudományos pályára készült, de tanulmányainak elvégzése után csak tisztviselőként tudott elhelyezkedni. A kilátástalan helyzetből kiutat keres, és a tudományos munka ösztönzésére, a publikálás megkönnyítésére lapot tervez. „Kolozsvári Bálinttal és Ferencz Józseffel elhatároztuk, hogy jogtudományi folyóiratot indítunk, amely tisztán tudományos jellegű lesz“ — írja 1898. szeptember 6-án *Napló*-jában. 20-án Pozsonyban járt: „Meglátogattam a tanárokat a lapunk dolgában.“⁶ Ebből a tervből születik meg egy évvel később a *Huszedik Század* című folyóirat. Az alapító gárda Somló Bódog kolozsvári baráti köre, hozzájuk csatlakozott a nagykárolyi „szegények orvosának“ két jogász fia, Jászi Oszkár és Viktor, akikkel Somló Heidelbergben barátkozott össze, és még néhány fiatal budapesti jogász.

A lap irányát majd egy évtizedig Jászi Oszkár és Somló Bódog felfogása határozta meg. A folyóirat alapításának valóságos dokumentumai Jászi Oszkárnak Somlóhoz intézett levelei. Röviddel a megindulás előtt ezt írta: „Örülnék, ha észrevételeidet és óhajaidat megírnád, hogy [...] azokat képviselhessem. Számítok arra,

hogy együtt és néhány hasonérzésű emberrel összetartva, a lap irányát megszabhatnók.⁷

A folyóirat csakhamar a szociológia nemzetközileg is elismert fórumává vált. Röviddel a szemle megindítása után létrehozták a Társadalomtudományi Társaságot — első titkára Somló Bódog volt —, amely nemcsak a polgári radikális értelmiség, hanem szinte az egész akkori haladás összetartó erejű tudományos és közéleti fórumává vált, s kialakította azt az ellenzéki értelmiségi elitet, amely elméletében a korszak leghaladóbb eszmerendszereire, és gyakorlatában a munkásmozgalom tömegerejére támaszkodott.

Litván György szerint a nagy társadalmi küzdelem elsősülöttje a szociológia volt, amely a radikalizmus kisajátított tudományágává vált.⁸

„Szociológia! Ez volt az a szó, mely szintetizálta törekvéseinket — írta Jászi Oszkár a *Huszedik Század* tízéves jubileumán —: a természettudományok diadalmas erejében való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást és az ezen felépülő új népboldogító politikát...“⁹

Somló és elvbarátai szenvedélyesen hittek a tudomány megváltó erejében, hittek abban, hogy a társadalmi jelenségek feltárása, megértése a változtatás legfőbb eszköze. A társadalom átalakítását csakis tudatos értelmiségi munka alapján, értelmiségi vezetéssel tartották elképzelhetőnek.

Ebben az összefüggésben és ebben a folyamatban vizsgálható a fiatal Somló tudományos és közéleti tevékenysége. A társadalmi haladást nyíltan sürgető elmélete, rugalmas viszonya a valósághoz már eleve megóvta attól, hogy a pozitívizmus merevségei hassanak gondolkodására. Ezt a lehetőséget egyébként kizárta a „második reformnemzedék“ teremtette szellemi légkör, az a társadalmi és emberi elkötelezettség, amely feltétlen jellemzője a Somló Bódog-i magatartásnak. A tudós pontosságával és erkölcsi felelősségével vizsgálta korának jó néhány lényeges kérdését, úgy, hogy sosem ragadta ki őket a sajátos körülmények közül. S bár munkásságának első szakaszában a tudomány „tisztaságát“, politikamentes igazságkereső hivatását vallotta, tudta, hogy vállalnia kell gondolkodásának társadalmi és erkölcsi következményeit; lázított a katedrán, lázított a haladó szellemi élet fórumain. Azzal áltatta közben magát, hogy ő nem politizál. Pedig az adott körülmények között éppenséggel ezt tette a szó legszélesebb és legnemesebb értelmében. Azt, hogy Somló Bódog gondolkodásának mennyire politikus éle van, egy fiatal nagyváradi újságíró vette észre: Ady Endre. Paradox módon — ellenkező indíttatással — konzervatív ellenfelei is hamar felfigyeltek radikális hajlamaira és ennek lehetséges következményeire. 1903-ban a nagyváradi jogakadémia konzervatív és klerikális beállítottságú tanárainak csoportja memorandumban követelte ateista, felforgató és monarchiaellenes kollégájuk, Somló Bódog eltávolítását. A botrányt akaratlanul Ady Endre váltotta ki egyik, a *Nagyváradi Napló*ban közölt cikkével¹⁰; lelkes hangon üdvözölte Somló Bódognak a Társadalomtudományi Társaságban megtartott előadását.¹¹

Ady cikke nemcsak öt nagyváradi tanárt késztetett színvállásra, hanem felhördült a klerikális sajtó is. Erre a támadásra válaszolt Ady második cikke: „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert *gondolkodott*. A mai magyar élet — így tűnik fel sokszor nekünk — titka, forrongása, célja: *pőr* a *gondolkodás* ellen. A fiatal tudós neve dr. Somló Bódog. Bűne, hogy Spencer evolutio-törvényében hisz, kíséri a nagy törvény kommentálóit, s az evolutio kiszámítható eredményeit siettette, világhosságot hirdet.“¹²

Ady megmozgatta az egész közvéleményt. A Somló-affér sajtóviták és parlamenti interpellációk tárgya lett, a Társaság tiltakozott, a *Huszedik Század* támadásba lendült¹³, a progresszió színt vallott, sőt még a polgári liberalizmus egyes képviselői is. A botrány nemzetközi visszhangja sem volt jelentéktelen. Labriola, Sidney Webb, Benedetto Croce s egy egész sor neves tudós és író nyilatkozott,

s mindnyájan azt a meggyőződésüket fejezték ki, hogy a Somló-ügy nemcsak egy ország, hanem az egész civilizált világ ügye.

A kultuszminiszter kénytelen volt visszautasítani a Somló eltávolítására irányuló követelést. A Somló-botrányban a radikalizmus újra bebizonyította, hogy erős ellenfele a hatalom támogatását élvező klerikális reakciónak.¹⁴ A Somló elleni kisebb-nagyobb támadások ezután sem szűntek meg ugyan, de a botrány végeredményben kedvező fordulatot hozott életében. Akkortájt megjelent könyve, az *Állami beavatkozás és individualizmus*, amely már Spencer kritikáját és meghaladását is tartalmazza, napok alatt elfogyott, és csakhamar sor került a második kiadásra. Ez a könyv elhatározó jelentőségű nemcsak Somló Bódog szellemi fejlődésében, hanem az új társadalombölcselet kialakulásában is. Magas szintű tudományos összefoglalása a századelő pozitívista társadalomfilozófiai törekvéseinek, s szinte programszerűen fogalmazza meg a radikális — és nemcsak polgárián radikális — ellenzéki értelmiség célkitűzéseit.

A *Huszádik Században* Szabó Ervin írt ismertetést Somló Bódog könyvéről.¹⁵ A vitaanyag és a körülötte kialakult Szabó—Somló levélváltás¹⁶ megvilágítja azt a tudományetikai álláspontot, amely a *Huszádik Század* körére és Somlóra egyaránt jellemző. A kettő között nincs ellentét, legfeljebb az eltérő egyéniségek más-más módon színezik ezt a felfogást, ami egyben erkölcsi magatartás. Már azért sem lehet ellentétes, mert kialakításához maga Somló is hozzájárult. Persze, alpmagatartásról van szó, és nem elvi különbségek nagylelkű eltussolásáról, hisz éppen az a nagyszerű magatartásukban, ahogyan vitatkozni tudnak úgy, hogy mindegyikük elmélete gazdagodik, érvelő készsége erősödik — a koncepció feladása nélkül. Az alapelv a következő: minden alkalmat ki kell használni nézeteink pontosabbá tételére, igazságtartalmának növelésére, és az igazságot olyan tény- és érvanyaggal kell alátámasztanunk, hogy szinte kézzelfoghatóvá váljék. Az igazság feltárásanak — szerintük — két útja van: a kitartó tudományos munka és a *kölcsönös ellenőrzés*. Az utóbbit a Társaságban rendezett vitákmal és a folyóirat vitaanyagával érték el. A vitacikkek nem szabványos recenziók voltak, hanem kihívások az eszmei párharcra. (Később ezt Gaál Gábor csinálta így.) A hatékonyságot úgy fokozták, hogy a vitaanyagot lehetőleg gyors egymásutánban közzölték.

A Szabó—Somló vita esetében a fiatal magyar marxista nemcsak a könyvre reflektál, hanem célba veszi az egész pozitívista társadalombölcseletet, és ezzel a pozitívizmus első színvonalas kritikáját nyújtja a *Huszádik Század* hasábjain. Az sem véletlen, hogy éppen Somló ellen hegyezi a marxista kritika élet: a folyóirat és a Társaság vezető gárdájából ő az, aki a legigényesebb formában fejtette ki ezt a társadalombölcseletet. Szabó Ervinnek a csúcspontot kellett megcéloznia.

A vitáknak — köztük ennek az eszmecserének — van egy nyíltan kimondott másik értelme is. Szabó Ervin válasza ezt kitűnően szemlélteti: az egész kör szerteágazó világnézeti tájékozódása ellenére viszonylagos egyensúlyt akar teremteni, hogy tagjai együtt és külön-külön felvehessék a harcot a hivatalos ideológiával. A küzdelem határfoka korántsem volt közömbös számukra. Még egyszer hangsúlyoznám, hogy elvi különállásukat mindvégig fenntartják, tehát nem valaminő ideológiai megbékélésről van szó, hanem nagyon is éles belső eszmei küzdelemlről.

Egy fajta „avant la lettre” szellemi népfrejt jegyében — hiszen végeredményben ezt alakították ki, ha nem voltak is tudatában — a *Huszádik Század* programszerűen megszólaltatott minden tudományosan megokolt és haladó véleményt. Helyet kapott az akkor még maroknyi szocialista értelmiségi csoport is, mely a történelmi materializmus szemléletét próbálta a szellemi köztudatba bevinni. Közülük volt a nagyváradi Ágoston Péter, Kunfi Zsigmond, Varga Jenő és Szabó Ervin, aki a folyóirat és a Társaság egyik vezéralakjává vált. A szocialista értelmiség mindvégig hűséges maradt a folyóirathoz. Igényesebb tanulmányaikat még a tízes években is a *Huszádik Században* közzölték.

A hősi korszakban kialakult a különböző eszmei irányzatok kritikus kooperációja éppúgy, mint a tudományos munka és a társadalmi cselekvés viszonylagos egyensúlya.

A Somló-botrány kedvező hatása nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a fiatal tudós nevét ismertté tette, s hogy még Európa is felfigyelt rá. Kedvező fordulatot hozott Somló életében azért is, mert megnövelte önbizalmát, saját tudományos erejébe vetett hitét, és életre szóló barátságot kötött Ady Endrével.

Erről itt csak annyit, hogy Ady költészetére Somló hívta fel Jászi Oszkár és a *Huszadik Század* körének figyelmét. 1906-ban, az *Új versek* megjelenése után Jászi kitörő lelkesedéssel írta Somlónak: „Az Ady verseskötete óriási szenzáció volt nekem [...] végre új nagy költője van Magyarországnak! Írtam is egy szerelmeslevelet neki. [...] Pompás fiú. A *Harc a Nagyúrral* pl. egyenesen halhatatlan vers. Bódog, büszke lehetsz a felfedezésedre.“¹⁷

Az Adyval való barátság alapja: az elvek azonossága a maradisággal való küzdelemben. Társadalombírálatában szinte Ady kifejezéseit használja. A monarchia „holtaktól kormányzott ország“, a korszak a tekintélyek és aggok kora; előadásában a „szenilis konzervativizmusról“ beszél, amit meg kell törni a tudományos haladás eszközeivel. Ugyanolyan lendülettel és dühös keserőséggel szól a hivatás-vállalásnak arról a nehéz kötelességéről, hogy a mostoha körülmények között is meg kell próbálni a lehetetlent. 1903-ban költő barátjára emlékeztető pátosszal vigasztalja és lelkesíti a beteg és csüggedt Szabó Ervint:

„Ez az önmagában való kételkedés és útkeresés érzése iszonyú a tehetséges emberre nézve, és még keservesebb, ha az ember talán még azt is gondolja, hogy már el is tévesztette a helyes utat. Én évekig bolyongtam ilyen érzésekkel az öngyilkosság közvetlen határán, és évekig nem láttam egyetlen reménysugárt sem, amelynek irányában menekülést remélhettem volna. [...] Nem veszed észre, hogy milyen rokonszenvet és elismerést keltesz magad iránt, éppen a legjobbakban, és nem vonod le mindezekből a természetes következtetést, hogy még ebben a mi ronda országunkban is mily nagy mértékben kell érvényesülnöd és mily nagymértékben számítanak rád máris. [...] Itt mindenkinek le kell ütnie ezt az óriási percentum Hungaricumot abból, amit tenni tudna, és meg kell elégednie azzal, ami marad. Te erélyesebb, bátrabb vagy, és kevésbé vagy megalkuvó, mint környezetednek legnagyobb része, és ezért nálad tovább tart, míg megbarátkozol ezzel a kompromisszummal, amely csak félkézzel enged téged ideáljaid számára dolgozni, a másikat pedig, és talán éppen a legjobbakat, a milieuvalló küzdelemre foglalja le. [...] Már néhány év óta következetesen mindinkább elhagynak a kételyek, a tudományban is kétségbeeső skeptikusból mindinkább pozitívabb nézetekre emelkedtem [...] és mind nyugodtabban olyannak kezdem felfogni a világot, mint amilyen.“¹⁸

A „szenilis konzervativizmussal“ való küzdelem politikai harc volt a legjavából, de Somló Bódog még ebben a küzdelemtől vissza nem riadó korszakában sem tudta egészen tisztázni a politikához való viszonyát. Politika és tudomány összefüggésének dilemmája végig kísérti, és végeredményben meg nem válaszolt kérdés marad számára. Világnézeti fordulatának és magatartásbeli elbizonytalanodásának ez az egyik — gondolkodásában gyökerező — oka.

JEGYZETEK

1. Somló Bódog: Jogbölcséleti előadásai I. Kolozsvár, 1906. 80.
2. Somló Bódog egyetemi tanár önéletrajza. Kolozsvár, 1913. április 22. Autográf levél Gulyás Pálhoz. Országos Széchényi Könyvtár [OSZK] Kézirattár. Fond. 36/2969.

3. Felix Somló: Juristische Grundlehre. Leipzig, 1917. — Felix Somló: Gedanken zu einer ersten Philosophie. Berlin—Leipzig, 1926.
4. Horváth Zoltán: Magyar Századforduló (A második reformnemzedék története, 1896—1914). Budapest, 1974.
5. Lukács György jogi doktorátusát Somlónál szerezte. 1916-ban a Heidelbergben tartózkodó Lukács közvetített Max Weber és Somló között, s egyengette a Juristische Grundlehre megjelenésének útját. A Lukács—Somló levelezés, a meglévő levelek kontextusából ítélve, hiányosan maradt fenn. A Somló-hagyatékban három Lukács-levél található: 1909. V. 14. — Heidelberg, 1916. IX. 8., — Heidelberg, 1917. IV. 8. Az utóbbi a Juristische Grundlehre megjelenését üdvözl. (Vö. OSZK Kézirattár. Levelestár.)
Az MTA Filozófiai Intézetének Lukács-Archívuma két, Lukácshoz intézett Somló-levelet őriz: Kolozsvár, 1916. augusztus 15.; Kolozsvár, 1916. szeptember 17.
6. Somló Bódog naplójegyzetei. I. füzet. 1898. szeptember 6. és szeptember 20. bejegyzés. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 3038.
7. Jászi Oszkár — Somlóhoz. Budapest, 1898. VIII. 15. OSZK Kézirattár. Levelestár. Növedéknapló, 1950/63. A Somló-hagyatékban 257 Jászi Oszkár-levél maradt fenn.
8. Vö. Litván György bevezető tanulmányával A szociológia első magyar műhelye válogatáshoz. Budapest, 1973.
9. Huszadik Század, 1910. I., 2.
10. Ady Endre: Az evolutio. Nagyvárad Napló, 1903. május 8.
11. Somló Bódog: A társadalmi fejlődésről és néhány gyakorlati alkalmazásáról. Az előadás szövegét a Huszadik Század közölte (1903. I., 397—409.).
12. Ady Endre: Merénylet a nagyváradai jogakadémián. Nagyvárad Napló, 1903. május 26.
13. Elemér Oszkár [Jászi Oszkár]: A nagyváradai esethez. Huszadik Század, 1903. I., 475—477. — Kégl János: Váradai hitvallók és eretnekégetők. Huszadik Század, 1903. II., 907—916. A Somló-hagyatékban megtámadásával kapcsolatban mintegy 14 levél maradt fenn: Somló Bódog megtámadásával kapcsolatos üdvözlő levelek. OSZK Kézirattár. Analekta, 5381.
14. Egy évvel korábban Pikler Gyula egyetemi tanárt támadták meg hasonló módon. Pikler a Huszadik Század köréhez tartozott. Pulszky Ákos halála után, aki a Társaság első elnöke volt, hosszú ideig ő vette át az elnökséget.
15. Szabó Ervin: Természet és társadalom. Huszadik Század, 1903. II., 747—772.
16. Somló Bódog: Válasz Szabó Ervinnek. Huszadik Század, 1903. II., 992—994. — Szabó Ervin: Válasz Somló Bódognak. Huszadik Század, 1903. II., 994—995. — Szabó Ervin — Somló Bódoghoz. Budapest, 1903. szeptember 29. OSZK Kézirattár. Levelestár. Növedéknapló 1953/60. — Somló Bódog — Szabó Ervinhez. Nagyvárad, 1903. október 4. Budapesti Párttörténeti Intézet Archivuma. Szabó Ervin-hagyaték. Fond. 729.
17. Jászi Oszkár — Somló Bódoghoz. Budapest, 1906. III. 10. OSZK Kézirattár. Levelestár. Növedéknapló, 1950/63.
18. Somló Bódog — Szabó Ervinhez. Nagyvárad, 1903. június 19. Budapesti Párttörténeti Intézet Archivuma. Szabó Ervin-hagyaték. Fond. 729.

Bakó-Hetei Rozália: Kerámiatányér

A Függetlenségi Nyilatkozat

Kétszáz éve annak, hogy 1776. július 4-én fogadta el a II. Kontinentális Kongresszus az amerikai függetlenségi háború hevében a *Declaration of Independence*-t. A Nyilatkozat kimondta, helyesebben megindokolta tizenhárom amerikai gyarmat, vagyis Új-Anglia elszakadását Nagy-Britanniától és azt, hogy ezután „szabad és független államok” lesznek. Bölöni Farkas Sándor írta a Függetlenségi Nyilatkozatról, amelyet ő fordított magyarra, hogy az „az amerikaiaknak politikai bibliájok” lett; szövege nemcsak közhivatalokban, iskolákban, hanem magánházakban is a falon függ, mint más országokban a mécsessel megvilágított ikon; július negyediké pedig az Egyesült Államok nemzeti ünnepe.

Az angolok a XVII. század elején kezdték meg a gyarmatosítást az új világban (Virginia, 1607); vetélytársaik a spanyolok, franciák és hollandok voltak. Amerikai gyarmataik élén egy-egy kormányzó állott mint a brit korona képviselője, mellette pedig a korlátozott szavazati joggal választott helyi parlament működött. Ennek egyik feladata az adók megszavazása volt. A XVIII. század folyamán az amerikai mezőgazdaság (farmok) és ipar (hajóépítés, vaskohászat) ugrásszerű fejlődésnek indult, amit az angol kormány igyekezett a maga javára hasznosítani. A brit parlament megemelte az adókat. Az amerikaiak viszont tartották magukat ahhoz a törvényekhez, mely szerint csak az adóztatható meg, akinek a képviselője a parlamentben megszavazta az illető adónemet és annak mértékét. Mivel az amerikai polgárok nem voltak képviselve — és nem is akarták képviseltetni magukat — a londoni parlamentben, az általa rájuk kivetett adó — úgy mond — törvénytelen („no taxation without representation”).

Innen származott az ellentét a gyarmat és az „anyaország” között, s a bostoni szabotázscselekményekben jutott forpontra. A brit tengeri haderő blokád alá vette s megpróbálta kiéheztetni a tengerre utalt Bostont, Massachusetts gyarmat alkotmányát pedig felfüggesztették. A többi gyarmat azonban kiállott a rebellesek és fővárosuk mellett. 1774. szeptember 5-én Philadelphiában összeült az I. Kontinentális Kongresszus tizenkét gyarmat részvételével (csak Georgia tartózkodott). A magukat most már hazafiaknak nevező radikálisok magukkal ragadták az Angliával szemben lojális torykat, s a kongresszus kinyilatkoztatta a gyarmatvilág jogait és sérelmeit. Anglia nem engedett — Amerika fegyverkezni kezdett.

A haderő élére a következő évben egy jómódú virginiai ültetvényes, George Washington állott. Megjelenése után ítével inkább jól megtermett angol lordra emlékeztetett, nézetei is a brit konzervatívok világnézetéhez állottak közelebb. De csökönyös volt és türelmetlen a londoni bürokratákkal szemben, akik zavarták a nagyvonalúan gazdálkodó amerikai földesurak köreit. Múzeumma átalakított kastélya Mount Vernonban istállóival, hambáiraival, műhelyeivel a vidéki grand-seigneur udvartartására emlékeztetett. Hogy mégis forradalmi tábornok lett, azzal magyarázható: ha már kitört a forradalom — „helyes irányba” akarta terelni. Szedett-vedett hadai, amelyektól maga is megriadt, 1776 tavaszán olyan lendülettel vették be a Bostont környező dombokat, mint ahogy tizenhat évvel később a sans-culotte-ok harcoltak Valmynál. Innen már bármikor ágyúzhatták Massachusetts fővárosát. Washington és az angol vezérlő tábornok között azonban „gentlemen's agreement” jött létre a szabad elvonulásra Kanada felé.

Az államok, illetve a gyarmatok azonban csak később egyesültek, miután összeült a II. Kontinentális Kongresszus, és 1776. július 2-án meghozta a Függetlenségi Határozatot (*Resolution of Independence*). Mégsem ez az irat és ez a dátum vonult be a történelembe. A Kongresszus ugyanis még azelőtt kiküldött egy öttagú bizottságot, ennek az volt a feladata, hogy javaslatot tegyen egy újabb nyilatkozat megfogalmazására, amelyben a gyarmatok a gyarmatvilág tudomására hozzák elhatározásuk okait. Ez az ún. Függetlenségi Nyilatkozat, ezt fogadta el a Kongresszus július 4-én. Ha egészen pontosak akarunk lenni, azt is hozzá kell tennünk, hogy pergamenen írt eredeti példánya a következő címet viseli: *Amerika tizenhárom államának egyhangú nyilatkozata*.

A szövegező bizottság öt tagja Thomas Jefferson, John Adams, Benjamin Franklin, Roger Sherman és Robert R. Livingston volt. Az utóbbi kettő a továbbiak során nem játszott lényeges szerepet. Franklin nemcsak mint államférfi volt kiváló — őt küldte a kormány tárgyalni XVI. Lajoshoz az együttműködés érde-

kében —, hanem a villámhárító feltalálásával a tudomány történetébe is beírta nevét. John Adamsot Washington után az Egyesült Államok második elnökének választották, s a konzervatív Föderalista Párt vezetőjeként élesen szemben állt a Demokrata Párt vezetőjével, az Egyesült Államok későbbi harmadik elnökével, Jeffersonnal. Ez utóbbi fogalmazta meg egymagában a Függetlenségi Nyilatkozatot, Adams és Franklin csak kisebb módosításokat javasolt.

Az akkor mindössze harminchárom éves Thomas Jeffersonnak ez volt az első nyilvános fellépése. Washingtonban látható kivilágított tóparti szobra egy oszlopcsarnok közepén (még csak Lincoln kapott ilyen emlékművet a fővárosban) hatalmas alaknak mutatja klasszikus arcéllal, egy francia forradalmár öltözetében. John Trumbull festményén — mely az öttagú bizottságot ábrázolja, amint javaslatát átnyújtja John Hancock kongresszusi elnöknek — inkább nyurga, vörös hajú, szeplős fiatalember, s fiatalabbat mutat koránál. Washingtonnak honfitársa, de virginiai birtokáról jogot ment tanulni, aztán a kormányzó, követi, államtitkári, alelnöki lépcsőfokokon emelkedve jutott el az elnöki székbe, tisztségét újraválasztás folytán nyolc évig viselte. Visszavonulása után a tudománynak élt, több jogtudományi munkát írt, közben eladósodott, s kénytelen volt kisorsoltatni birtokát.

Ha Washington elnökben az új államszövetség katonai erényei testesültek meg, Jeffersonban a természetjogász és az utópista valami sajátos keveréke öltött testet. Azt mondták róla, hogy nem alkotó elme, hanem csak a koreszmék hű tolmácsa. Adams a Függetlenségi Nyilatkozatot utólag „közhelyek gyűjteményének“ (a commonplace compilation) nevezte, Richard H. Lee pedig — kinek neve az ötvenöt aláíró közül a hetedik helyen, Jefferson előtt szerepel — úgy nyilatkozott, hogy barátja e Nyilatkozatot John Locke könyvéből (*A polgári kormányzatról*) másolta ki. Jefferson erre azt felelte — lehet, hogy igazuk van. De „én — úgy mond — csak annyit tudok, hogy egyetlen könyvet vagy röpiratot sem lapoztam fel, amíg azt írtam. Nem tartom feladatommak — folytatta —, hogy merőben új eszméket találjak ki, és olyan érzelmeket mutassak fel, amelyeket előttem senki sem fejezett még ki.“ Majd amikor Lee azt hozta fel, hogy Jefferson a whigek eszméit tette magáévá, a viszontválasz ez volt: „az amerikai eszjárást akartam kifejezni. [...] Munkám jelentőségét az adja meg, hogy összhangba akartam hozni napjaink nézeteit, amelyek beszélgetésben, levelekben, nyomtatott esszékben vagy közjogi kézikönyvekben jutnak kifejezésre, mint az Arisztotelészé, Ciceróé, Locke-é, Sidneyé stb.“

A felsorolásból Locke nevét kell kiemelnünk. Nem biztos, hogy Jefferson olvasta Rousseau *A társadalmi szerződését*, de biztos, hogy mesterének tartotta Locke-ot, a szenzualista materializmus atyját, akit Engels a burzsoázia és az arisztokrácia között létrejött „osztálykompromisszum gyermekének“ nevezett. Locke idézett munkája szerint az emberek a természet rendje szerint szabadok, egyenlőek és függetlenek egymástól. Ezt a természetes szabadságot cserélték fel egy közös akaratukból létrejött szerződéssel, amelyben biztosították egymást arról, hogy egymás „életében, egészségében, szabadságában vagy magántulajdonában“ nem tessznek kárt. Így jött létre az egységes politikai test, vagyis az állam; a többségben levő ábelek akarata vezérli azt a kisebbségi káinokkal szemben. Amikor azonban az emberek alávetették magukat a közakaratnak, hogy az ész törvényei szerint kormányozza őket, ezzel nem adták fel természetes szabadságukat. Ha az államhatalom túllépi jogkörét, és zsarnoki eszközökhöz folyamodik, akkor a népnek joga van ellenállni; ilyenkor a forradalmi megoldás a jogos.

Ezeket a gondolatokat más fogalmazásban a Függetlenségi Nyilatkozat első felében is olvashatjuk, ahol Jefferson a demokratikus politikai filozófia érveit sorakoztatja fel. Ezt a részt, a bevezető sorok elhagyásával, Bölöni Farkas Sándornak ma már elavult, de a korszellemet jobban kifejező archaikus fordításában idézzük:

„Mi a következő igazságokat nyilvánosok és csalhatatlanoknak hisszük. úgymint: hogy minden ember egyenlőnek teremtett, s a Teremtőtől mindnyájan bizonyos velők született s elidegeníthetetlen jussokkal ruháztattak fel; és hogy ezen jussok közé tartozik az élet és szabadság jussa s a boldogság utáni szabados törekedhetés. Azt is hisszük: hogy az emberek közötti igazgatóságok ezen jussok bátorosítására állítottak fel, melyeknek a néptől eredő bizonyos hatalmak az igazgatottak megegyezésöknél fogva adattak által. — Azt mondja ugyan az okosság, hogy régi idők olta alkotott igazgatóságok csekély és elmuló okokért ne változtassanak meg; és valóban a tapasztalás is azt mutatja, hogy az emberi nem képes inkább tűrni és szenvedni, míg a terhek hordozhatók, mintsem hogy a régen megszokott formák eltörlése kedvetlenségeinek kitegye magát. — De midőn az elnyomások s visszaélések hosszú sora örökösen azon egy tárgyra törekedik, s nyil-

vános lézen azon célja, hogy a népet határtalan igazgatása alá kényszerítse: akkor igenis jussa van a népnek jövőendő bátorságára nézve új oltalmakról gondoskodni. — Íme! ilyen ezen gyarmatok hosszú türedelmes szenvedések, s ily szükség kényszeríti őket elébbi igazgatóságok rendszerét megváltoztatni.“

Ezt a természetjogi észjárást a *Habeas Corpus Acta* (1679) és a *Bill of Rights* (1689) szellemében nevelt puritánok Angliából hozták magukkal, s maga Jefferson Locke-ot parafrázálta, amikor az „anyaország“ ellen fordította vissza saját fegyverét. S itt nemcsak a korszellemre, hanem Virginia alkotmányára is hivatkozhatott (az első öt elnök közül négy virginiai: Washington, Jefferson, Madison, Monroe), amely már a Függetlenségi Nyilatkozat megszavazása előtt, június 12-én kimondta alkotmányában, hogy az emberek a természettől fogva szabadok és függetlenek, minden hatalom a néptől ered, a kormányoknak a közjót kell szolgálni, s a törvényhozó testület tagjai szabadon választandók. Ezek az elvek aztán Új-Anglia többi gyarmatának-államának alkotmányába is bekerültek.

Maga a függetlenség egyhangú kinyilatkoztatása az irat befejező részében így hangzik:

„Mindezeknél fogva mi, az Amerikai Egyesült Státusoknak e közönséges kongresszusra egybegyűlt képviselői, — szándékunknak igazságát a világ legfőbb bírása eleibe terjesztvén, az ezen státusokban lakozó, békét óhajtó népnek nevében és meghatalmazásánál fogva, mindeneknek tudtára adjuk és kinyilatkoztatjuk: hogy ezen egyesült gyarmatok a természettől nyert jussaiknál fogva ezennel szabad és független státusokká lesznek; hogy a britus korona iránti minden kötelesség és hívségtartás alól fel vannak mentve, s ezen státusok és Nagybritannia között minden politikai egybekötötetés átaljában megszűnt és elszakadt. És hogy mostantól fogva mint szabad és független státusoknak teljes hatalmuk van háborút indítani, békét, szövetséget kötni, kereskedést intézni s minden egyebet cselekedni, melyekre mint független státusoknak jussok van. — Végtére pedig ezen kinyilatkoztatásunk teljes fenntartására — erős bizodalommal lévén a Gondviselés oltalmában —, mi, egymásnak lekötjük életünket, vagyonunkat s becsületünknek szentségét.“

A Függetlenségi Nyilatkozat kommentárjai egész könyvtárat tesznek ki, közülük csak Carl L. Beckernek a második világháború alatt újból kiadott klasszikus munkájára, a *The Declaration of Independence-re* hivatkozunk. Ez is, mások is kiemelik a Nyilatkozat irodalmi értékét s hatását a későbbi kordokumentumokra. Ezek sorában a következők, másfél évtizeddel múlva, az Emberi és Polgári Jogok Deklarációja a francia forradalom alatt. És valóban, a Függetlenségi Nyilatkozat (s a vele majdnem egyidős *Virginiai alkotmány*) az emberi jogok kinyilatkoztatásának alfája. Hazai hatása is jelentős volt, ha az abszolutista és feudális Habsburg-monarchia cenzúráviszonyai nem is nyújtottak lehetőséget bővebb kommentálására. Ez volt a helyzet az akkori román fejedelemségekben is.

Böloni Farkas Sándor tiltott könyvében (*Utazás Észak-Amerikában*, 1834) azt írta, hogy az európai alkotmányok mindössze „engedmény levelek a királyoktól [...] ennyi ezután legyen a tiétek, a többit megtartom magamnak“, míg az amerikai nyilatkozat „minden jussokat a nép tulajdonának tart s a nép által engedett némelyeket az igazgatóknak“. A népfélség polgári jogelvérről van szó. Erre célzott Wesselényi Miklós is, amikor a Középszolnoki Kaszinó serlegét átnyújtotta barátjának. „Az üldözött szabadság — úgymond —, miután a kiváltságosok bitangló dölyfe, a papság elorzó álnoksága s a fejedelmek embert gyalázó önkénye Európa népei közül kiküszöbölte“, leszállott Amerika földjére. „E drága honból hozta ön nekünk a polgári egyenlőségnek, az emberhez illő igazgatásnak hív rajzolatát.“ Majd hozzátette, hogy ennek az isteni növénynek magvai nálunk „máris csíráznak, s egykor bizonyára óriási fákká növekednek“. A Függetlenségi Nyilatkozat eszméi az erdélyi román értelmiségre sem tévesztették el hatásukat, hiszen George Barițiu írja, hogy a balázsfalvi szemináriumban érdeklődéssel olvasták Wesselényi és Böloni Farkas munkáit.

Ha a Nyilatkozat előírásai kévsé és töredékesen mentek is át a gyakorlatba, s ha maga Jefferson hazája is eltávolodott tőlük, mégis az élethez és a szabadsághoz való jog, a törvényesség biztosítása a kormányok útján s a nép joga a törvénytíprő kormányok elűzésére három olyan elv, amely a népek harcában szabadságukért, függetlenségükért világszerte anyagi erővé változott.

HERVAY GIZELLA

EGYENSÚLY

kenyér
az asztalon

s a kenyér szó
a szádon

átfűzöd a szót
a halálon

s a kenyér
illatába
száll

az asztalon
kenyér
hátrad mögött
a halál

az egyensúly
egy percre
helyreáll

VEKKER

— ez a lejárt természet!
valami újat kéne venni —

eldobod

pedig lehet hogy
csörgött a reggel

te voltál az aki
elaludt

VAKVÁGÁNY

a tehervonat
az éjszakában
elfárad
mire az állomásra ér

feltörik
a vagonokat

de csak a hajnal
zuhan ki a peronra
holtan

CSENDELET

szögesdrótkerítés
egy krumpliágyás
és egy napraforgótábla
között

megperzselt kukoricalevél

nem merek átlépni
a kerítésen

látom magam
a közös gödörben
Európa mélyén

ahol ott se voltam

GYANÚ

házkutatást tart
az első napsugár

végigmotozza testedet is

aztán
mivel ma sem talált
semmi gyanúsat

kisurran
nesztelenül

a zárt ajtó
alatt

Márton Gyula

(1916—1976)

1976. április 4-én, 60. életévében elhunyt Márton Gyula, a kolozsvári egyetem magyar nyelvjárastan tanára. A tanévet még együtt kezdte meg tanítványai-val, munkatársaival, de a súlyos és irgalmatlan betegség néhány hónap alatt véget vetett életének. Még most is, hetekkel a halála és a temetése után végtelenül nehéz elfogadtatnunk önmagunkkal, hogy nincs többé közöttünk. Az oldódni nem akaró döbbenet és fájdalom miatt még mindig nehéz szembenéznünk a hiánnyal, amelyet maga mögött hagyott, és még nehezebb megkísérelnünk, hogy életművének értékeit fölmérjük.

Nagyon sokan ismerték az országban és az ország határain kívül, tudós kollégák és távoli falvak lakói egyaránt. Hiszen a nyelvjárastan, amelynek előadója és művelője volt, tipikusan olyan ága a nyelvtudománynak, amelyet nem lehet az íróasztal mellett művelni. Az élő nyelv földrajzi változatai vonzották és a falusi emberek, e nyelvváltozatok beszélői, ezért aztán alig lehet az országnak olyan, magyaroktól is lakott települése, ahol meg ne fordult volna az elmúlt közel négy évtized alatt.

És mintha minden faluba haza ment volna, a nagyobb családhoz, lévén maga is földműves szülők gyermeke. A szilágysági Nagymonban született 1916. december 27-én. A nagymoni iskolai, majd a zilahi kollégiumi évek után, amelyekre mindig nagy szeretettel emlékezett vissza, 1936-ban a kolozsvári egyetem magyar-román-esztétika szakos hallgatója lett. Az egyetemi évek nemcsak a tanári diploma megszerzésének időszakát jelentették számára, hanem a nyelvtudománnyal való találkozást és a kutatói pálya kezdetét is. A magyar nyelvjárás kutatás akkori legnagyobb egyénisége, Csúry Bálint már évekkor korábban befejezte ugyan kolozsvári tanári működését, de itt maradtak volt tanítványai, akik az ő példája és útmutatása nyomán megalapozták a hazai magyar névtani és nyelvjárastani kutatásokat. Ebben a körben kezdte meg tudományos felkészülését és első kutatásait Márton Gyula, román nyelvésztanáraitól — Sever Poptól és Sextil Pușcariutól — is ösztönözve. Az 1973-as *Korunk Évkönyv*ben meleg hangon emlékezik vissza a hazai magyar nyelvjárás kutatásnak erre a hőskorára.

Azon a nyáron kezdi gyűjteni szülőfaluja helyneveit (1939-ben teszi őket közzé a *Kristóf-Emlékkönyv*ben), a helyi nyelvjárás ígétőveit és ígealakjait, de eljut a mezőségi Ördöngösfüzesre is, ősszel meg a bábonyi kutatócsoport tagjaként az ottani román-magyar nyelvi kölcsönhatást tanulmányozza. Szimbolikusan tekinthetjük ezt az indulást több tekintetben is: a kiindulópont a szülőfalu nyelvjárása, innen jut el az összes hazai magyar nyelvjárások vizsgálatáig, tematikailag pedig annyira sokszínű már a kezdeti érdeklődése, hogy az akkor gyűjtött adatokat évek, évtizedek múlva is hasznosítani tudja.

Nagy adósságokat kellett törlesztenie a romániai magyar nyelvjárás kutatásnak a harmincas évek végén kezdődő és majd a felszabadulás után kibontakozó munkálatokkal. A feladat kettős volt: el kellett végeznie egyrészt a hazai magyar nyelvjárások vizsgálatát, vagy legalább az adatokat össze kellett ehhez gyűjteni, mivelhogy a fokozódó nyelvi integrálódás elsősorban ezeket a nyelvváltozatokat érinti; másodsorban teljes mértékben fel kellett zárkóznia az európai nyelvtudomány színvonalához, sőt nem egy területen a módszertani és elméleti úttörést is vállalnia kellett. Abban, hogy ezt a feladatot a változó — hol kedvezőtlen, hol lelkesítően kedvező — körülmények közepette lényegében megoldotta, egészen kimagasló szerepe volt Márton Gyulának. Különösen a felszabadulás utáni évtizedekben bontakozhatott ki rendkívüli szervező, vezető egyénisége: két évtizeden át irányította a magyar nyelvtudományi tanszéket, dékán, majd rektorhelyettes volt a Bolyai Egyetemen. Csak közeli munkatársai tudják igazán, bár az eredményekből a kívülálló is következtethet rá, mennyire harmonikusan egyesült benne az energikus szervező és a tudományos irányító. Felismerte a legsürgősebb feladatokat, és anélkül, hogy a pillanatnyi vagy akár a közeli kiadási lehetőség, siker esélyeit latolgatta volna, kutatócsoportokat szervezett, meghatározta a tennivalókat, szigorúan számon kérte és számon tartotta, ki mennyit teljesített. Márton Gyula tudományos munkásságának eredményeit fontos tanulmányok, monográfiák,

kézikönyvek sora jelzi, de nem kevésbé jelentős ösztönző hatása tanítványai munkásságára.

Az európai színvonalhoz mérve a magyar nyelvjáráskutatásnak a legnagyobb lemaradást a nyelvföldrajz területén kellett pótolnia. Nem véletlen, hogy a kolozsvári iskola vállalt ebben úttörő szerepet, hiszen közvetlen példaként szolgálhatott számára a romanisztika és főként a román dialektológia. Márton Gyula említett román nyelvészprofesszorai már a harmincas években megkezdik a román nyelvatlasz kiadását, gazdag tapasztalatokat halmoznak fel a gyűjtés előkészítéséről, megvalósításáról, sőt a térképezésről is. Ezeknek a munkálatoknak a történetét és a módszertanát éppen Márton Gyula foglalta össze a magyar nyelvészet számára 1942-ben a *Magyar Népnyelvben* megjelent tanulmányában. Ismeretes, hogy az első magyar nyelvföldrajzi kiadvány Kolozsváron jelent meg 1944-ben: mutatóvány volt egy hatvan pontra kiterjedő atlaszból, amelynek anyagát Márton Gyula és Gálffy Mózes gyűjtötte össze Szabó T. Attila irányításával. A felszabadulás után a romániai magyar nyelvjárások átfogó atlaszának elkészítését a kolozsvári akadémiai intézet vállalta. A tanszék előbb a moldvai csángó nyelvjárás atlaszához látott hozzá, közösségi munkaként, de még jóformán ennek befejezése előtt Márton Gyula szorgalmazni kezdte az abszolút ponthálózatú tájnyelvi atlasz-munkálatok kiterjesztését valamennyi hazai magyar nyelvjárásra. A tőle vezetett munkaközösség össze is gyűjtötte a háromszéki, majd a csik-gyergyói, később az udvarhelyi atlasz anyagát, a szerkesztést Gálffy Mózesrel közösen végezték. Kiadásukra mindeddig nem került sor, ezért döntöttek úgy, hogy a nyelvi anyagot a székely nyelvjárás nyelvföldrajzi szótáraként jelentetik meg (ezen már a kiadó dolgozik). Az utóbbi években egyedül végezte szülőföldjének, a Szilágyságnak a nyelvjárás feltérképezését. Legutolsó tanulmánya éppen mutatóvány ebből az atlaszból.

Jórészt nyelvföldrajzi kutatásaihoz kapcsolódnak hangtani tanulmányai is, amelyek a Fekete-Körös völgyi, a székely és a moldvai csángó nyelvjárás jelenségeivel foglalkoznak.

A másik fontos feladatot, a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálatát is a hazai nyelvi valóság diktálta Márton Gyula számára. Egészen fiatalon a román nyelvatlasz első három kötetének magyar eredetű anyagát dolgozta föl az Erdélyi Tudományos Intézet 1940—1941-es *Évkönyvében*. Később, az ötvenes években, főként a csángókutatás élményei alapján részleteiben is foglalkozni kezdett a román nyelvnek a magyarra, elsősorban a hazai magyar nyelvjárásokra gyakorolt hatásával. Ehhez a kiindulópont a bilingvizmus előrehaladott szakaszában lévő csángó nyelvjárás szókincse volt. Az első tanulmánya 1957-ben jelent meg ebből a témakörből, a végső szintézis 1972-ben a Kriterion Könyvkiadónál: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, 604 lap terjedelemben. A két időpont között még legalább húsz magyar, román és francia nyelvű tanulmányban foglalkozott e kérdés részleteivel.

1959-ben az egyetem tudományos ülészekén tartott előadásában (szövege az egyetem folyóiratában, a *Studiában* jelent meg) átfogó felmérést készített a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás vizsgálatának eredményeiről, és ennek alapján a tennivalókat is felvázolta. Ebben az esetben sem állt meg az elvi célkitűzésnél, hanem már a következő években tanszéki kutatócsoportot szervezett, hogy megvalósíthassa a tervezett szintézist. Ennek a több mint másfél évtizedes közös munkának az eredménye előreláthatólag ez év végéig meg is jelenik a Kriterionnál *A mai magyar nyelv román kölcsönszavai* címmel.

A harmincas években alakult ki, Csűry példája nyomán, a magyar nyelvjárás-leírásnak napjainkban is legáltalánosabb műfaja, a jelenségmonográfia. Ilyen jelenségmonográfia volt Márton Gyula egyik első dolgozata, doktori értekezése szülőfaluja népnyelvének ige-töveiről és igealakjairól. Később sem vált hűtlenné sem a műfajhoz, sem a témához. A nyelvjárás igeragozással foglalkozó számos tanulmánya közül kiemelkedik *A borsavölgyi nyelvjárás ige-tövei és igealakjai* című, amely a *Nyelvtudományi Értekezések* 32. számaként jelent meg Budapesten, 1962-ben. 1974 végén pedig örömmel hozta be a tanszékre a csángó igealakok majdnem 300 lapos monográfiájának a Kriterionnál megjelent, friss példányát: *Ige-tövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*.

Figyelemreméltó új szempontokkal gazdagította a népi szakszókincs-kutatást is. A zilahi fazekasmesterség szakszókincsének 1948-ban megjelent leírása még a Csűry-féle iskola módszerét követi, ám 1956-ban, amikor lehetősége nyílt a szó-tári rész közzétételére is, terjedelmes elemző tanulmányt szentel a szóanyag lexicológiai jellemzőinek: eredet szerinti rétegződésének, más belső nyelvtípusokhoz való viszonyának, szerkezeti és jelentéstani sajátosságainak. Ezzel utat mutatott a nyelvjárás szociolektusok szókincsének behatóbb vizsgálatára.

A nyelvföldrajzi kutatások alapján lehetőség nyílt az ún. onomasziológiai, jelöléstani módszer bevezetésére. Ennek az a lényege, hogy nem a szóalakokból indul ki a vizsgálat, hogy eljusson a hozzá kapcsolódó jelentésekig, hanem ellenkezőleg, egy fogalom vagy fogalmi kör jelenti a kiindulópontot, és azt kell feltárni, hogy milyen szavakkal, lexémákkal fejezik ezt ki a különböző nyelvjáráások. A kétféle szempont, a hagyományos szemantikai és az újabb onomasziológiai, strukturálisan kiegészíti egymást. A hazai kutatásban Márton Gyula volt az egyik első alkalmazója ennek a módszernek: tanulmányt írt többek között a *kézimalom*, a *fenyőtoboz* és a *fenyőlevél* meg a *hópehely* népi elnevezéseiről.

Ezekben a dolgozatokban a néprajzkutatók is sok értékes adalékot találtak. Alapelv volt ugyanis számára a „szavak és dolgok” egységben való vizsgálata, mivel a gyakorlatból nagyon jól tudta, hogy sok nyelvi, különösen szókincsbeli jelenségnek a magyarázata nem a nyelvi rendszerben, hanem a nyelven kívüli valóságban van. Diákjaitól is elvárta, hogy ismerjék a népi életet, a népi élettel kapcsolatos tárgyakat, jelenségeket. A nyelvjáráskutatásra készülők körében mindenkinek illett ismernie például a szeker vagy a szövőszék legfontosabb alkatrészeit.

Nyelvjárási gyűjtőútjain nagy élményt jelentettek számára a tájszavak. A frissen gyűjtött anyagból kisebb közleményeket jelentetett meg. Gálffy Mózesrel közösen két, már-már tájnyelvi szótár számba menő tájszójegyzéket is kiadott: a kalotaszegit és a torjait (ez utóbbinak a törzsanyagát Nemes Zoltánné nyugalmazott tanítónő gyűjtötte). Közben fokozatosan kialakult egy újabb nagy munka terve: a romániai magyar tájszótáré. Életének utolsó éveiben erre fordított a legtöbb gondot, a legtöbb energiát. A gyűjtést egy nyolctagú csoport végezte éveken át, az ő irányításával, de vidéki tanítványait is bevonta a tevékenységbe. A terepmunka be is fejeződött, a gazdag anyag elrendezése, szótárrá szerkesztése azonban munkatársaira maradt.

Tervei között szerepelt még saját és tanítványai névtani anyagának összefoglalása, egy erdélyi magyar személynévtár formájában, meg a népi kismesterségek szakszavainak szótárrá szerkesztése. Ebben is diákjai közreműködésére számított, mint ahogy korábbi munkáihoz is igénybe vette segítségüket. Etikai, emberi szempontból rendkívül jellemző az a mód, ahogy diákjai munkáját méltányolta. A csángó igeragozásról szóló, említett monográfiájának Bevezetését például a következő szavakkal zárta: „...kedves köteleességemnek teszek eleget, amikor köszönetem nyilvánítom annak a néhány magyar szakos, nyelvjárastan iránt érdeklődő hallgatónak, akik az igeragozási mintákra vonatkozó gazdag anyag elrendezésében és összegzésében segítségemre voltak.” És a lap alján ott találjuk felsorolva a nyolc diák nevét.

Nem véletlen, hogy tanítványai annyira szerették, ragaszkodtak hozzá. Nagy hatással volt mindannyiunkra egyénisége: határozottsága, nyíltsága, őszintesége. Tanári munkájában is a pontosságot, a rendszerességet szerette és követelte meg, akárcsak a kutatásban. Jól tükrözi ezt a sokszorosításban többször is megjelent *Magyar nyelvjárastan* jegyzete. Évekig ő volt az általános nyelvészet előadója is. Speciális kollégiumként rendszerint a névtant adta elő, és évekig fakultatív tantárgya volt a román—magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálata.

A tanszékéről úgy beszéltek és irtak itthon és külföldön, mint igazi kutató-intézettről. Maga is mindig tudatában volt a tanszéki munka fontosságának. Ezt bizonyítja azoknak az előadásainak és tanulmányainak a sora, amelyekkel a szakmabelieket vagy a nagyobb közönséget tájékoztatta az irányítása alatt álló közösség eredményeiről, nehézségeiről, feladatairól. 1956-ban az egyetem folyóiratában közölt részletes beszámolót, két év múlva a dialektológia nemzetközi folyóiratában, az *Orbis*-ban, 1959-ben a *Magyar Nyelvben*, a felszabadulás negyedszázados évfordulóján a *Nyírk*-ben és a *Művelődésben*, 1973-ban pedig éppen a *Korunk Évkönyvében*.

Munkásságának szakmai és társadalmi elismerése sem maradt el, bár volt időszak, amikor szakmailag mellőzöttnek érezte magát. Tagja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a nemzetközi Finnugor Társaságnak, évekig részt vett a hazai Filológiai Társaság irányításában.

Személyiségének legjellegzetesebb vonása talán éppen ez volt: felelősségérzete kis és nagy dolgokban egyaránt. A legkisebb rendetlenséget, hanyagságot sem tűrte szó nélkül. Nagy felelősségtudattal élt és dolgozott, és ezt a magatartást várta el munkatársaitól is.

A közös munka irányítása számára mindig az egyenlő arányban végzett munkát is jelentette, függetlenül munkatársai korától, beosztásától. Több mint egy évtizeden át volt alkalmam közvetlenül együtt dolgozni vele, kezdő kutatónak az elismert tudóssal. Sohasem kivételezett önmagával, sem a terepmunkában, sem a cédulázásban, sem a szerkesztésben, sőt még a mellékjelekkel tarkított nyelv-

járási anyag gépelésének rabszolgamunkáját is vállalta velünk együtt, azt a munkát, amelyre gépiró semmi pénzért nem vállalkozik.

Korai halála tragikusan igazolta a lázas sietséget:

*Be kell hordanunk, hajtánunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.*

(Kányádi Sándor)

De még ez az önfeláldozás sem volt elegendő ahhoz, hogy nagy terveit mind megvalósíthassa. Ahhoz is túlságosan rövid volt, hogy elkészült műveit nyomtatásban láthassa. Annyi vigaszunk marad, hogy nevét ott látjuk még ezután megjelenő munkáin, és azokon is, amelyeknek befejezése munkatársaira vár. A közösség, amelynek nyelve életében legfőbb gondja volt, halála után is részesül majd munkája gyümölcseiből. Mégis nagyon magunkra maradtunk nélküle.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ÓDA A TANÍTÁSHOZ

Nincs előbb a kertnél. Alma almát ér, laknak az ágon, mintha falvak, városok lennének, utcák és országutak, terek, parkok ezek a fák, itt ez a gyümölcs-emberiség. Zeng az eső és levelek morajából hallom a nyelvek egyetlen énekét, ezt énekli:

Nincs mozgóbb, mint a téglá, az ember első pillanata óta repül. Szárnya a kéz, szárnya a munka,

neve a ház, szépséges leánya a történelem, ezt tanítja:

Nincs, nincs se kinn, se benn semmi a gondolat nélkül, mely helyet épít az embernek a nap alatt, ég alatt, tető alatt, gyárai s könyvtárai szabadságában, apák és unokák között, almák és téglák között, a két mindent teremtő, mindent leíró, továbbadó tenyér között. Ezt tanítjuk.

AZ EMBER ÉLETE

Hogy mit meg nem teszek én, csak hogy az ég mindig kiderüljön! Itt van a vihar utáni este, kell a tavasznak a tér, hol a tegnapi szél hidegét keserítse a semmi. És kert van kinn s Európa, és ajtó nyílik és elme. De hol, hova szól levelem, melyet nem jeleztek előre a meteorológiai állomások, se a várható feszültség, mely meghozza, elrontja mára a kedved? Mégis egyedül te vagy, már csak te élsz a tegnapi délutánból, melynek építészeti emlékeit és könyvtárait, képeit, stílusát annyira dicsérik itt, a világháborúk után, az igazság végleges győzelme előtt, fiunk születésekor és a Francia Akadémián. Lehet hogy meg fogom bocsájtani, hogy érted is hazajöttem a szellem biztonságából, visszatértem az évfordulókon megkoszorúzott sírból, szoborból s egyszerű, ajtóban, ruhában elfogadott és mégis megszokhatatlan kicsi csókkal köszöntem, letettem a délelőtt használt könyvet, kalapácsot s leültem egyetlen jelentős tárgyalóasztalunkhoz a ma déli újság mellé, örökre élni.

Pirk János

Szatmár város nyugati oldalán, tőle öt-hat kilométerre, nagy kiterjedésű tölgyerdő terül el. Közvetlenül az első óriásfák alatt kisablakos házikók húzódnak. Szegényemberek, útkaparók, napszámosok zsúfedeles menedékei. A házak között csalitos bokrok, vízlevezető árok, s egy-egy rudakból összetakolt kerítés marasztalja az arra menőt. A tölgyfák magas ágain varjúfészek sokasága, s belőlük egyre hallatszik a károgó hadsereg jelenléte. Az erdő sötétzöldjéből hűvös, friss levegő áramlik, de a széleken nyáron rendszerint meleg van, sokszor felhőtlen égből süt a nap. Városi embernek itt nem sok látnivaló akad; mégis a nagy egyszerűség, a természetnek szinte kendőzetlen arca gondolatokat csíhol, azért is, mert a fehér falú, esőtől megfeketedett szalmával fedett házikók mindegyike két-két apró, sötét szemmel néz a látogatóra. Az ajtók nyitva, pedig lakóit nem látni. Itt-ott egy macska vagy kiskutyája tűnik fel, de jelenlétükkel nem zavarják a nézgelődőt. A házakon szám nincs, de arrább egy gyermek piros ruhája ígéri, hogy tőle talán meg lehet tudni, hol lakik a festő.

— Ne félj, kisleány, nem vagyunk rossz emberek! Mondd csak meg gyorsan, hol lakik az a bácsi, aki Téged lefestett ebben a szép ruhában...

— Nem engem festett, András bácsi, a nagybajuszost, ahogy kártyázik.

Mentünk a kislány után. Nem messze a házaktól háromlábú festőállvány magasodott a bokrok között, s rajta jókora vászon tele élénk színű, frissen festett artisztikus foltokkal. Előtte fiatal fiú, kezében ecset, paletta. Fest önfelédten. Időnként balra néz, ahol egy disznópásztor teljes napsütésben modellt áll. A pásztor festőileg nézve nagyon szép. Sötétbarna arcát kékesen csillogó fekete haj koszorúzza, s fehér ingét az erdő zöld reflexei színárnyalatok bőségében foltozzák. A megkeddett kép befejezetlenül is szép. Impressionista szemléletben fogamzik, széles ecsetvonások hozzáértő, ügyes elrendezésben. És mintha rajz nem is kelene, a festményen csak színfoltok bontják a természet reális formáit. Majd hamarosan szorosabban állnak össze a zöld, fehér, rózsaszín reflexek foltjai, és előtűnik a disznópásztor színekben tobzódó, napsütött alakja.

A képet kár is tovább folytatni. Félóra alatt a fiatal festő remek színfény tanulmányt varázsolt az előbb még üres vászonra...

A kép festője Pirk János, még alig tizenhét éves. Egyik kis házikóban lakik. Szülei meghaltak, s őt az élet kényszere sodorta erre a vidékre, a nagyapai házhoz. Pár év előtt, a folyton rajzolgató okosságú kisfiút Litteczky Endre szatmári festőművész fedezte fel, és látva kivételes tehetségét, tanítványának fogadta. Jani a nagyerdőből járt be Mesteréhez — hóna alatt rajzfűzet, hátán tarisznya —, s mindennap megtette a tíz-tizenegy kilométeres utat. A műteremben rajzol, fest, komponál, és Litteczky mester jószívvel igazgatja útját, ügyailag támogatja.

Mester és tanítvány! Úgy éltek és dolgoztak együtt, mint a középkori festőműhelyeknek csak a művészetért élő megszállottjai.

A szatmári évek után Nagybányán Réti és Thorma mesterek ismerik el kiváló tehetségét. Ott nemsokára nagyobb lélegzetű munkával jelentkezik. Thorma egyik ismert festményének hatása alatt többalakos kompozíciót készít, nagyformátumú szénrajzot. Címe: *Kártyázók*. Rajta a nagyerdő házikóinak általa nagyon jól ismert lakói — öregek, fiatalok. A rajz nagy visszhangot keltett.

Nagybányáról Réti István professzor-festőművész támogatásával Budapestre kerül, ahol mint a legjobb növendékek egyike elismerésben volt része, és miután a főiskolán sikeresen végzett, külföldre szóló ösztöndíjakat kapott. Francia, olasz főiskolák látogatója volt, és az ottani híres múzeumok mindennapos vendége. Mint gyakran említette, akkor különösen Rembrandt *Bathseba* című remekműve ragadta meg festő-képzését..., hozzá járt imádkozni. Külföldi élményeit, tapasztalatait itthon hasznosítani is tudta, amit munkái minősége, általános elismerése, kiállításainak hosszú sora és magas állami kiténtései élénken bizonyítanak.

Pirk János festő a javából. Tanúja voltam több festménye születésének. Látam, hogy figuráit, napsütötte házait, csendéleteit előzetes rajz nélkül, egyenesen ecsettel indította el. Sötétebb színek foltjait rakta fel először, közben keresve a tónusok festői kapcsolatait. Utána a még nedves felületre ágyazta be erőteljes ecsethúzásokkal a tüzeesebb és világosabb színeket, ügyelve, hogy a foltok — különösen a fehérek — minél tisztábban és egyszerűbben kerüljenek a helyükre. A

pontosan elkészített vázlat hiánya nála nem okozott különösebb gondot, hiszen kitűnően rajzolt. Rajzi tudását még fiatal korában a természetben megfigyelt emberi, állati mozgó figurákon fente élesre. Láttam őt szántó-vető emberek között, kint a földeken, rajzmappával, puha ceruzával a kezében rajzolni, láttam, mikor botladozva a friss szántás mély sáncáiban, leste ló és ember munkájának legkifejezőbb mozdulatait. Élvezettel kereste a rajzi összefüggéseket az előtte haladó jelenség komplexumában. Szinte kész kompozíciók érlelődtek az eke nyomában, a varjak károgasának zenéjében. Az ott rajzolt kisebb méretű tanulmányok már önmagukban készek, és igen nívósak voltak.

Pirk János mindig ügyelt az artistikus megjelenítésre. Tudta már akkor is, hogy nem a téma dönti el a kép sikerét. Bizonyára jókor megismerte Lyka Károly művészeti író ezirányú véleményét: „A kép nem él s hal a címben írt tárgyával, sőt ez a tárgy a kép legmellékesebb része. A fő az, hogy miképpen csinálták meg a képet, minő festői tulajdonságok sűrűsödtek össze a vásznon. És mentül könnyebben lehet egy képet szóval elmondani, annál rosszabb mű az, mert annál inkább közeledik egy rá nézve idegen világ: az irodalom felé.” Litteczky mester is ezt a nézetet vallotta, munkáival.

Az én legelső fejtanulmányomhoz fiatal fiú ült modellt. Együtt festettük Pirk Jánossal. Pár órai munka után egymás mellé tettük, összehasonlítottuk a készülő, de már eléggé előrehaladott két munkát. Addig nem láthattuk őket, mert az állványok egymásnak háttal álltak, és talán a nézdegeléssel egymást befolyásolni sem akartuk.

János akkor már járt a Litteczky műtermébe, és nyaranta Nagybányát is látogatta, ez a körülmény festményén azonnal meglátszott; már nem ragaszkodott a modell kemény, reális formáihoz, színeihez, nem bogarászta a részletek apróságait, nem akarta a pupilla fényes pontját csillogtatni. Festménye, világos okker és velencei vörös kelemes árnyalataiban tartva, puha ecsetvonások özőnében, a hasonlat csak mértéktartó megmutatásában, határozott festői rangra emelkedett. Ezzel szemben az én első olajfestményem dokumentációs jegyeket mutatott: kemény rajz, modellált formák, határozatlan színskála szürkességében jelent meg a szigorú hasonlóság.

A kezdő mindig főleg a hasonlóságot vadássza. S így nálam is csak egy, színekben mintázott rajz sikeredett, aminek a veszélyét ott felismerve, tőle egész életemben igyekeztem óvakodni. A konklúzió világos: János fantáziával bontogatta festményén a *hogyan*, ám én a *mit* kalapáltam becsülettel keményre. És a műterembe hívott nézők, bár nem voltak műértők, mégis inkább és hosszadalmasabban a János festményét nézegették; a fantáziával megfogalmazott festői események még a laikusok tekintetét is jobban vonzották.

Pirk János később Szentendrén telepedett le, és kitarító munkája nyomán ma ott születnek a kitűnő figurális, színes s határozott Pirk János-i stílust képviselő humanista megfogalmazású alkotásai.

Az elmúlt nyáron kéresemre, mert az idő múlása s a távolság találkozásunkat, sőt levelezésünket is egyre ritkította, levelet kaptam tőle, életrajzot, mely leírja élete előttem is kevésbé ismert eseményeit... Íme:

A galántai mezítlábasokhoz tartozom, akiknek Kodály egyik művét ajánlotta. Apám szíjgyártó, nyerges, kárpitos, kocsifényező és címfestő volt, a galántai Esterházy-uradalom kommenciós cselédje. Anyám egyszerű parasztlány. Dédnagyapám még jobbágy. Talán tőlük örököltem a föld és a szegényparasztság iránti szeretetemet. Apám korai halála után anyám mosónő lett, de a sok éjszakai vasalás — az egésznapos mosás után — felőrölte szervezetét. Tizenegy gyermeket szült, és 34 éves korában már nem élt. Így kerültem Szatmárnémetibe nagyapámhoz, aki ott csószkodott egy lankán. Őt kilométernyire laktunk a várostól, onnan jártam be gyalogosan az iskolába.

Nagyapa drága, aranyos ember volt. Kék szeme mindig mosolygott. Ő volt az első modellem, mikor borotválkozott, tengerit morzsolt, vagy amikor a tűzhely előtt ülve a paraszt nézte és pipázott. Mindig együtt dolgoztunk a mezőn. Nyáron fehér gatyában járt Tűzszerszáma a kova-acél és tapló volt, azzal gyűjtött pipára Nagyou is szegények voltunk, néha még petróleumra sem telt. Olajmécsek világított, de pislákoló fénye mégis oly csodálatos volt nekem. A ház padlója földes, két kicsi ablaka a mezőkre nézett, és mutatta az alföldi ég csodálatos hajnalait. Cszszel volt a legszebb, amikor a hasadt ég alján csak egy pillantásra nézte meg a szántóföldeket a ború végtelenjébe tűnő tűzkorong. A konyhában pedig egy rettenetesen szurkos szabadkémény sötétlett, mint a pokol tornáca.

Iskola után befogódtam a paraszti munkába. Jártunk kaszálni, gyűjteni meg ami jött, még napszámba is. De akkor már rajzoltam is. Rengeteg téma adódott: a fonó, a tollfosztás, tengerihántás, a szántó lovak. Ezer alkalom kínálkozott, hisz köztük voltam, s az ő életüket éltem. Soha vissza nem térő lehetőség volt ez számomra.

Első rajzom egy búzát vető ember volt; akkor Millet-ről még nem is hallottam. Ez a téma még ma sem hagy nyugtot, mintha űznének, próbálom újra meg újra fogalmazni. De már nem is vető ember az, inkább az ember megújuló reményésege, színbén pedig káprázat.

Téli estéken átjöttek hozzánk a szomszédok. Kártyáztak petróleumlámpánál, vagy nagymama felolvasott rózsaszínű ponyvákat: Rózsa Sándort, Genovévát, Ubrik Borbálát vagy a féltve őrzött Hét bölcs mestert. Ismét jó alkalom kínálkozott a rajzolásra. Amikor aztán ezeket a rajzokat meglátták Nagybányán, igen elcsodálóztak. Ilyent ott senki sem csinált akkor. Thorma mindjárt pártfogásba vett. Ezeket, és más rajzaimat kiállították Kolozsváron, Aradon, Temesváron, Rokonváradon, mindenütt nagy sikerrel. Litteczky Endre, első mesterem mindenben és mindenkor segített. A *Kártyázókat* 18 éves koromban rajzoltam.

De e boldog korszaknak hamar vége szakadt. El kellett hagynom ezt a csodálatos világot, hogy aztán őrizzem emlékét, és visszavágyjam egész életemen át. Akkortájt Réti mester nyaranta (1923 körül) lejött Nagybányára. Festett is meg korrigált is a festőiskolában. Akkor festette *Jézust ostorozzák* című képét. Az öreg mosule, egy szakállas cigány volt a modellje, aki nagyon hasonlított Michelangelóra. Ő cipelte a vásznat a Zazar partjára. Az egész bukaresti akadémia lejött akkor Bányára. Thorma, Réti alig győzték a korrigálást. A bukarestiekkel jött Emil Isac kultuszállamtitkár. Nagyon meg szerette volna venni a *Kártyázókat*, de azt már előbb elajándékoztam. Nagyon invitált a bukaresti akadémia.

Még azon a nyáron, az itt készült rajzaim alapján, Réti felvett osztályába a főiskolára, amelyet el is végeztem 1933-ban. Hét évig jártam (öt év főiskola, kétévi továbbképző). Azért olyan sokáig, mert akkor nagyon nagy szegénység volt, s a nyomorúságtól mentett meg a menza és műterem. Rendes lakásom nem volt, rokonoknál húzódtam meg. Munkáim itt-ott maradtak, amelyek aztán mind elkallódtak.

1931-ben Budapest festészeti ösztöndíjával Párizsba mehettem. 1934-ben a Főiskola utazási ösztöndíjával Olaszországba, az 1936/37-es tanévben állami ösztöndíjjal a római Collegium Hungaricumba kerültem. Később törzstagja lettem a nagybányai Festők Társaságának, tagja az erdélyi Barabás Miklós Céhnek, a Paál László Társaságnak.

1942-ben műtermet kaptam a nagybányai művésztelepen, amelyet sajnos csak egy évig élveztem, mert behívtak katonai szolgálatra.

1944-ben feleségem Gödöllőn szült, és még azon ősszel Szentendrére költöztünk. Kisbabával már nem tudtunk Nagybányára utazni; a háború szakított el Nagybányától, ahol tízévi munkám nyomtalanul elveszett.

A háborúban mindenünk elpusztult, egy szál ruhában maradtunk, de éltünk. Mint Robinson kezdtük az életet. Újból napszámba jártam. Vállaltam kertészt, favágást, gödörásást... Kaptam ugyan 400 Ft ösztöndíjat, de a sok hiány s a növekvő család felemésztették. 1953-ra már az ötödik gyermekünk született. Most is hálával emlékezem a Képzőművészeti Alapra, amely mindig segítségünkre volt, ha bajba jutottunk.

1949-ben végre rendes lakáshoz jutottunk Szentendrén. 1955-ben, 1956-ban a Fényes Adolf-teremben volt kiállításom. 1957-ben Munkácsy-díjjal jutalmaztak. Majd később (1965-ben) a Dürer-teremben volt kiállításom. A budapesti és vidéki kiállításokon mindig szerepelek.

1968-ban a Szocialista Kultúráért érdemérmert kaptam. 1969 őszén pedig gyönyörű műtermet a szentendrei új művésztelepen.

Most, hogy az árvíz elvitte Szatmáron régi házunkat, amely földes padlójú volt, két kicsi ablakkal — emlékeim sokasodtak. De hát már nem járunk fonóba, és nem lessük a lányok orsóit sem. Sovány gebékkal sem szántanak a szatmári földeken. Kaszám társai mind a mennyekben már, és drága Nagypapám két szemei sem mosolyognak többé felém...

... A szentendrei műterem szép fehér ablakai most sötét eget kereteznek.

Pirk János

30 Utunk-év

Évfordulókban gazdag esztendeje van a romániai magyar irodalomnak. Akkor is érvényes az állítás, ha eltekintünk ezúttal az egyes alkotók ünneplendő születésnapjaitól, s csupán az intézményekre figyelünk. Alig ültek még el házi ünnepünk, az ötvenéves Korunkra emlékezés sajtóvisszhangjai, az ugyancsak fél évszázada lezajlott első, marosvécsi találkozóra, az Erdélyi Helikon írói társaság megalakulására kellene már emlékeznünk, kellő kritikai-filológiai-irodalomtörténeti fegyverzetben. De már sürget egy újabb évforduló, amely közvetlenebbül része jelenünknek, irodalmunk hétköznapijainak: harmincéves lett az *Utunk*, az a lap, amelyet Gaál Gábor a hat évvel korábban betiltott Korunk helyett indított útjára — az esztétikai nevelés, az írott szóval jövőformálás változott feladataihoz igazítva az egykori folyóiratprofil.

Ez a három évtizeddel ezelőtti pillanat is már irodalomtörténet. Főszereplői közül sokan nincsenek az élők sorában, s akik fiatalon, pályájuk kezdetén állva jelen lehettek az *Utunk*-indításnál, a mai legfiatalabbak szemében már ugyancsak meglettkorúnak számítanak. Persze, az irodalomtörténetivé váláshoz nem elég az idő múlása — a tudomány nem az egymást kergető percek, hanem a teljesítményeket méri. Az *Utunk* e harminc év alatt olyan volt, mint irodalmunk, mint irodalmi életünk: hol sietősebb, hol ráerősebben haladó, hol izgalmasabb, hol kitűnő, hol az olvasó megértő jóindulatára inkább rászoruló; egy irodalmi-művészeti hetilap (ezt is leírták már), amely a folyamatok tükrözésére, a krónikási szerepre vállalkozik, általában nem a látványos újítás, hanem a becsületos munka révén vívhat ki elismerést magának — és munkatársainak. A mai, megnövekedett érdeklődés a romániai magyar irodalom iránt, az írásbeliség szintjének emelkedése, a mélyebb, nem-verbális közösségi felelősség: ez a harmincéves *Utunk* „hözománya” is a kortársaknak s az utókornak. Hogy aztán kinek-kinek mennyi a hozzájárulása ehhez az esztétikai-erkölcsi értékelhalmozáshoz — azt már mások fogják eldönteni, kimérni.

Abban az igazi versenyben, amelyben mindenki csak nyerhet, testvér-lapunknak (és ezt Gaál Gábor örökében a legteljesebb joggal írhatjuk le!), az *Utunk*nak jóegészséget, vagyis sok jó verset, novellát és kritikát, igényes publicisztikát kívánunk. S kívánunk hozzá sok-sok hűséges olvasót.

KORUNK

Meghalt Csehi Gyula

Itt halt meg közöttünk, annak a Korunknak a szerkesztőségében, amelyhez kora ifjúságától a legbensőségesebben tartozott. A legnagyobb Rendező még arról is gondoskodott, hogy a kényelmetlen karosszék fölött, amelyet halálos ágya helyett agóniája színhelyéül kijelölt, annak a Gaál Gábornak az arcképe függjön, akihez mindkettőjük sorsának a legközérdekűbb módon drámai pillanatai fűzték, immár végérvényesen.

Csehi Gyula tudós ismerője volt a műfajelméletnek, de a színpadiasságtól ironikus alkata minden porcikájával irtózott, s az efféle képzetársításért meg is fedné tanítványát. Gúnyosan, türelmetlenül legyintene arra is, hogy kedvenc filozófusaihoz méltó, szép halált halt. Pedig igaz: barátok közt, szellemes társalgás közben érte a meszesedő érfalak között settenkedő halál. Szókratészi halál — mondaná, aki nem tudja, hogy Csehi Gyula nem egyszerre, hanem élete során lassú kortyokban itta ki a neki rendelt bürök poharat; hogy mielőtt a gyors, a váratlan,

a szép halál kegyelmét kiérdemelte volna, rámerettek egyéb halálok, vér és eszme szerinti hozzátartozók korai, rettenetes pusztulása.

Ő építő volt, a legmakacsabbak fajtájából. Újra meg újra felépítette többször is földig rombolt testi és szellemi hajlékát, s minden új otthon a régire emlékeztette azt, aki Párizsban franciául tanult és Enyedden orosz tanított. Könyvek, család, barátok, feladatok, tervek határolták és tágitották a véges, a törekeny téridőt.

Tüneményes nyelvtudásával, hihetetlen memóriájával, bámulatosan sokoldalú tudásával azt az enciklopédikus szellemet szolgálta és képviselte, amely honossá tette az ősi kollégium falai között, Diderot földrajzi és gondolati tájain éppúgy, mint az orosz nagyrealisták, a dortmundi munkásarchívum, Dobrogeanu-Gherea és Szabédi László eszmei birodalmában vagy az Engels-kéziratok közegeiben.

Nem volt engedékeny barát, nem volt elnéző tanítómester. Türelmetlenül követelte mindenkitől — magától elsősorban — a legtöbbet, amire ki-ki képes. Munkái, előadásai emléken kívül ezt hagyta ránk, ezt a szigor, ezt az igényességet, amelyért szűken mért dicséretei életre szólóan ritkabecsű ajándékok maradnak.

A múlt héten kölcsönözhetetlenül értékes kiadványú könyvvel sietett egyik volt — tehát örökös — tanítványa segítségére; a másikat itt, a szomszéd íróasztalnál észrevételekkel, tanácsokkal látta el készülő Téka-kötetéhez. Kézirata — az utolsó — a nyomdában várja a szerző neve köré feketedő gyászkeretet. Tegnap új kéziratot ígért. És most íme megtörténik, amire nem volt példa, hogy Csehi Gyula nem teljesíti ígértét.

Miért érezzük mégis, hogy mi vagyunk az adósok? Hogy adósságunk csak veszteségünkkel mérhető?

Szilágyi Júlia

A „Mondj igazat” mércéje Boér Ferenc előadóestjén

Nem véletlen, hogy a mai nézőt, olvasót nem az „elandalítás” ragadja magával, ha a költészet pódiumi megszólaltatásával találkozik, hanem — az előadók tanúsága szerint — jóval inkább a közéleti líra érzelmi-eszmei mozgósító hatása. Való igaz, a hagyományok is (Balassitól a kortárs költészet java terméséig) erre neveltek, erre köteleztek: a költészet a mindenkori társadalmi gondok küzdőtere, a legművészibb formát öltő írásos bajvívás, elhivatottság és elkötelezettség egygyefferrotsága. Erzelmi mozgósító erejénél fogva pedig alkalmas a néző-olvasó érzékenységére, befogadására apellálni, s a nagyon is partikuláris, hangulatteremtő vershelyezettől az igazságérvényű állásfoglalásig sodorni a hallgatót. Ezt a „hajtóerőt” ismerték fel előadóink, amikor közéleti fogantatású „versantológiákkal” léptek a pódiumra. Egyéniség, alkat, stílus, válogatás és realizálás magától értetődő különbözősége ellenére a szándék többnyire azonos volt, mely szerencsésen találkozott a közönség csöppet sem hermetikus (de attól még árnyalt és kifinomult), valóságélményre szomjas versigényével.

Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze, a *Korunk* ötvenedik évfordulójának jegyében (vagy inkább annak tiszteletére) e gondolatot kiteljesítő önálló előadóesttel, a folyóirat rangjához, múltjához méltó versválogatással lépett hallgatósága elé. Nem a filológus „hozzaállásával” szelektált, hanem azt a múltat idézte föl — témájában, eszmeiségében, hangulatában —, melynek küzdelmeit a maga fórumán a *Korunk* is végigharcolta a legkövetkezetesebb forradalmisággal. Gaál Gábor költeménye szimbolikus, de egyúttal hangadó erővel került az összeállítás elé: a korhangulat máris a hallgatóság „áramkörébe zárult”. A József Attila-, Radnóti-, Lucian Blaga-, Horváth Imre-, Brecht-szövegek — a maguk mérhetően eltérő költői „kozmoszokkal” — egymásba villanó gondolatok teljességévé nővték e fanyar és józan multidézést. Szikrázó társításokkal vonzották egyetlen mágneses térbe ezt az eredeti antológiát.

Napjaink költészetének látszólag szeszélyesen egymásra következő, de alapelében véve pontos-hatékonyan válogatott és egymásba fűzött versmatériája a legtisztább eszmények, a leghívebb forradalmiság jegyében fogant — akkor is, ha játékos jelképek formáját öltötte (akárcsak Sorescu híres *Papírja*), ha Voznyeszenszkij szatirikus hangján szólalt meg (*Nem megy az írás*), vagy ha Kányádi

Sándor groteszk víziójában érvényesült (*Panta rhei*) — és éppígy Ioan Alexandru, Geo Dumitrescu, Illyés Gyula, Szemlér Ferenc, Lászlóffy Aladár, Király László, Ritoók János, Kenéz Ferenc, Saszet Géza, Váci Mihály, Nagy László, Roman Sliwońik verseinek esetében. Jelzi ezt már a műsor összefoglaló címe is: „Mondj igazat.“ E magasra állított mérce szintjén izzottak föl az előadóest költeményei, az előadó igényessége s a közönség jogos elvárása tehát találkozott.

Boér Ferenc előadói erényei leginkább a groteszk hangvételű — pódiumon oly nehezen érvényesíthető — vagy épp tragikusan sommázó költemények józan és árnyalt tolmácsolásában nyilatkoztak meg; értelem-érzelem költőileg pontos egyensúlyáról s ama bizonyos, józanságában hatékony mozgósító erőről sem feledkezett meg az est folyamán. (Ha néhol mégis kifogásoltunk valamit — a színészi eszközök „bevetésekor“ tettük, melyek fölös gesztussal terhelték egyik-másik vers előadását.)

Eszmeiségében, sokszínűségében e magas koncentrációjú, ünnepi műsor méltó tolmácsolónak mutatta a művészt — s méltónak az alkalomhoz, a témakörhöz és a verseknek helyt adó folyóirat jubileumához Boér Ferenc sok város közönsége előtt elhangzott előadójét. Sikerült mindnyájunkban tudatosítania, a Lenin szavait idéző Saszet Géza hangján (*Beszélgetések a forradalomról*): „... Higgyetek el halálunk után / nincs szükség tévedéseinkre / s az igazság is kerékkötő lesz / ha átlép rajta az idő Ha tölem mégis / tanulni akartok: példámát kövessétek / s az egyetlen szent könyvet olvassátok / szüntelen — a Valóságot.“

Metz Katalin

Egy boldogtalan boldog élet

Győri Klára önéletrírásában a leghosszabb út Széktől Kolozsvárig vezet. Sok is, kevés is az a néhány mérföld, ha az ember hol autóbusszal, hol szekéren, de leginkább gyalog jár. Ha vályogfalak kerítik körül az életét, tilalomfák merednek léptei elé, vizsla szemek lesik minden mozdulatát. Aki a falu törvényeit, hagyományok, szokások szigorú rendjét áthágja, annak szorongás, félelem lesz az osztályrésze. „Mesélő Kali néni“ nyomasztóan szűk világban élt, de nagyon erős egyéniség lehetett, annak kellett lennie, mert ő nemcsak legyőzte az eléje tornyosuló akadályokat, hanem fölübük nőtt, jó fejjel kiemelkedett szűkebb s még tágabb világából is.

Szeme vajon mennyit látott a nagyvilágból? Nyilván, amennyit olvasott róla, régi könyvekben s tán újabbakban is, amihez éppen Széken hozzájutott, és ami megragadta képzeletét. A maga kisvilágában mindenképp sokat látott és környékételenül megfigyelt, s míg saját belső bánataival küszködött, ráérezett a kor némely időszerű, nagy kérdéseire is.

Valószínűnek látom, bár bizonyosan nem állítom, hogy Győri Klára tudatosan nem töprengett a feminizmus kérdésein, és egészen biztos, hogy az új amerikai feminizmusról sohasem hallott; nem találkozott Norman Mailer nevével és viharos hatású riportjaival, hírből sem hallott Jack Olsen New Yorkban megszólaltatott hivatalnoknőiről, sem Alice Schwarzer nyugatnémet asszonyainak önvallomásairól. Sorolhatnánk tovább is az utóbbi években megjelent dokumentumokat, szociográfiai, lélektani, és irodalmi értékű műveket, amelyek, bár más-más síkon és más koordináták között, többé vagy kevésbé mind rokonai az ő könyvének. Mintha égbenyúló irodaházak légkondicionált skatulyáiban, automata gépsorok között és kint a mezőn erősen hasonlitanának egymáshoz a nők életének alapvonásai, viszonyulásuk szerelemhez, gyermekhez, munkához, férfiuralomhoz és kiszolgáltatottsághoz. Úgy tűnik, mintha reakcióik inkább külső jegyeikben, mint belső tartalmukban különböznenek egymástól. Annál meglepőbb, hogy a Győri Klára könyvéről, a *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című önéletrajzról szóló ismertetések, bírálatok, vitacikkék némelyike lefojtott, de érezhető viszolygással tiltakozik a szerző naivan, ösztönösen megnyilatkozó nőemancipációs törekvése ellen. Ami igazából még nem is törekvés, csak vágy, óhaj. De már ez is ingerli némelyik cikk szerzőjét, persze nem kimondottan, csak a sorok között lappangón, mégis elegendően ahhoz, hogy megérezzük, mennyire kényelmetlen úgy az a „nőfelszabadítás“. Valóban csak nyíltabb vagy rejtettebb gúnymosoly kíséretében lehet szembenézni vele? Mert ama sokat sejtető félmosoly nélkül önmagukkal kellene szembenézniök. Így azonban, a száj szögletébe vagy éppen kenetes szavakba bújt malíciával könnyeb-

ben bagatellizálható nemcsak a széki parasztasszony örömtelen élete, de sok-sok társának megalázottsága is; sőt egy huszárvagással még ellenük is fordítható az őszinteségük, mintegy a társadalom ítéleteként az erkölcs nevében. Az effajta vélekedések gyakorta századfordulói szellemről árulkodnak, iróniájuk hajdani feministák mozgalmára, kékharisnyák neveltséges túlkapasáira utal, olyanformán, mint a korabeli gúnyrajzok. Kissé ómódi vélekedésként hat ez manapság, különösen nálunk, ahol az emancipáció alapfeltétele, a nők társadalmi felszabadulása törvény szavatolta vívmány, s most, a keretek kitöltése, a tudati-szellemi-érzelmi felszabadulás az emancipáció időszerű feladata. Megvalósulása szerteágazó, hosszán elhúzódó folyamat, eredményei nem könnyen felmérhetők.

Győri Klára tizennégy éves korában kezdett szolgálni. De a munkát már annak előtte megismerte, otthon a háztartásban és kint a mezőn. Erejének, vas-egészségének köszönhetette, hogy bírta és kibírta a vég nélküli robotot. Lányságát a „becsületéért” folytatott birkozás keserűsége s büszkesége hatotta át, addig őrizte érintetlenségét, míg a világháború egyenként elragadta mellőle a fiatal férfiakat. Ellenük vagy a maga vágyai ellen védekezett?

A szerelemmel, a nemi vágyakkal már-már misztikusan egylényegű büntudatot, és az azt követő iszonyt apja és férje személyében az ősi hagyomány kényszerítette rá. Apja a szüzességet középkori szellemben fetisizáló szigorával, férje a sértettségéből táplálkozó és az eszelősségig fajuló féltékenységgel, bosszúvágyával. Nem mentem fel Győri Klárát, még ha együttérzek is vele, sorsáért elsősorban ő maga felelős. Még ha ritka is az olyan apa, aki a részegen durváskodó férj elől hazamenekülő lányáról így beszélne: „... mer én mindig a jóra intem, s ha mégis nem tartja be a parancsokat, főbe lövtem.” Mint egy vészbíró. És ezt az az apa mondja, aki sokat olvas és felolvas a családjának, helyesen ír, szépen mesél, akinek a lánya, a mesemondó talán a legtöbbet köszönhetett, és ezt tudja is, hálás is érte. A férj ugyancsak szélsőséges típus, nem azért, mert iszik és durva, sajnos az efféle — falun, városon egyaránt — nem oly ritka még ma sem, inkább mert benne minden rossz felnagyítva, végtelenen jelentkezik — legalábbis felesége ábrázolásában. Igaz viszont, hogy aki elfogulatlanul végigolvassa a fiatal pár nász-éjszakájának döbbenetes történetét, maga is megborzong az undortól. Aki így indul el a házasság amúgy is rögös útján, annak sok mindenre fel kell készülnie.

Mégsem mentem fel Győri Klárát. Ha megaláztatására előkészítették is a talajt az apai intelmek és a falu szelleme, a sajátos elzártágban fennmaradt és tovább tenyésző szokások, a nemi erkölcs különös kódexe — végső soron mégis önmagát kell hibáztatnia balsorsáért. Férjét maga választotta. Tudatosan, elszántan, családja akarata ellenére. Tetteért maga felelős, vállalnia kellett, vállalta is a következményeket. A két „árvagyermekek” felnevelését. Lelkiismeretesen gondozta, nevelte, majd férjhez adta illendően a lányait. Nem kell mentegetőznie, egy édesanyától is aligha lehetne több odaadást kívánni. Vállalta a robotot, a szegénységet. Megcsalt lélekkel, örökké háborogva. Nem Filep István, a nagyház csalta meg őt: „Én csak házat bálványoztam, a magos házat, attól nehogy elmaradjak... mert az a szép nagy ház... még könnybe is be van téve...” Miért nem hagyta ott a férjét, miért nem ment vissza Kolozsvárra, szolgálni? Még az is jobb lett volna, mint az otthonában elviselt gyötorem. Így gondolkozunk mi, de ő mikor már szinte kiszabadult önként választott börtönéből, akkor is, megint így határozott: „Meygyek vissza az emberemhez. Nem, semmi más vágy nem vonzott, csak a sok szép kenderfonalam, vágytam megszöni, legyen vászonnak elkészítve, s végezzem el vele a dolgom, míg beáll a mezei munka.” Csak az anyagi érdek hajtotta volna vissza, vagy ama mélyebb érzés, kötelező kényszerként ható erő, melyet minden paraszti tárgyú regényben megtalálunk, Móricznál is: a parasztember hajnaltól napestig konok megszállottsággal dolgozik, urala a föld, hívja a föld, és ő megy, mennie kell. Káli nénit is így hívta a kenderfonala. De lehet, hogy a táncházat nem bírta elhagyni...

Egyedi, kivételes sors a széki asszony élettörténete? Elmúlt, rég letűnt idők krónikája ez a könyv? Bár hihetnénk! És úgy olvashatnánk, mint ókori tekerceseket, rácsodálkozhatnánk, mint betemetett városok, elsüllyedt szigetek ősi kultúrájának utolsó üzenetére.

Győri Klára, természetesen, csak egy volt. Sajátos vonásokkal ékes és: torz egyéniség. Erős, kemény és kegyetlen egyéniség. De nem csupán a széki szokások, nem is asszonyi sorsa formálta kivételesen egyedivé, mert amit könyvében anyni gonddal, könnyel hol leír, hol ábrázol, annak tényeiben sok sorsbeli rokona osztozik vele közel és távol. Élettapasztalatait más falusi asszony is elbeszélhetné, ha képes volna gondolatai, érzelmei kifejezésére, ha megvallani merné vágyait, szorongásait és sejtéseit. Győri Klára sokat köszönhet Nagy Olgának (amint mi is sokat köszönhetünk), a folkloristának és barátának, aki hangsza-

lagról papírra rögzítette a szépszót, később írásra ösztökélte, felmutatva a tágabb horizontot, az önkifejezés maradandóbb gyönyörűségét. Segítsége azonban hiábavaló, ha Kali némben nem lobogott volna a művészi önkifejezés vágya. És a tehetség, mely a vágyat valóra válthatta. A „tanárok“, akik eljöttek hozzá öreg korára („bámultak, mint egy csendes bolondot“), legfőljebb önbizalmát növelték látogatásaikkal, de alkotó erejét nem. Az életét bevilágító „bolondságra“ maga is értetlenül bámult, halk önironiával csodálta kiolthatatlan lobogását énekben, táncban, mesében.

Élete az önmegmutatás tüzeiben égett el. Mindent, ami benne jó és rossz volt, egyéniségének szuggesztív erejét, szenvedélyes lázadását és megalkuvását, humorát és öngúnyját sajátos népi költészetté lényegítette át. Örömtelen hétköznapijából örömet adó órákat sajtolt, sírtak és nevettek körülötte az emberek, s ő diadallal nézett rájuk: megérezte hatalmát. Meséiben, mint szivárványban a színek, megcsillant az ősök mesemondó kedve, apja hangja, a tánc sandülete, szerelmes sóhajok, dallamok, suttogások, mindaz, amit átélt csecsszopó korától s előtte ősei ezeréveken át, a földhöz tapadt szegénység, megalázottság, verejték és teremtő kedv, örömkészség. Minden kellett a mesék megalkotásához, kellett a kendertilolás és a nagyház, és kellett a szenvedés is.

Ugy vélem, az egy nagyepikán kívül, az irodalmi alkotásnak nem túlságosan kedvez a kiegyensúlyozottság, a nyugalom. Ha Győri Klára kedvezőbb körülmények közt él, harmonikusabb házasságban, ha... és ha..., akkor talán kevesebbet mesélt volna, talán elkényelmesedik, eltunyul testben, lélekben. Mert hiányzott volna életéből a nagy hajtóerő: az igaztalanul rá mért szenvedés és az indulat. Könyvében lapról lapra sűrűsödik az indulat, belefeketül tehetetlen haragjába, önellenőrzése alól iszonyú sorok szabadulnak ki: „...mikor vettem észre, hogy nem kerülhetem ki [férje közeledését], kell engedjek, kemény ököbe szorult a kezem, s boldog lettem volna, ha olyankor bár kétszer-háromszor a pofájába vághattam volna!“

Nagy kár, hogy írása nem elejétől végéig ilyen dermesztően őszinte, hogy nem mert vagy nem tudott behunyt szemmel alászállni elfojtott vágyai és indulatai szövevényébe, hogy félszettel gyakran a külvilág felé sandított, mesemondó rutinját is felismerjük az írásban. Kifejezőeszközei, stílusa azokban a lekerekített, novellisztikusan összefogott történetekben válik gazdagabbá, árnyaltabbá, melyekben érzelmi életéről fenntartás nélkül vall, s ezeken a lapokon döbbenünk rá a széki parasztasszony benső világának bonyolultságára. Még többet is kapunk, megérezzük magának a könyv írójának átváltozását, hogy mit jelentett számára a művészi önkifejezés gyönyörűsége, és miként oldotta fel magányát, boldogtalanságát.

Látó Anna

Háztűznézőben – otthon

1. Az adomány, a „collecta“ révén összekalapozott segély, jobb módú polgár vagy egy-kacros jobbágy tarisnyába tett könyörülete szívesen fogadott volt századok során Erdély majd minden scholájában. Bár a könyörület édestestvére a könyörgésnek, mégis hasznosnak kellett bizonyulnia, annak is bizonyult. A százszor fel-dült és reformált eklézsiák kasszája az idővel szikárult. Darab kenyér, csupor gabona, kikopott bocskor, agyonhordozott katonaláda, jóélű bicsok, kés vagy más apróság — nem egy fiatalt mentett meg a földbebutulástól. (Ha megmentett. Ha úgy nem jártak, mint a bágyoni két késes studiosus-deák.) „A várfalvi eklézsia a pincze padlására adott elég tutaj deszkát, és a bágyoni eklézsia egy tölgyfát“ — olvasom a tordai unitárius iskola 1743-as újraépítésének adatait összehordó iratokból; Berde Mózes uram 1888-i végrendekezésében „czipó alapítvány“-t tesz, illetéknéppen: „Kis-Küküllőmegyében N.-Bunon és ennek határában fekvő birtokaimat minden jogaimmal [...] öröklő a vallásközönség és ennek jövedelmeiből ezennel kenyér, illetőleg czipó alapítványt tesz és pedig: kolozsvári főiskolánkban 100 (száz), tordai iskolánkban 50 (ötven), sz.-keresztúri iskolánkban 50 (ötven) [...] jó erkölcsű, igazán szegény, jó tanuló, a törvényeket tisztelő [...] tanuló részére úgy, hogy minden tanuló kapjon naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy czipót; ilyen czipót egy 16 kupás erdélyi vekából szokás sütni 60 darabot...“ (Varga Dénes: *A tordai unitárius gimnázium története*. Torda, 1907.)

Az alamizsnára szorult „igazán szegény“ tanuló elég Aranyosszéken, túl sok is, olyannyira, hogy kalapolásra, collectálásra minden évben egyszer-kétszer sor került: „Karácsonyban kéregetnek éspedig úgy, hogy mikor elég studiosus van, négy csoportba osztatnak kettenként. Mikor ezeknek Torda városában befejeződött a kéregetésük, egyenként átmennek a saját vidékükre. Egy vidéket képeznek: Bágyon, Sinfalva, [Mihai Viteazul]; másodikat: Kövend, Rákos, Várfalva; harmadikat: Toroczkó; negyediket: Toroczkószentgyörgy. [...] Mikor a mondott ekkleziákban karácsonykor befejeződött a kéregetés, új évben más ekkleziákhoz mennek kéregetni [...], a bágyoniak Mészköre, Szindre, Turba, Komjátszegre. A kövendiek Kolozsra, Szovátra; a toroczkóiak Járába, a toroczkó-szentgyörgyiek Csegezbe [...] Ezek a diákok prédikálnak is a saját vidékükön.“ Nem illett csak amúgy zsebre-vágni az adományt, tudásából kellett csipetnyit fizetnie a kéregető alumusznak, egy-egy senki által nem értett — de fülnek és áhitatnak szép — latin idézettel, karácsonyi istentisztelettel, utcasarkokon összeverődött fiataloknak elmondott történetcskékkal. Véres időkben hívívökké, falvak követeivé váltak. Mondják, így tett az a két bágyoni diák is, az „a két késes“. Nevüket senki sem jegyezte meg, ha maguk a CSM ET JG-t be nem vésik a tordai uniterек templomát körülvevő kökerítésbe, még az a — már mondai köntöst öltött — mesécske sem jutott volna el fülünkig, amit az ötvenes évek derekán magyarozott el a harangozó-iskolaszolga négyüknek, ötünknek, bámészködő diákoknak. Azóta sem hallottam senkitől, ezért tűnik gyanúsán igaznak.

2. Akkoracska lehettem, mint most ti. Apám is harangozó volt, de csak az, egy egész mesterség volt, nem kellett kipótolni iskolátszolgálással, jócskán megéltünk a fizetésből meg az adományokból. Mondom, akkora lehettem volt, amekkoracsakák ti vagytok, amikor újjáépítették, újrafedték a templomot, s vele ezt a kökerítést is. Apám nagyapja Szentiványi Bartók János rektorsága idején szolgált volt e falakat, de kenyéradó urát is annyira, hogy amikor annak idején három, dánokkal kevert lovas- és gyalogezred lepte el a várost és Keresztesmezőt egyaránt, ővele a védettebb bágyoni és kercesdi szegbe menekült. Az iskolaharangot — mind a kettőt — magával hurcolta; a nagyobbikat szekerre eskábálva, „szekértorony“-nyal tartották meg „lármafá“ funkciójában, a kisebbeket alumusok hordozták hol kabátjuk, hol kalapjuk alatt, hogy a kellő időben (s akkor éppen nagyon kellett a felharangozás!) megkongathassák. Hogy mindent össze ne zavarjak, akkor történt meg ez az eset avval a két bágyoni késszel. Az egész vidék felperszelt udvarhoz volt hasonlatos. A kenyér eltűnt az asztalról, a tűz pedig kialudt a kemencékben. Akiket el nem ért a perzselő labancok kardéle vagy golyója, azok az erdőbe menekültek. Itt folytatódott az élet, erőgyűjtés a megmaradásért. Hogy meddig kellett az unitárius diákoknak a bágyoni erdőben hittant tanulni, nem tudhatni, elég az hozzá, hogy hitükben mindenképpen megerősödve, ha számbelileg megcsappanva is, visszatérhettek mesterükkel ide, e falak közé. Kettő kivételével. A két bágyoni késes kivételével. Hogy mindent össze ne zavarjak, a ma is Aranykútárkának nevezett erdő részben húzódtak meg annak idején a diákok. Hatalmas árokforma e hely, a Bágyonnal szomszédos Kercesdre néz, úgy Nagyenyed felé. Felső része tölgyes és imitt-amott akácos. Na, itt ütötték fel „iskolapadjaikat“. Hogy mi végre? Nem aritmetikát, nem latint bifláztak, az szent... Úgy magyarozták nekem is, hogy kisebb csapatokra oszlott az osztály. Kettő vagy három a harangokkal járt, mások élelmet szereztek; éjszakánként pedig mindenik felkereste azt a faluhelységet, ahová addig járatos volt, ahol kéregetett vagy prédikált alkalomadtán. Így esett aztán, hogy annak a két bágyoninak Mészköre kellett átjönnie megtudakolni a fehér templomtornyok baját-bánatát. Mert ez volt bőviben. A falu kántoránál bújkált valamelyik tordahasadékbeli kuruc, ha nem éppen maga Balika volt, akitől „leckét kaptak“, történelmi idő diktálta házi feladatot. Kétszázvalahány furcsa verekedő szerszámot kellett összegyűjteniük: kétszázvalahány bágyoni kést. Azt mondják, szőlőkarókra kötözve lándzsa gyanánt használták a sebtiben innen-onnan összefutott környékbeli szegénylegények. Karókat a rákosi meg várfalvi szőlősből szereztek, persze mások, így szervezték meg. Elég az hozzá, hogy az én két bágyoni diákom eredményes munkát végezhetett, mert röviddel azután kés-lándzsás kuruc csoport tűnt fel az iskolát körülvevő Rákos patak partján, hogy az ott fogva tartott tordai polgárokat kiszabadítsák, no meg szétrebentsék a tétlenül amúgy sem ülő idegen katonaságot. Bartók János rektor unruk feljegyzése szerint az iskola 14 diákja vett részt ebben a különös, de cseppet sem egyedülálló vállalkozásban... A két bágyoni sóbányásznak öltözve, nagy sódarabokat cipelve jutott be a várszerűen körülépített udvarba. Ők nyitották ki a hátsó kaput a kimenekülők számára. Az éjszakára várva, mert így volt bizonyára alkalmasabb, a diplom kökerítésének támaszkodó raktárhelyiség-

ben tartózkodtak, akkor véshették be a kőfalba a CSM ET JG 1707-et, amint itt láthatjátok. A patakon túliak szerint a szegénylegények a diákok kalauzolásával kiszorították a dánok lovaseszredét az iskola udvaráról, akkor égett volt le a patak melletti alsó kis torony a secessussal és a templomfalnak épített faraktárral együtt. A raktárban rekedt a két bágyoni diák is... Majd később az ő emléküket megőrizendő, vésték be ismeretlen kezek és vésőlapok ezeket az iniciálékat. De, jaj, fiam, túl kevés lehetett annak az ideje, aki vésett, mert hiszen — bizonyára — nemcsak kettőt kellett volna megőrkítenie az emlékezetnek... Meglehet, új ellenség zavarhatta megint ki saját eresze alól...

3. *Hej, Csegezi Márton, hej, Jenei Gábor,
Hej, Csipkés Mihályom, hej, Józsa Gergelyem,
hej, ezer gyermekem, merre, miként vagytok!
Merre, miként vagytok, kőbe mért némultok?
Az Aranyos vize se tudja hangotok.
Mert hangotokat se, nevetek se tudja.
Vajonha valaki eszébe megtartja.
En Csiki Menyhérttem, én Járai Gézám,
dicsőségtőkről csak korpaszemnyi néz ránk,
merre, miként vagytok!?*
*„Megunta két kezünk hírharangot húzni,
tintás pennánk helyett véres kést forgatni,
megunta a lelkünk német hurrogását,
választottuk inkább zöld hegyek zúgását.
Föld vagyunk alattad, jó eső feletted,
puha ágy alattad, madárdal feletted.
Késeket élező... Nyugtalanító...“*

4. Kiélezett kések érdekesen félelmetes villogása a legkülönbözőbb jeleket rajzolja emlékezetem palatáblájára. Néha megfoghatókká válnak, mint ostorok nyele, máskor meg tova köröznek-cikázhatnak, akár tizenháromfonatú ostopattogatások. Hogy megfognók néha az ostor nyelét! Hogy fáj időként bőrünkön a tizenhárom fonat..., az *urmó*, ahogy szerte vidékünkön hallani. Ha már egyre távolodnak időben, nem éppen baj, ha fájnak is. Legalább tudunk róluk. A történelem sebei, rokonaink hátán éktelenkedő urmók csak emígyen gyógyulhatnak be, különben elfenésednek. S a rákfenét még kígyóméreggel sem lehet gyógyítani. Lelkek nyavalyáját nem is ajánlatos méreggel.

Öt fertálysázaddal ezelőtt, amikor Kossuth és Iancu követői már elindultak egymás irányába, hogy kibékítsék Erdély népeit: a nyugati havasok Torda felőli kapujában, a Jára—Várfalva vonalon rövid ideig összefutott a szegényes házak szemöldöke. Mondják, hogy három járai fazekas család a helybeli tanítóval és református pappal egyetemben számárhátra rakta cókmozóját, és Várfalván, a régi Jósika-uradalom húzódott meg, várán az ég tisztulását. A letelepedést követő éjszaka rettenetes vérfürdő hozott. A lélek utólagos magyarázkodása szerint talán, vagy a falu enyhítő emlékezete szerint a mőcvidékről megszökött uradalomkezelők egy csoportját vélték a Várfalvára jött járaiakban. A társadalompszichológiailag jogosnak mondható elégedetlenség így vált amúgy is elégedetlen — csupán nem ugyanazon a nyelven beszélő és érző — lelke kioltójává. A düh magjává. Emlékezet szerint 23 holttestet számláltak, köztük hét gyerek. Szent és semmit nem sejtő hét, védtelen és érintetlen, akár a sarjuszál. Hogyan is történhetett? Sose fogja megtudni senki. Sose fogja megtudni, talán azért, mert a nagy emóciót maga az élet vezette le. Alighogy a vidék papjai-kántorjai eldúdtak az „E föld lett az én szívemnek közsiklája és az én örökségem mindörökké“-t, alighogy a hantok megszáradtak a Vár alatt: favágók hozták a hírt, miszerint Iancu vezér megrekcumozta volna a parancsszó és lélek nélküli cselekedőket. Néhány akasztott mőc fehérlett napokig Borév felső kapujában. Mint valami fehér, könnyes zsebkendők... A várfalvi bíró a falu halottainak neve után bediktálta a „magyarázat“-ot, mert a halálnak oka-foka van, s ezt az anyakönyvnek is tudnia kell, hogy: „megholt lándzsa által“, „megholt kés által“... Ma már csak ezzel az egyetlen írott dokumentummal bizonyít az idő. Az 1848-as év helyi matriculuma forgatható még a várfalvi néptanácsnál.

Arról faggatom Gombási Domokost, az elnököt, jobbra fordult-e a „termés“ bölcső ügyben, vagy a régi? E régi anyakönyv eléggé meggondolkoztató számo-

kat mutat. Megtudom, hogy a község hét faluja (Várfalva, Rákos, Kövend, Bágyon, Kercsed, Hidas, Csegez) közül három-négy manapság is hadilábon áll a szaporulat-tal. Öregedik és ráncosodik a vidék. Talán a tavaly megindított autóbuszjárat helyrebillenti az egyensúlyt. Ebben bízik Vásárhelyi Géza is, a község egyik körzeti orvosa. Öt-hat szülész évente — panaszodik — nem ad dolgot az orvosnak. A kántornak több teendője akad. S hogy legalább szellemiekben gyarapodjon a falu népe: orvos, mérnök, tanár, költő Balázs Ferenc módjára népfőiskolákba gyűjtik téli estéken az embereket. Hogy megértsék-megismerjék saját gondjaikat... Az egykéről még lehet beszélni — folytatja a lépést az elnök —, a község központja azonban már más jövőt ígér: népes az I. osztály, s a 19-20 évesek már itthon „telepednek le“...

Kint a június eleji verőfényben néhány, hat év körüli bumfordi kölök játszadozik — a homokos földre rajzolt kereszt közepét célozgatják bicsokkal. Hüvelykujjal méri ki-ki a maga „előrehaladását“: ahány ujjnyira sülyedt el a bicsok éle, annyiál léphetsz elébb a neked kiszabott ágán a keresztnek. Aki előbb „ér ki“, a vonalak végére illesztett gombot vagy pénzdarabot az nyeri el. Odébb mogyoró-ágból farag valamit az egyik gumicsizmás emberke. Most érkezett Rákos felől a patakról. Azt mondja, nem pitykézik, nem késez: inkább farag. Valamelyik este Létay Lajos, a falu népfőiskolájának a mindenese Gy. Szabó Bélát mutatta be hallgatóinak — azóta farag kicsi-nagy. Valahonnan innen indulnak nagy művészeink: egészen letről, patakok partjáról, homokba rajzolt keresztet világba ágazásának a pontjától, ahol a bicsok kezelésének mesterségét anyatejével szívja magába a gyermek. Ahol ingyen osztogatják a sorsot megélni benne becsülettel vagy felrúgva azt — becsülettel. Ha már minden a böcsület dolga.

Különbön az élet nem teketóriázik, ahogy nem Styefán sem, a gazdaság pakulárja. Bátyám, aki néptanító diplomával a kezében már tizenöt éve „jegyző“ a falu ügyes-bajos dolgait (mint néptanácsi titkár — jegyző), magyarázza széles gesztusokkal Styefán emlékezetre méltó dolgait. Míg a történeken derülünk-okulunk, Torockó irányából a hegyről kövel rakott szekerek ereszkednek alá: az új iskola alapjába hordják a hegy lelkét. Valaki megjegyzi: elnök elvtárs, ha a gyerekeket leköltöztetjük majd új padokba, nehogy az istenért raktárnak rendezzék bé a Jó-sika-kúriát, mert egyik vetéstől a másikig kieszik fehér falait az egerek... Szükség esetén vigyázni fogja majd az emlékezet.

Bágyoni Szabó István

Úton a civilizáció felé

Ha valaki betéved az Egyesült Nemzetek Szervezetének valamelyik közgyűlésére, a sok új ország és nemzet képviselői között talán észre sem veszi azt a diplomatát, aki előtt ez a feliratos tábla áll: Pápua. Pedig joggal figyelmeztetünk rá, mert országa a szó szoros értelmében a kőkorszakból ugrott a XX. századba.

Mint valami ormótlan, őskori, hatalmas madár, terpeszkedik a Csendes-óceán vizében Új-Guinea, a föld második legnagyobb szigete. Joggal nevezhetnők legnagyobbknak is, mert Grönland nem egyéb, mint egy irdatlan jégpáncél, amely valamikor kiszakadt az északi sarkvidékből, s belső területe teljesen lakatlan. Új-Guinea ellenben, hatalmas hegységeivel, erdeivel, több mint hárommillió melanéziai pápua hazája. Hogy mennyire találó e szigetország formájára a madár megjelölés, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy a nyugati irányba elnyúló félszigetének már régen a „Madárfej“ nevet adták a holland gyarmatosítók.

Két erdélyi kutató is járta e sziget zegzugos hegyeit, őserdeit, hogy megismerje élővilágát s elsősorban az itt lakó embert. Előbb Bíró Lajos, utóbb Fenichel Sámuel indult el ezen a különös, nehezen járható kutatóúton. Új-Guinea száz évvel ezelőtt még kizárólag csodálatosan szép paradicsommadarairól volt nevezetes, ezekre vadásztak, ezeket a ritka madarakat hozták tolldísznek vagy kitömött állapotban Európába. Egyebet nem sokat tudtak földrészünkön erről a szigetről, ahol — elmondhatjuk — ahány völgy, annyi falu, és ahány falu, annyi nyelvjárás.

Időközben megváltozott Új-Guinea politikai térképe: a sziget nyugati fele, az egykori holland gyarmat, Nyugat-Irián néven Indonéziához tartozik, a keleti szigettől ausztráliai gyámság alatt élt a legutóbbi időkig. S még ez a szigettől is két részből állott, egyetlen fővárossal és kikötővel, Port Moresbyvel. Itt s a közeli helységek iskoláiban nevelődött és nevelődik az első nemzedék, amely ma az

ország ügyeit intézi. Új-Guinea legnagyobb problémája a közlekedés. Egyetlen, mindenütt felhasználható és mindenhová eljutó eszköz a repülőgép, illetve a helikopter; a közel kétfélmilliót számláló pápua lakosság a belső vidékeken ma is teljes elszigeteltségben él. A civilizáció a tengerpartról terjeszkedik befelé, lassan, nagy nehézségek árán; óriási hegyek állják útját. Ezek a hegvyvások akadályozták a völgyi lakosság találkozását, az állandó kapcsolatok és egységes nyelvjárás kialakulását. Csak a világot átalakító mészaki forradalom oldhatja meg ezeket a nehézségeket. Pápuia máris Melanézia első jelentősebb állama, és még jelentősebb lesz, ha a sziget természeti kincsei napfényre kerülnek; kivált, ha ezeket a kincseket nem külföldi monopóliumok hasznára, hanem elsősorban a sziget belső fejlődésére fordítják. Az általajkincsek felkutatása szempontjából Új-Guinea a Föld egyik legkevesbé ismert területe. Csaknem a tenger kincseinek a felkutatásához mérhetően nehéz és költséges ugyanis ezeknek a bozóttal borított hegységnek a geológiai felderítése. A kutatás és kiaknázás minden költségessége ellenére el nem odázható éppen napjainkban, amikor a nyersanyagok számbavétele elsőrendű feladatként jelentkezik.

A Torres-tengerszoros választja el Pápuát, az új államot Ausztrália legészakibb pontjától, a York-félszigettől. A földrés és a sziget őslakossága etnikailag is, nyelvileg is rokonságban van egymással, de míg az ausztráliai őslakoságból már alig negyvenezernyi tengődik a rezervációnak kinevezett sivatagterületeken, addig Új-Guinea lakosságát megvédték a külső hódítók kegyetlenségétől a sziget sajátosságai, a magas hegyek, a sűrű bozótok. Ami tehát évszázadokon át a fejlődés akadálya volt, egyben védelemnek is bizonyult, a lakosság fennmaradása eszközének. Így, ilyen múlttal és ilyen körülmények között, a földkerekségen szinte egyedülállóan századunkban, Pápuia állam, az ENSZ tagállama megteszi azt az utat, amely a természeti őállapotból a huszadik század civilizációjához vezet.

Korda István

Az ökölvívás művészete

A montreali olimpiai játékok sok százmillió nézője — mind a helyszíniek, mind a képernyő előtt ülők —, akik „a bőrkesztyű lovagjainak” mérkőzésein szurkolnak, talán nem gondolnak arra, hogy még az atlétikánál is korábbi, alighanem a legregibb sportág rajongói. A Kikládokhoz tartozó Thera (Szantorin) szigeten az elmúlt években feltárt freskó arra utal, hogy az ökölvívást i. e. 1500 körül már kedvelték a görög szigetvilágban.

A freskó az első ökölvívókat ábrázoló „felvétel”, és külön érdekessége, hogy a küzdők egyik kezén kesztyű van; feltehetőleg az akkori szabályok értelmében a másik kézzel csak háritani lehetett, ütni nem. Görög régészek szerint az ökölvívó hajában viselt, nemesi származást tanúsító lapis lazuli keleti befolyásra utal, így a sportág talán még korábbi, és ázsiai eredetű.

Ökölvívó-mérkőzésről az első „riport” az *Iliászban* található. Az időszámításunk előtti XII. században, a trójai háború valószínű idején, Homérosz szerint így folyt le Epeiosz és Eurüalosz „goromba” mérkőzése:

... kikerültek a kör közepére;
izmos két kezüket tüstént egymásra emelték,
estek is egymásnak, súlyos kezük összevegyült ott;
rettentőn recsegett állcsontjuk, ömölt a veríték
minden tagjukról: támadva rohant nagy Epeiosz,
arcon-ütötte a körbe-lesőt, s az nem maradott ám
állva soká: megroskadtt mind sugaras deli tagja.
Mint Boreász rohamában a hal felszökken a sásos
part fele, majd a sötét hullám újból beborítja;
így szökkent fel a már leütött: de a büszke Epeiosz
megfogván a kezét, fölemelte: s a drága barátok,
kik körben vártak, kivezették: ment rogyadozva,
böven köpte a vért, feje féloldalra hanyatlott;
majd meg a kábultat távolra vezetve letették,
s ők indultak el aztán kettős szép poharáért.

(Devescseri Gábor fordítása)

Mert annak idején a vesztest is jutalom illette. A győztes „fürge, hatéves, még betöreitlen, szép szilaj öszvért“ kapott.

Az ógörög olimpiai játékok programján kezdettől fogva szereplő ökölvívás győztesének egy öszvér értékénél nagyobb megbecsülésben volt részük. Az első győztes, Onomasztoz csupán babérkoszorút kapott ugyan, de később szokássá vált — ez érvényes volt az atlétikai számok győztesének esetében is —, hogy szülővárosa szobrot emelt dicső fiának. A krónika szerint elsőnek Praximédész kapott ciprusfából faragott szobrot. Később bronzból öntötték, egy ilyen szobor — Amükosz bajnoké — látható az egyik római múzeumban.

A görög ökölvívók (a therai lelet csak kivétel) nem használtak kesztyűt, de csuklójukat és öklüket impregnált borszalaggal övezték, amely inkább az ujjak védelmére szolgált. Később az ökölvívás eldurvult, mert művelői kemény tárgyakat kötöttek öklükre, még ólomdarabokat is (mürkemesz).

Versengései, mondhatnánk sportjellegét az ökölvívás a római császárság idején teljesen elvesztette, mert a gladiátorok vaskesztyűs (caestus) mérközéseivel került az arénába, és a vesztes rendszerint már nem is tarthatott igényt jutalomra, mert holtan maradt a porondon. A római birodalom felbomlása után pedig a pugilatum feledésbe merült. A középkorban a nemesség a vívást kedvelte, az alsóbb osztálybeliek szórakozásai között bikaviadal, ember és medve párharc szerepelt.

Angliában a párbajvívás hanyatlásával kezdődött az ökölvívás új korszaka. A küzdő felek párharcának nem szabtak időhatárt, a menet akkor ért véget, ha egyik fél a földre került. Miután kesztyűt nem használtak, megengedett volt a hajtépés is; így inkább verekedésről volt szó, amelynek az vetett véget, ha egyik ökölvívó szünet után nem lépett rá a szorító közepére mázolt „rajtvonalra“.

Big Jim Figg volt az első ismert bajnok; 1719 körül kezdte pályafutását, és 1730-ban, harmincöt éves korában veretlenül vonult vissza. Utódai közül legismertebb John Broughton, „az ökölvívás atyja“, akinek 1743-ban kinyomtatott szabályzata az ökölvívást az önvédelem művészetének nevezi. Szabályai előírták a kesztyű használatát, a döntőbíró szerepkörét, vesztesnek minősítve azt, aki fél perccel földre kerülése után nem folytatja a küzdelmet, és megszabták, hogy a győztest a bevétel kétharmada illeti meg.

Brought ökölvívó szabályzata némileg változtatott a korábbi helyzeten, az általa beiktatott menet közti szünet azonban alig volt elég a vérző felek lemosására. A súlyos sérülések sem lettek ritkábbak, mert a küzdők tulajdonképpen továbbra is szabadon püfölhették egymást.

A ma érvényben levő szabályok kialakításában nagy része van Daniel Mendozának, aki — ma úgy neveznénk — sportszerű magatartásával megszerezte a walesi herceg védelmét. (Sportegyesületek még nem alakultak, az ökölvívóknak patronusra volt szükségük.) *The Art of Boxing* című, Londonban (1789) megjelent könyve az első ökölvívó szakkönyv. Mendoza 31 éves korában, 1795-ben veszítette el bajnoki címét John Jackson javára; azután közös ökölvívó iskolát létesítettek. Tanítványaik között volt Lord Byron, aki testi hibája ellenére még Missolonghi-nál is edzette magát az ökölvívásban.

Az ökölvívás a múlt század első felében egyre nagyobb népszerűsége tett szert nem csupán Angliában, hanem az Egyesült Államokban is, jöllehet ott évtizedekig törvény tiltotta. Nem volt ritka eset, hogy a sheriff és emberei bíróság elé állították a küzdőket, sőt segédeiket és a szurkolókat is. Rendőrségi beavatkozás vetett véget egy emlékezetes mérközésnek: az amerikai Tom Sayers és az angol John Heenan 1860-ban Londonban küzdött előkelő közönség előtt. Jelen volt a királynő férje, számos arisztokrata, parlamenti képviselő, író, így Thackeray és Dickens is. Vértürdő volt, már a harminchetedik menetnél tartottak...

A menetek számának korlátozása (három az amatőrök, előbb húsz, jelenleg tizenöt a hivatásosok számára) Queensbury márkí nevéhez fűződik; 1886-ban fogadtatta el ezt a szabályt Angliában, s ugyanakkor kötelezővé tette a kesztyűk használatát (jelenleg 228 gramm súlyú az amatőröké; 171, illetve a felső három súlycsoportban 228 gramm a hivatásosoknál). De egy hatvankilós ökölvívó továbbra is mérközhetett egy nyolcvankilóssal. A súlycsoportok (jelenleg tizenegy) meghatározására csak később került sor.

Az ökölvívást először 1904-ben, a modern olimpiai játékok felújításának tizedik évfordulóján iktatták programba.

Montrealban a szabályok között szerepel a sérült versenyző leléptetése. (Állandó orvosi felügyelet mellett folyik napjainkban az ökölvívás.) De hogy valóban ne legyen „goromba“ sport, hanem maradéktalanul lovagias jellegű, be lehetne vezetni egy olyan szabályt is, melynek értelmében leléptetnék a sérülés okozóját.

Erős László

A „Nadia Comăneci-jelenség”

A Nadia Comăneci-jelenség feladta a leckét tanárnak, rovatnak egyaránt. Milyen dilemmák elé állítja a fiatalodó élsport az embertudományokat, és a diákkori sztárhelyzet az edzőt, a pedagógust? Ezeket a kérdéseket gondolja tovább a montreali olimpiai játékok küszöbén Hegedűs Sándor jószág- és testnevelőtanár, s a sztár-„neveléssel” járó edzői-emberi gondjaikról beszélgetünk a 9 éve Gheorghie Gheorghiu-Dej városban működő Károlyi házaspárral. Külön pedagógiai, szociológiai, szemiotikai problémát sejtünk a gyermeksztárhoz írt rajongó levelekben, erre azonban a beszélgetés keretében csak jelzésszerűen tudunk utalni.

„Már 14 éves, és még mindig az élvonalban van” — írta az egyik sportlap a 14 éves Jenny Turrallról, a 800 és 1500 méteres gyorsúszás világcsúcstartójáról. Az utóbbi évek nagy sportversenyein a gyermekkorú sportolók előretörése keltett feltűnést. Nyakukban a világbajnokságot jelentő városban végző tizenéves gyermeklányok néznek le ránk a dobogóról. Erejük biztos tudatában, elszántan, mosolytalanul nyugtazzák a sikert.

Gyermekkorú lányok csúcsteljesítménye nem újkeletű. 1920-ban az antwerpeni olimpiai játékokon műugrásban a 13 éves amerikai Riggin Aileen, 1936-ban Berlinben pedig ugyancsak 13 éves honfitársnője, Marjorie Gestring nyert aranyérmeket. A gyermek-aranyérmek azonban ekkor még véletlenszámba mentek.

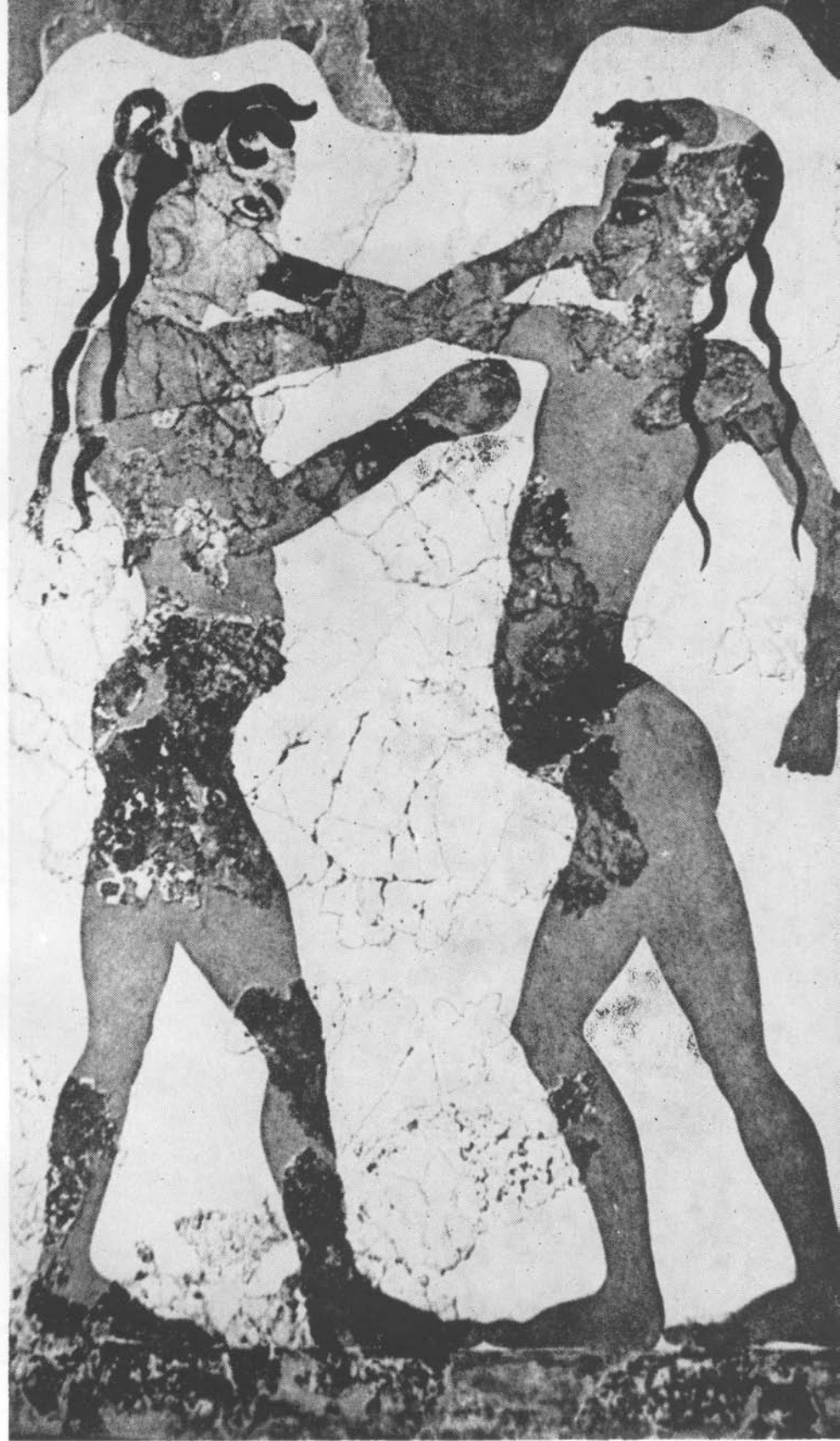
A mexikói olimpia óta viszont a rohamos fiatalodás jelenségévé, sőt problémává vált. Ervek és ellenérvék csapnak össze, a jelenség okait, következményeit, határait kutatják orvosok és pedagógusok, pszichológusok és szociológusok, biológusok, fiziológusok, anatómusok és edzők. A sporttudomány egyelőre még tanács-talan, magyarázataiban kísérleteiben bizonytalanok. S közben új csúcok és új csodagyerekek születnek, különösen az úszásban és versenytornában, de az atlétikában is.

Ilse Konrads és Karen Muir 12 évesen (!) úsznak világcsúcsot. Az ausztráliai Shane Gould 14 éves korában három olimpiai aranyérmeket nyer gyorsúszásban. Egy csöpp kanadai atléta, a 13 éves Maureen Wilton hihetetlen teljesítményre írja be nevét a sporttörténetbe: 3 óra 15 perc alatt futja végig a 42 km 195 m maratoni távolságot, és 28 versenyző közül a hatodik.

A legmegdöbbentőbb mégis a 14 évesen Európa-bajnok Nadia Comăneci-nek és társainak tömeges térhódítása a versenytornában. Az esztétikai sportágak ugyanis látszólagos könnyedségük ellenére igen nagy feladatok elé állítják a versenyzőt. A versenytorna az egyik legnehezebb, az izom- és idegrendszer bonyolult összenütködését megkívánó sportág.

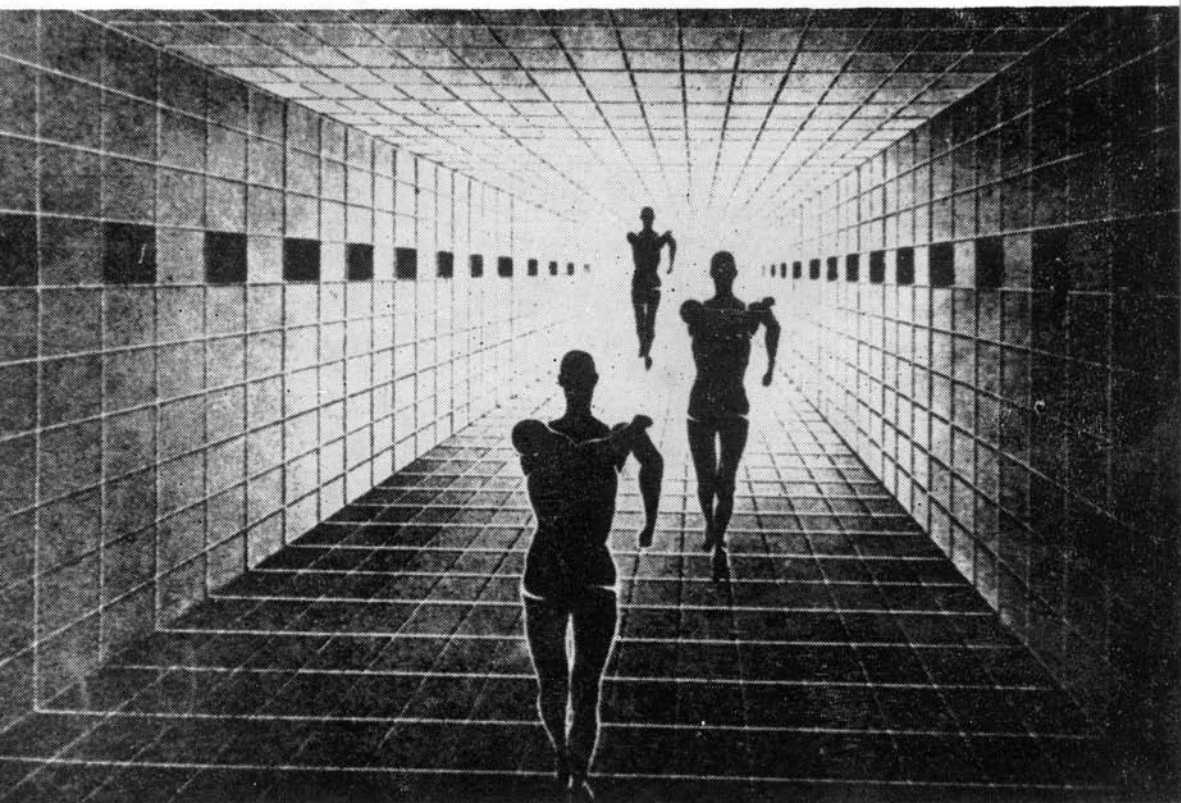
Nadia Comăneci-jelenség? Nevezzük így, hiszen ez a fiatalodás komplex kérdéskörének egyik legerősebb és egyben leggyengébb pontja. Vele érvelnek mindazok, akik azt állítják: az eddiginél magasabb teljesítményeket — főleg az esztétikai sportágakban (torna, műkorcsolyázás, műugrás) — már csak gyermekekből lehet kihozni. Nadia Comăneci-re gondolhatnak mindazok is, akik aggodalommal tekintenek az ilyen korú gyermeklányok versenyszerű edzése elé, s a tornasport egyenletes fejlődése szempontjából hátrányosnak tartják a túl korai szakosodást.

A közönség egyelőre még ünnepel és gyönyörködik. Aki látta a csitri gyermeklányok tűneményes felemáskorlát-, talaj- és gerendagyakorlatait, az kénytelen fejet hajtani a gyermekversenyzők és — tegyük hozzá — edzőik teljesítménye előtt. A jövő — úgymond — még messze van. A gyermeksport térnyeréséről egyelőre korai beszélni. A mexikói olimpiai játékok érmeseinek átlagos életkora férfiaknál: úszásban 20 év 4 hónap, tornában 24 év 6 hónap, atlétikában 24 év 7 hónap; nőknél: úszásban 17 év 6 hónap, tornában 19 év 2 hónap, atlétikában 22 év 8 hónap. Egy másik statisztika szerint, mely 121 ország 35 000 férfi és nő olimpi-

2

1. THERA SZIGETI ÖKÖLVÍ VÖK (freskó az i.e. XV. századból)
2—3. VÍCTOR VASARELY: A SPORT VILÁGÁBÓL

konjának adatait dolgozta fel 1896-tól máig, az úszók átlagosan 3 év 5 hónappal „fiatalodtak“, a tornászok átlagéletkora viszont csak 1 év 4 hónappal lett kevesebb. Nem ártana azonban utánanézni, milyen mértékben torzítanak ezek a statisztikák. Ha száz olimpiai résztvevő közül mindössze három 14 éves, de mindhárom dobogóra lépett, hogyan átlagozzuk életkorukat? És miféle valóságot tükröz az érmesek átlagéletkora, ha nem vettük figyelembe a világversenyeken részt vevő gyermekkorú versenyzők ténylegesen növekvő számát?

Edzéstudomány vagy akceleráció

A jelenség józan tudatosítása arra készíti a szakköröket, hogy ne kerüljék meg az ellentmondásokat. Miként lehetséges, hogy egy 13-14 éves tornászlány legyőzi a nála fejlettebb, gyakorlottabb tornásznőket? Hogyan képes a serdülőkorú szervezet ekkora izom- és idegmunkát igénylő teljesítményre? És mindez olyan — az egész szervezetet megrázó — belső átalakulások idején, amikor amúgy is minden energiát lekötnek a hormonális-testi érésel és a személyiség felnőtté válásával járó belső feszültségek?

Igen kézenfekvő a fiatalodási jelenséget a sokat emlegetett fejlődésgyorsulással (akcelerációval) kapcsolatba hozni. A lányok teljes biológiai érése ma már átlag 14-15 éves korban befejeződik. Míg a múlt század végén a menstruáció és a test nőies átalakulása csak a 16-18. évek táján indult meg, a serdülés biológiai kezdete ma már a 12-13. életévre tehető. A vizsgált kérdést azonban nem lehet csak a gyorsuló idő, gyorsuló életritmus biológiai következményeként felfogni.

A versenysport ma már a tudományos-műszaki forradalom egyik kísérletező műhelye. Korszerű, tudományos módszereket alkalmaznak nemcsak a kiválasztásban és edzésben, hanem a gyermek pszichikai felkészítésében, akarati-erkölcsi vonásainak fejlesztésében is. Ahhoz, hogy valaki 14 évesen világbajnok lehessen, lényegesen le kell rövidíteni az illető sportág tanulási idejét. Ezt általában az edzési módszerek hatékonyságának emelésével érik el. Van ennél kockázatosabb út is: 5-6 éves korban (sőt korábban) megkezdeni az edzést.

A kockázat ilyenkor nem az edzésben van, mint sokan gondolnák. Az edzés a gyermeki szervezet számára pozitív inger. A megfelelő terhelés növeli ellenálló-képességét, átsegíti a fejlődéssel járó nehézségeken, egyszerűen edzetté teszi. A sporttudomány mai álláspontja szerint az edzettség növelésének nincsenek biológiai határai. Megdőlt az a téves nézet, hogy a gyermek nem bírja el a nagy fizikai megterheléseket. Amikor az élvonalbeli gyermeksportolók növekvő edzémunkáján, megterhelésén szörnyülködünk, a modern kor mozgáshiányban szenvedő embere méltatlankodik bennünk, saját — igen katasztrofális — edzettségi szintünket tekintjük mérvadónak. Pedig a tudományos alapokon nyugvó erős terhelés nemhogy ártana, de biológiailag egyenesen előnyére szolgál a gyermeki szervezetnek.

Zsákbamaczka?

A korán megkezdett korszerű terheléses edzés a test súlyához képest növeli az izmok tömegét (ezzel együtt a gyermek erejét, robbanékonyságát, állóképességét). Javul a szervezet vérkeringése és oxigénellátása, ami a szellemi fejlődésre is serkentőleg hat. Tehát nem a gyerekek túledzése, hanem inkább aluledzése a probléma. Amit túledzettségnek nevezünk, az az aluledzettség vérszegősége. Jelzi, hogy a gyermek korábbi terhelése nem volt optimális. Ez a szemlélet a sporttehetséget is újszerűen értelmezi. A sporttehetség abban különbözik más, „normális“ adottságokkal rendelkező gyermekektől, hogy — a többitől eltérően — bírja azt a munkát, amely őt az élre viszi. Meggondolkoztató azonban, hogy az ún. „tehetségek“ kevesebb ideig maradnak az élvonalban, hamarabb kiégnek, mint a fejlődésük későbbi szakaszában sokáig egyenletesen jó teljesítményt nyújtó „átlagosak“. Igaz, az ilyenszerű „letérés“ sohasem vezethető vissza csak biológiai okokra.

Az élsport utánpótlás-nevelésének igazi kockázata mégis a tehetségek kiválasztásában van. Hogyan lehet megállapítani, hogy több millió óvodáskorú gyermek közül 8-10 év múlva kiből lehet aranyérmes, és melyik sportágban? A legmodernebb élettani vagy antropológiai tesztek is sokszor cserben hagyják a tehetségkutatót. A testi rátermettséget is nagyon nehéz ebben a korban értékelni, még inkább zsákbamaczka-szerű azonban az erkölcsi-akarati tulajdonságok előrejelzése. A kiválasztás eredményessége ma még főleg a szakember „szimatán“ múlik. Több mint tudomány — művészet, amelyhez külön tehetség kell. Úszásban, sporttornában fontos a gyermek alakja, testalkata. De ez csak egy a tehetség sokszázra menő is-

mérve közül. A tornászok főleg a gyermek ügyességét, gyorserejét (robbanékonyságát) figyelik, a többit a lemorzsolódásra bízzák.

A korai kiválasztásnak ott nő meg a szerepe, ahol hiányzik az élsport természetes bázisa — a tömegsport. A kora gyermekkorban kiválasztott természetesen még nem kötelezi el magát valamely sportágnak. Olyan edzésben részesül, amely növeli izmai teherbírását, „összerendezi“ mozgását, növeli ritmusérzékét, fejleszti akarateréjét. A rendszeres munka fegyelemre szoktat, a gyermek megtanulja besorozni idejét, megtanulja, mi az ésszerű erő kifejtés. Ha a szelekció nem tévedett, s a gyermek valóban rendelkezik mindazokkal a képességekkel és tulajdonságokkal, melyek a csúcsra vezetnek, akkor következhet csak a sportág kiválasztása és a versenyszerű edzés.

A korai szakosítás nem ezt az utat járja. Következmenyei ma még beláthatatlanok.

Az életkor hatalma

Ha így haladunk, ma holnap az újszülött gyermekek is rendszeres testedzésre kényszerülnek — hűledezik a néző a képernyő előtt. Alighanem fején találta a szöveget. Sok régi elvet kell felülvizsgálnunk. A pszichológusok újabban megállapították: értelmi (és testi) fejlődésünk útjának felét hároméves korunkig tesszük meg, az első öt év pedig egész életünk meghatározó, döntő szakasza. Amit ebben a korban elmulasztottunk, később már egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen lehet pótolni. Ha a gyermeket fejlődésének ebben a szakaszában nem érik megfelelő fizikai és szellemi ingerek, sohasem juthat el többé arra az edzettségi, tehát egészség szintre, amely szervezete számára optimális lenne. A sportot korán kezdeni nemcsak biológiai, hanem pedagógiai szempontból is létfontosságú követelmény. A mozgáskészség (az idegrendszerrel együtt) a fejlődés korai szakaszában csiszolható a legnagyobb hatásokkal.

Aki ezt felismeri, mérhetetlen előnyre tehet szert a versenysportban. Az életkor — hatalom, csak tudni kell élni vele. Az ún. csodagyerekek ebben az összefüggésben már nem tekinthetők biológiai csodának. A korai kezdés az ember naptári életkorát (a születési bizonyítványból következő életkort) nem tudja megváltoztatni, biológiai életkorát annál inkább. Biológiai csoda-e Karen Muir, aki 12 évesen (naptári életkor!) úszott világcúcsot? Egy átlagos 10-12 éves gyermek izomzata, mely minden sporttevékenység alapja, testsúlyának mindössze 30-32 százalékát teszi ki. Karen Muir 1:08,7 perces ideje a 110 yardos távon teljesen valószínűtlennek tűnik. De a csúcstartó gyermekek — köztük Karen is — csak a naptár szerint 12-14 évesek. Csontvázuk, izomzatuk lényegesen fejlettebb azonos életkorú társaikénál. Tehát biológiai szempontból nem 12-14, hanem 16-18 évesek. Más kérdés, hogy nemi életkoruk nem követi testi fejlettségük általános szintjét.

Hogyan állapítják meg egy 10 éves gyermek biológiai életkorát (vagy csontváz-életkorát)? Röntgenfelvételt készítenek a gyermek térdéről vagy csuklójáról, s ennek adatait összevetik a Schiötz-Bentsen-féle nemzetközi csonttáblázat adataival, mondjuk a 10 éves naptári életkorú gyerekek átlagos csontváz-korával (biológiai életkorával). Ha a 10 éves gyermek csuklómérete például egy 16 éves naptári életkorú gyermekének felel meg, akkor az illető biológiai életkora nem 10, hanem 16 év. (Iskolaorvosként Németh László végzett hasonló méréseket.)

A „jelenség“ magyarázatához tartozik az is, hogy a „csodagyerekeknek“ nemcsak csontvázuk, izomzatuk fejlettebb, hanem állóképességük is. Mindmáig tartotta magát az a nézet, hogy a gyermekek állóképessége nem fejleszthető. A gyermektornászok előnye a felnőttekkel szemben azonban éppen az, hogy vérkeringésük és légzéstechnikájuk gyorsabban fejlődik, mint az izomzat tömege, tehát nagy a tüdejük levegőbefogadó képessége, következképpen szervezetük oxigénellátása is kedvezőbb. Ezenkívül kedvezőbb testük súlyelosztása, alakja, kisebb a fajsúlyuk, jobb a testmagasságuk és a karjuk hossza közötti arány.

Mivel érvelnek azok, akik a gyermekeket legszívesebben eltiltanák a versenytornától? Nem árt odafigyelni érveikre.

Törpék maradnak?

A torna mozgásanyagának egy része statikus izomtevékenységre épül. Statikus az a mozgás, melynek során például a kar izmai megfeszülnek, de nem rövidülnek meg. Az ún. izometriás torna teljes egészében ilyen statikus erő kifejtésen alapul. Ez a gyerekek számára igen nehéz, mert zárt gégefő mellett erőltetett ki-

légzéssel (préreléssel) jár, ami nagyon megterheli a szívet. Ezt az edzésmodot azonban gyermeklányok esetében nem használják. Ha az edzés folyamán elő is fordul néhány statikus elem, a rá következő sok lendületes, dinamikus elem nyomban ellensúlyozza az előbbieket káros hatását. A mai versenytornában a lendület amúgy is egyre inkább kiszorítja a statikus elemeket, a dinamizmushoz pedig nem annyira erő, mint inkább ügyesség, mozgékonyág kell. Ma még nem tudjuk eldönteni, a versenytorna eme fejlődési tendenciája tette-e lehetővé a látványos fiatalítást, vagy inkább a fiatalodás jelensége vezetett a dinamikus elemek túlsúlyához.

A gyerekek versenyszerű edzésével kapcsolatban elhangzó leggyakoribb fenntartás („a korai statikus terhelés akadályozza a csontok hosszanti fejlődését — a tornászok ezért kismövésűek“) a fentiek ismeretében nyílt kapukat döngöt. Csak a tudománytalan és korszerűtlen edzés módszerek esetében ül a találat.

Ma már egyetlen modern edző sem marasztalható el abban, hogy a gyermekversenyzők izomerejének statikus fejlesztését hajszolja, ezrei ugyanis semmiképpen sem tudná őket az élvonalban tartani. Manapság, amikor a gyerekek általában magasabbak, mint szüleik, legfeljebb olyan régi, ismert tornászok „csököttségére“ hivatkozhatunk, akik hagyományos módon, főleg statikus gyakorlatokkal kezdték az edzést.

Miért lányok?

Felmerülhet a kérdés: miért főként lányok közül kerülnek ki a gyermekcsúcstartók?

A lányok előretörése elképzelhetetlen lett volna, ha nem következnek be lassú változások a nők társadalmi-gazdasági helyzetében. Ne feledjük el, a kultikus jellegű ókori olimpiai játékokon a nők még nézőként sem vehettek részt. Az első újkori olimpiai, 1896-ban Athénban, Coubertin szándékával és óhajával ellentétben, a vaskalapos rendezőség nem fogadta el női versenyzők benevezését. Egy Melpomené nevű görög hölgy tiltakozásként a verseny előtti napon végigfutott az olimpiai pályán. Így, ha nem is hivatalosan, de azért volt női résztvevője az olimpiai játékoknak. Tokió, 1964: a női jelenlét 12 százalékos. München, 1972: a versenyzők 20 százaléka nő.

Ehhez a 20 százalékos arányhoz is arra volt szükség, hogy a női sportolók száma minden országban gyorsabb ütemben növekedjék, mint a férfiaké. Általánossá vált a lányok rendszeres iskolai testnevelése. A Nadia Comăneci-jelenségben végső soron a modern iskola válik (a testnevelés szempontjából) hatékonyá: a lányok jobb alakúak, egészségesebbek, járásuk ruganyosabb, mozgásuk esztétikusabb, sporteredményeik mind nagyobb csodálatot váltanak ki. A világcúcsokat döntőgető lányok szorgalma és kitartása ugyanakkor pedagógiai teljesítmény is.

Az edzők hamar felismerték, hogy a lányok a versenytornában ügyesebbek a fiúknál, fogékonyabbak, az összetett mozgásokat gyorsabban sajátítják el. Általában nagyobb az érzelmi motiváltságuk, tehát kitartásuk is. Később a kutatók is igazolták, hogy tornában, úszásban a serdülőkorú lányok behozhatatlan biológiai előnyökkel rendelkeznek nemcsak a fiúkkal, hanem a felnőtt tornászokkal szemben is. A Károlyi edzőpár jól tudta, gyermeklányokkal foglalkozni — látványosabb eredményekkel kecsegtet. A lányok nemcsak gyorsabban, dinamikusabban fejlődnek az azonos korú fiúknál, hanem testalkatuk, izomzatuknak testsúlyukhoz viszonyított aránya, testsúlypontjuk helyzete is kedvezőbb. Ezenkívül reflexidejük is gyorsabb. Mindez azt jelenti, hogy közelebb járnak a csúcsokhoz. Az anatómiai-fiziológiai különbségekből adódó előnyük azonban csak ideiglenes. Mindössze a serdülőkor befejeztéig, 14-16 éves korukig tudják megőrizni. Ez teszi érhetővé azt a nagy edzői sietséget, amely e zsenekorú gyermeklányok csúcsteljesítményeit serdülőkoruk kezdetére szeretné időzíteni. Az élsportolók korai teljesítményromlását viszont a felnőtté válás elhalasztásával próbálják megelőzni.

Ez sokszor nem is tudatosan irányított folyamat; egyesek olyan szükséges rossznak tartják, ami elkerülhetetlenül együtt jár a versenysporttal. Spártai életmód? Az élsport valóban önfegyelmre, lemondásra, józanságra fogja a lányokat. De testi erejük nagyfokú igénybevétele enélkül is későbbre halasztja a másik nem iránti érdeklődést. Az első szerelem is később jelenik meg náluk, mint általában a velük egyidős lányoknál, főként pedig más a jellege és intenzitása. A sport annyira szervesen beépül az életükbe, hogy az állandó testi és szellemi összpontosítás, az erős igénybevétele — és nem utolsósorban az értük felelős személyek tapintata — könnyebben átsegíti őket az érzelmek — időnként „veszélyes“ — hullámain.

Aggasztóbb az a megfigyelés, hogy bár az élvonalhoz tartozó gyermeklányok biológiailag sokkal fejlettebbek naptári életkoruknál, első menstruációjuk néha sokáig elmarad. Olyan esetről is tudunk, mikor csak orvosi beavatkozással lehetett visszaállítani a szervezet nemi-hormonális egyensúlyát. Kérdés, hogy az ilyen patológiusnak tűnő esetekből mennyire lehet általános következtetéseket levonni. Ami a mensést illeti, egyéni jellegére utal, hogy némely gyermeklány a menstruáció ideje alatt érte el a legjobb sportteljesítményét.

Csehszlovák orvosok kimutatták, hogy a felemáskorlát-gyakorlatok fokozott mértékben veszélyeztetik a méhet. Ismerünk tornásznöket, akiknek nem lehetett többé gyermekük. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* egy 1974-ben megjelent cikkében több orvos egyöntetű véleményére hivatkozik, akik szerint a versenyszerűen űzött torna (még felnőttek esetében is!) a nők életfontosságú szerveit veszélyezteti.

Mi lesz velük?

Sajnos, nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely a kora gyermekkorban megkezdett és orvosi felügyelet alatt végzett versenyszerű edzés későbbi következményeit tárná elénk. A jelenség még nem futotta ki magát, megítéléséhez nincs elég távlatunk.

Azt tudjuk, hogy a még ki nem fejlődött csont- és izomszövet a túlzott igénybevétel következtében gyorsan elpusztul, ami például a csontburjánzás veszélyével is járhat. A kisgyermekkorban elkezdett, a szervezetet optimális ingerekkel serkentő, a tanítványokkal egyénileg foglalkozó korszerű edzésmódszerek azonban nem vezethetnek ilyen természetű veszélyekhez.

A NOB tanácskozásain vitatéma az olimpán részt vevők alsó korhatárának kérdése. A naptári életkorhoz kötött korhatár azonban mindenképpen formális, mert figyelmen kívül hagyja a versenyzők biológiai korát.

Közben egyre növekszik azoknak a gyermekeknek a száma, akik igyekeznek feljutni a csúcsra. A nemzetközi élvonal fiatalodási irányzata tovább tart. Az itt csak nagy vonalakban tárgyalt jelenség szempontjából Montreal jelentős események színtere lesz. Ezek az események remélhetőleg bennünket fognak igazolni, s nem lesz szükség nézeteink gyökeres felülvizsgálatára.

Hegedűs Sándor

Sztárhelyzet

Elvárom, hogy te légy az olimpiai bajnok. Ne felejtse el, hogy milliók szurkolnak itthon érted. *(Levél a sztárhoz)*

Aradi József: *Az Önök egyik tanítványából váratlanul (vagy kevésbé váratlanul?) sportcsillag lett. Mit jelent ez?*

Károlyi Béla: Ugyanolyan rendszeres és kemény edzést, mint eddig, csak sokkal nehezebb körülmények között. Majdhogynem el kell bújnunk a világ szeme elől. A sportfunkcionáriusok és sportrajongók nincsenek tekintettel arra, hogy nekünk nyugodt légkörben kell felkészülni az olimpiára.

A. J.: *Ami Önöket a legjobban zavarja munkájukban?*

K. B.: Az intézményesen „belénk fektetett” bizalom. Nem a bizalomnyilvánítás látványos formáira volna szükségünk, hanem a „hátszorból” jövő csendes támogatásra.

A. J.: *Eddig több ezer levelet kaptak. Gondolom, ez elég csendes erkölcsi tá-mogatás.*

K. B.: Persze, jó levelet kapni, a baj ott kezdődik, amikor felbontja az ember őket. A leveleket ugyanis nem mi kapjuk, hanem egy 14-15 éves gyermek. A szuperlatívuszok még egy felnőttet is megszedítene.

SZUPERLATÍVUSZOK

Moldva Büszkesége — A Nap Lánya — A Mozgás Mágusa — Gazellaszökel-
lésű Csoda — Vénusz — A Tökéletesség Szobra — Hercegnő — A Világ

Leghíresebb Gyermekcsillaga — Csillag a Haza Firmamentumán — Az én hazám Románia / Bukarest a fővárosa / Nadia, te vagy a világ / Annak, ki téged szívből imád.

A. J.: A címzett elolvashatja a leveleket?

K. B.: Egy Európa-bajnokot nem lehet elszigetelni a környezetétől. Az olimpiai keret egyik fő esélyesét még kevésbé. Másrészt negatív hatások nemcsak a posta jóvoltából érhetik ez embert. Itt van a rádió, televízió, állandóan újságírók ostromolnak bennünket, a hírnévnek is megvannak a maga törvényei, amelyekkel nekünk is számolnunk kell. Szerencsére Nadia amúgy is elég zárkózott, vadóc természet, nem szívesen nyilatkozik. Mégis, ami a nyilvános szereplést illeti, bizonyos rendszabályokat kellett bevezetnünk. Abból indulunk ki, hogy ő még csak hetedikes diáklány, és nem az önreklámozás szakértője.

Azért írok neked, mert 1976. március 21-én láttalak a televízióban, amint párnacsatát vívtatok, képzelem, micsoda állati kavarodás lehetett, mi is szoktunk ilyet csinálni táborozáskor... *(Levél a sztárhoz)*

A. J.: Milyen hatása volt a tévé Nadia Comăneci-ről szóló dokumentumfilm-jének?

K. B.: A televízió vonzó ideálokat keres, s jó, hogy ezt köznapi emberekben találja meg, akik nemcsak imádhatók, hanem követhetők is. A népszerűsítés időnként „sztárolásba” csap át.

A. J.: Ez miben nyilvánul meg?

K. B.: Olyan közel hozzák az eszményképeket a mindennapokhoz, hogy a gyerekek — és felnőttek — ezrei élnek abban az illúzióban, hogy csak ki kell nyújtaniuk a kezüket, s máris elérhetik őket. Ezután már csak közölni kell a címkét, s megindul a levéláradat. Mindenki úgy érzi, rá is vetül valami a csillagásból.

VALLOMÁSOK

Minden lapban azt olvastam rólad, hogy kedves, barátságos kislány vagy. Én is (lány, 13 éves) — Pontosan olyan zárkózott és kevésbé barátkozó vagyok, mint Te (lány, 15 éves) — Én csak a televízióból ismerlek. Szeretnék olyan híres lenni, mint Te (lány, 14 éves) — Van egy nővérem, akinek eszményképe vagy. Írd meg, akarsz-e vele levelezni (lány, 12 éves) — Írd meg a napi programod, mert szeretnék mindenben utánozni (lány, 14 éves) — Szeretnék a barátnőd lenni, szeretném a szüleidet is megismerni. Hidd el, Te lennél a legjobb barátnőm a világon (lány, 14 éves) — Válaszolj, mert szeretlek, szeretlek, szeretlek (lány, 14 éves) — Tudom, mióta Európa-bajnok vagy, tele vagy barátokkal, de azért szoríts nekem is egy kis helyet a szívedben (lány, 15 éves) — Az osztályban mindenki levelezik valakivel, csak én nem (lány, 14 éves) — Családtag lettél nálunk (fiú, 16 éves) — Még apám is, akit pedig nem érdekel a sport, minden cikket elolvas rólad (fiú, 15 éves) — Megláttalak, s megszerettelek, pillanat műve volt (fiú, 16 éves) — Te vagy az én kabalám (lány, 15 éves).

A. J.: Meg lehet-e különböztetni a levélírók rajongásszükségletét a sportőrülettől?

K. B.: A sportőrülettel szemben nehezebb védekezni. Vannak sportágak, ahol már sokkal inkább az orvostudomány, a technika, a sportcikkeket gyártó ipar versengéséről lehet beszélni. A tornában például új anyagokból készült, az eddigetől eltérő szerkezetű felemáskorlátot kényszerítettek ránk. Ha most rögtön nem szerzünk mi is egy ilyet, akár ki se menjünk az olimpiára.

Károlyi Márta: Ilyen pontozásos versenyágban, mint a miénk, a sportdiplomácia is fontos szerepet játszik. Itt nincsenek abszolút időeredmények, nincsenek a győzelemnek abszolút kritériumai. Nem győzhet tehát az, akit nem ismernek, akinek nincs kellő reklámmal kikövezve az útja. És innen már csak egy lépés a sztárrendszer...

A. J.: Mit tehet ebben a helyzetben a testnevelőtanár vagy edző, aki lényegében mégiscsak pedagógus?

K. B.: Hidegletést kap már csak az elkövetkezők gondolatától is. Elképzelni is rossz, mi vár ezekre a gyermekekre, ha győztesként, és mi vár, ha vesztesként térünk haza. A jelen pillanatban egyet tehetünk — mindent ugyanúgy folytatni,

ahogy eddig volt. Minden megváltozhat körülöttünk, de nekünk nem szabad megváltozni. Ha mi is megváltozunk, elvesztik az egyetlen biztos iránytűt. Amíg a gyermek vakon bízhat valakiben, addig nem szédül meg, és nem teremt váratlan helyzeteket. Sok mindent el lehetne kerülni, ha csak utolsó pillanatban mennénk ki az olimpiára. Ez azonban nem valószínű.

FELADÓ

Osztály — pionír-osztag — három barátnő — nyugdíjas hivatalnok — falusi tanító — miniszterhelyettes-diplomata — népszerű folkénekes — vidéki színház színésze — nyugdíjas epigrammairó — neves labdarúgó — katoná — tengerész — tisztinövendék — elmebeteg — egy sok reményre jogosult anya — középkorú hölgy — kisóvodás — háziasszony — tornatanár — líceumi tanuló — egyetemista — általános iskolás fiúk, lányok, lányok, lányok... — valaki a messzi távolból — egy rajongó — egy költő — egy titkos imádó — nyisd ki, és megtudod...

A. J.: Biznak Önök a tanítványaikban?

K. B.: Feltétlenül. A testnevelőtanár eredményesen csak tiszta lelkiismerettel dolgozhat. Ezek a lányok fegyelmezették, önállóak, magabiztosak. Hatéves koruk óta rendszeres munkához szoktattuk őket, előbb játékos formában, majd fejlettségükhöz képest arányosan növelt edzésadagokkal.

A. J.: Nem váltak koravénné ezek a lányok?

K. M.: Ezt minden újságíró meg szokta kérdezni tőlünk. Játékoságban nem lehet velük versenyezni. Egész nap tombolnak a jókedvtől. De ha edzésről van szó, az egészen más. Akkor rendkívül komolyak.

A. J.: Mit jelent a csapaton belül „nagy esélyesnek” lenni? Nem állítja-e szembe ez őt a többiekkel?

K. B.: Gondosan ügyeltünk arra, hogy Nadia ne legyen soha kiváltságos helyzetben. Mindig volt a csapatban két-három vetélytársa, aki könnyen megszoríthatta őt. Ilyen most Teodora Ungureanu vagy Gábor Györgyi. Ma te győzöl, holnap a másik. Ez a közhangulat. A lányok azonban egymás között felállítanak egyfajta rangsort, a jogok és kötelességek hierarchiáját. Tusolásnál, gyűrásnál a legjobbat engedik előre, ugyanakkor hallgatólagosan elvárják tőle, hogy ne hozzon szégyent a csapatra, s védje meg a hírnevét.

BEMUTATKOZÁS

Az iskolánk olyan, mint a többi, mi sem vagyunk különlegesek, senki sem tud rólunk (Te sem), mert nem vagyunk híresek semmiben, amit csinálunk. Még a nevünk is megszokott: Mária, Éva, Kati — És most néhány személyes dolog rólam. Neve: Sz. Keresztneve: Sándor. Születési dátum: 1959. II. 28. Magassága: 171 cm. Testsúlya: 61,3 kg. Buletinszáma: 915275. Vércsoportja: 0_i. Szeme színe: kék. Haja színe: szőke. — Engem arról lehet felismerni, hogy raccsolok (lány, 14 éves) — Ne hidd, hogy olyan nagy köztünk a korkülönbség. 20 éves vagyok és katoná, de nemsokára szabadulok, és te már a 14-et is betöltötted — Én csak őszinteséget kérek tőled (fiú, 18 éves) — Én csak egy lány vagyok a sok közül, egyvalamiben mégis különbözök tőlük, én annyira szorítok érted, hogy na (lány, 13 éves) — Én erős karakter vagyok. Nem szeretek meg valakit csak úgy a külseje után (Te kivétel vagy!) — Eddig még sohasem írtam bajnoknőnek. Kérem, ne haragudjon, hogy nem tudom, hogy kell egy bajnoknőnek írni (fiú, 15 éves).

A. J.: Hogyan lehet megelőzni a veszélyeket egy ilyen korú lányka esetében? Mi védi meg a gyermekszárt a személyiségtorzulástól?

K. B.: Elsősorban a rendszeres életmód, az egyenletes munka folytonossága. Ami most következik, az persze nem egészen az, amit mi szeretnénk. Nem a versenyzéstől féltém őket, mert ebből a szempontból „vén rókák” már, több van a hátuk mögött, mint régen egy élsportoló egész karrierje. A népszerűségük súlya fogja őket erejükön felül igénybe venni. Sajnos, Nadiáról nem lehetett előre látni, hogy ilyen kiugró tehetség, kisebb korában elég közepes teljesítményt nyújtott. Ha ezt előre látjuk, erélyesebben beavatkoztunk volna az életébe.

K. M.: Konfliktusaink vannak ugyanis a családjával. Faluról felkerült egyszerű emberek a szülei, akik kezdetben teljesen ránk hagyták a kislányt, még örvendtek is, hogy ellátása, gondozása biztosítva van, szóval egy gonddal kevesebb a család-

ban. Az apja most sem tudja, mi fán terem a torna, nem nagyon érdeklődik a lánya dolgai iránt. Az anyja azonban egyre inkább ki szeretné venni részét a sikerből. A lányával akar sétálni az utcán, nem tetszik neki az a megállapodásunk, hogy Nadia nem válaszol a levelekre, ő akarja megválaszolni őket.

ZSÖRTÖLÖDŐK

Hello, Nadia, tudd meg, hogy volna még irnivalóm, de nem mondok többet, amíg nem válaszolsz (lány, 14 éves) — Tisztelt kisasszony, mikor fog végre válaszolni arra a levelemre, amelyben nagyon kértem, hogy feltétlenül válaszoljon, gondolja, hogy összhangban van ez a Szocialista Etikával és Etikettával! (férfi, 62 éves) — Kedves ismeretlen barátnóm, igazán nem szép dolog, hogy egyik levelemre sem válaszolsz. Osztálytársnőim mindennap megkérdezik tőlem, kaptam-e tőled levelet, s én csak lesütött szemmel állok (lány, 14 éves) — Bizonyítsd be, hogy nem igaz, amit mondanak rólad, hogy fennhordod az orrod, és nem válaszolsz a levelekre (lány, 16 éves) — Tisztelt elvtársnő, csodálkozom, hogy nem válaszol, pedig gratuláltam sikereihez és számtalan epigrammát írtam önről (férfi, 80 éves) — Te nagy sztár vagy, de remélem, ez nem jogosít fel arra, hogy ne válaszolj (lány, 13 éves).

A. J.: Mi lehet egy sportszorongó jövője?

K. B.: A sérülés a legnagyobb veszély, ami egy tornász bajnokot fenyegethet. Egyik napról a másikra abbahagyni a sportolást — ez a legnagyobb jellempróba. Nem vagyok biztos benne, hogy tanítványainkat teljes mértékben felkészítettük egy ilyen esethez. A diáksportolás e tekintetben különben is nagy rizikó, a sportszervezetek mostohagyermeké vagyunk, ezért könnyen megtörténhet, hogy az olimpia után a fővárosi nagyobb klubok magukhoz csábítják a lányokat.

A. J.: Befolyásolja-e őket sztárhelyzetük a pályaválasztásban?

K. B.: Nem. A legtöbbnél anélkül is testnevelőtanárnak készülnek. Gábor Györgyi az egyetlen, aki mérnök akar lenni.

A. J.: És a párválasztásban?

K. B.: Ez talán inkább a levelekből derülhetne ki. Van olyan javakorabeli férfi, aki házassági ajánlatot tesz valamelyik levélben, de ez kivételes, sőt abnormális eset. Nadiáról különben sem lehet tudni, kihez ragaszkodik, kihez nem, néha kicsi dolgokban árulja el magát.

A. J.: És ha bekövetkezik az első szerelem? Az első lépés a felnőtté válás felé?

K. B.: Ez nagyon megváltoztathatja a lányokat. Egyszeriben fellép valamiféle védekezési gátlás. Féltetni kezdik magukat, elgyávulnak. Ez pedig a torna szempontjából döntő kérdés. Egy tornász sohasem gondol arra, hogy melléfoghat vagy melléléphet. Ha technikailag nem is megy tökéletesen, akkor is végigviszi a mozgást. Ez az ún. akrobata-mentalitás. Ha az edző annyira ismeri a lányait, mint én, nem fordulhat elő sérülés. A torna csak látszatra individuális sportág. Valójában mélyen közösségi. Edző és tanítványa annyira összenőnek, hogy elképzelhetetlenek egymás nélkül. Tessék csak megfigyelni, a nagy „letörések“, eltűnések mindig akkor következnek be, mikor ezt a természetes kapcsolatot szétszakítják.

LEVÉLSZTEREOTÍPIÁK

Tudatlak, hogy jól vagyok, amit szívből kívánok neked is — Biztos csodálkozol, hogy ismeretlenül felkereslek soraimmal — Csak annyit válaszolj, hogy nem akarsz levelezni — Kérlek, küldd el a fényképedet — Kérlek, látogass meg — Biztos nem kaptad meg a levelemet — Van egy titkom: én is sportoló szeretnék lenni — Tudom, senkinek sem válaszolsz, de velem tégy kivételt, kérlek, egyedül nekem válaszolj — Személyesen a saját kezébe — Ne áruld el senkinek, hogy írtam neked.

A. J.: Miért foglalkoznak Önök csak lányokkal?

K. B.: A fiúk nem annyira kitartóak, mint a lányok, az esztétikai sportok pedig a kitartó munkára épülnek. A fiúknak inkább a küzdő sport való.

A. J.: Azt mondják, nem etikus 8-9 éves gyerekekkel nyerni 16-17 évesek között...

K. B.: Sokáig nagy volt az ellenállás. Örültségnek, gyilkosságnak tartották 6 éves gyerekekkel kezdeni a rendszeres munkát. Tapasztalataink szerint ez az alsó határ még további 2-3 évvel lejjebb szorítható. 3-4 éves gyerekekkel is le-

het kezdeni, persze, egyénre szabott játékos formában, mindenfajta túlzások nélkül. Eredményeink bennünket igazolnak.

A. J.: *Mit fognak csinálni az olimpia után?*

K. B.: Folytatjuk a testnevelőtanári munkát. Végigjárjuk a napköziket, óvodákat, s keressük az új tehetségeket: a jó alakú, keskeny medencéjű, széles vállú, bátor, robbanékony gyermekeket. Aztán mindenféle próbának vetjük őket alá, hogy végül kiválasszuk azt a húszat, akivel az új első osztály indul. Nadia Comăneci is így kezdte.

A. J.: *Szóval kezdenek mindent előlről?*

K. B. és K. M.: Igen, mindent előlről.

BORÍTÉKOK, FÉNYKÉPEK

NADIA + LACI — NADIA + LETIȚIA — Virág (színesceruzával) — Virág (festékkel) — Karddal átdöfött szív, valami csöpög belőle egy vizes-pohárba. Mindez ceruzával. A szíven tintával ez áll: AZ ÉN SZÍVEM — A borítékon hatalmas betűkkel: NADIA COMMĂNECI. Utóirat: Nézd el, hogy izgalomban két M-mel írtam a nevedet, de gondolom, ez neked nem számít — A boríték hátlapján: „Kék nefelejcs el ne felejts” — Fénykép: kisfiú hintán, kezében labda, háttérben újonnan vakolt ház, új Dacia. „Szeretek Nadia” — Fénykép: „Ez az én apám”. Cingár férfi, kopottas, gyűrött kabát, bő nadrág, tornacipő. Postás. Egyik keze a táskán, másik a zsebében. Háttérben bokrok — „Tisztelt világbajnoknő! Hétéves lányomat abba az iskolába szeretném adni, ahol Ön világsztár lett. Segítsen rajtunk, hogy lányom az Ön nyomdokaiba léphessen. Kérem, mutassa meg a fényképet tisztelt tanárának, méltó-e a lányom egy, az Önéhez hasonló karrierhez.” (Egy reménykedő anya), A fényképen sovány kislány, szökőkút mellett.

Lejegyezte Aradi József

Pirk János: Kártyázók

Bitay Árpád levelei Kristóf Györgyhöz

Kovács Ferenc a *Korunk* 1975. 9. számában megjelent cikkét (*Bitay Árpád előadásai Nicolae Iorga szabadegyetemén*) megszívelendő tanáccsal zárja: jó volna, ha valamelyik kiadónk vállalná a múltbeli román—magyar együttműködés még mindig ismeretlen vagy már nagyon nehezen hozzáférhető dokumentumainak kiadását. Valóban, egész kis sorozatot tennének ki ezek a többnyire levéltárainkban, múzeumainkban lappangó kéziratok. E sorok írójának kezében is megfordult néhány, a fenti témakörbe illeszkedő, ki nyomtatásra érdemes dokumentum. Az itt közölt kéziratok nemcsak a román—magyar irodalmi kapcsolatok történetéhez, hanem szorosabban a Kovács Ferenc feldolgozta témához is érdekes adaléku szolgálnak.

Kristóf György 1922 és 1945 között a kolozsvári egyetem magyarprofesszora volt. Ebben a tisztségében sokat tett a román—magyar művelődési kapcsolatok kialakításáért, a kölcsönös megismerés elmélyítéséért. Elég, ha a Sextil Pușcariu és Valeriu Bologa irányításával 1924-ben megjelentetett *Cultura* című négynyelvű tudományos-irodalmi folyóiratra utalunk, amelynek magyar anyagát Kristóf György szerkesztette, vagy arra a két, nagy visszhangot keltő kötetre, amelyeket 1925-ben és 1934-ben Alexandru Lapedatu vallás- és művelődésügyi miniszter támogatásával jelentetett meg: az első egy Jókai-monográfia¹, a második mindeddig a legteljesebb román nyelvű magyar irodalomtörténet². Mindkettőt Bitay Árpád lektorálta és fordította románra.

Kristóf György ezernél több kéziratot tartalmazó levelezését az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában helyezte el, s ma azt az Állami Levéltár őrzi. E hagyatékban Bitay Árpád öt levele található. Bitay és Kristóf barátsága valószínűleg 1922-ig nyúlik vissza. Az ekkor Szászvárosról Kolozsvárra meghívott Kristóf György a Marianum leánynevelő intézetben tanárkodó, s éppen második (történelem—román szakos) diplomáját megszerző Bitayt mint egyetemi hallgatót ismerhette meg. Az 1923 nyarán kelt és itt közölt első levél hangvétele már meghitt baráti kapcsolatra utal.

Bitay nemcsak Válenii de Muntéban tartott román közönség előtt magyar irodalmi-művelődési vonatkozású előadásokat. Az egyik legrangosabb művelődési egyesület, az 1890-ben alapított, Nicolae Iorga vezette Liga Culturală (Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor) 1924 májusában tartott suceavai kongresszusára meghívta az erdélyi magyar kulturális egyesületeket is. Ezek képviselőiben Bitay Árpád Suceava történetének magyar vonatkozásairól, valamint a román—magyar művelődési kapcsolatokról beszélt.³ A suceavai előadás kivonatát Bitay közölte a *Pászortűzben* (*Szucsáva a magyarság jelenében és múltjában*, 1924. június 22.), a meghívás körülményeiről pedig a *Cultura* számára írt két jegyzetet. A rövidebbik, francia nyelvű írás megjelent a 4. szám krónika rovatában, míg a magyar nyelvű hosszabb beszámolót — talán a párhuzamosságok elkerüléséért — mellőzték, de az is lehet, hogy az 5. számban jelent volna meg, amelyik a lap megszűnése miatt már nem került sajtó alá.

A cikket kísérő levél utal Bitaynak az egyetemhez fűződő terveire. Az 1922 áprilisában kinevezett Kristóf György mellett a magyar tanszéken volt egy üres lektori állás, és ezt szerette volna Bitay megkapni. Kinevezését nemcsak Kristóf, de Nicolae Iorga professzor és Alexandru Lapedatu kultuszminiszter is támogatta. Ma érthetetlennek tűnik, hogy az állást miért nem töltötték be sem Bitayval, sem mással. A levéltári hagyaték megőrizte annak a román nyelvű folyamodványnak egy másolatát, amelyben Kristóf György Al. Lapedatu figyelmébe ajánlja Bitay Árpádot, és kinevezését kéri⁴. Különben úgy tűnik, hogy ezt a szöveget maga Bitay fogalmazta, s Kristóf csak aláírta (vö. Bitay 1924. július 28-án Gyulafehérváron kelt levelével: „En úgy

gondolom, hogy az én fogalmazványomat, amennyiben megfelelőnek találod, levélformában lemásolnád, s L[apedatu]hoz juttatnád.“). Vitathatatlan, hogy Bitay Árpád rendkívüli egyéniségét, ritka nyelvtelhetségét, páratlan történelmi ismereteit, a román—magyar művelődési kapcsolatok kutatásában elért eredményeit egy egyetemi tanszéken tudta volna méltón gyümölcsöztetni.

Gaal György

Nagyságos

Dr. Kristóf György

egyetemi tanár úrnak

Kedves Öregem!

Gy[ula]f[e]h[ér]vár, 1923. VIII. 21.

Tegnap este kerültem haza Váleniből. Itthon már várt leveled. A fordítás⁵ meg lesz szept. 10. tájt, amikor én is visszavonulok Kolozsvárra.

Azt írod, hogy az Infrățirea hozta előadásaim kivonatát. Légy oly jó, írd meg, hogy melyik számban. Nagyon kíváncsi vagyok, mit adott tovább a publikumnak az én fejtegetéseimből. Gondolom, hogy több mindent elhallgatott.

Nem tudom, nem tartanád-e helyesnek, hogy a Pásztortűz [...] szintén megemlékezzék — legalább egy rövidke hír keretében — ezen kétségtelenül nagy eseményről, hogy alkalmunk nyílt szabadon és közvetlenül bemutatnunk legnagyobb kincsünket: irodalmunkat. Ha Te ezt helyénvalónak találod, így azt is annak kell találnod, hogy Te írd meg a tudósítást, mint a magyar irodalom első katonája, egyetemi tanára.

Iorga még a télen meghívott ezen előadásokra, mikor a Marianum ügyében a Püspökkel⁶ Bukarestben jártam. A Püspök azt mondta, hogy okvetlenül menjek el, mert ez valóságos misszió. Most a nyár elején aztán sürgönyileg hívtak, s így mentem le Válenii de Muntéba (Prahova m.) egy láda szemléltető képpel, könyvvel, facsimile-kiadással stb.

Fényes erkölcsi sikert értem el. Nagyszámú, előkelő hallgatóságom volt több egyetemi tanárral, köztük maga Iorga is. Rengetegül csodálkoztak, hogy milyen régi az irodalmunk. Különösen az ómagyar (verses) Mária-siralom keltett feltűnést [...] Elsősorban művelődéstörténeti beállításra törekedtem, kimutattam állandóan a világ-irodalommal való kapcsolatainkat [...]. Így aztán tudományos beállítással, szelíden, nem bántóan, rávezettem őket, hogy mi nem maradtunk soha hátra az európai haladásban [...]. Különösen tetszett nekik, hogy „aşa de minunat“ ösmerem az irodalmukat s a történelmüket [...].

Részletes és körülményes előadásaimmal 1711-ig jutottam el. A meghívást a jövőre is ismételten megújították. Iorga leíratta az összes magammal vitt könyvek és kiadványok címét stb., hogy az Akadémia részére megrendeltesse őket. (Különben az keltette a publikum körében a legnagyobb feltűnést, mikor a szomszédjától papírt és ceruzát kért, s ő maga is jegyezni kezdett az első előadásomon. Ettől kezdve még jobban jöttek a „domnu Arpad“ előadásaira, mert csak így tudták a nevemet!)

Az intimítások mellőzésével ezekből esetleg összeállíthatnád a Pásztortűz cikkecskéjét.

Üdvözl:

Bitay Á.

Nagyságos

Dr. Kristóf György

egyetemi tanár úrnak

Orăştie-Szászváros

Kedves Öregem,

K[olozs]vár, 1924. V. 28.

Igen sajnálom, hogy nem adhattam be szombaton a kért krónikát. De tudod, most még meghalni sem érnék rá, ahogy mondani szokták. Tegnap ugyanezt franciául elküldtem Túrós útján Puşcariuhoz is.

Mit gondolsz, hogy lehetne düllőre vinni az én dolgomat? Szeptemberre itt már nem fogok, nem tudok munkába állni. Addig szeretnék valami biztos, kész feleletet, mert különben indusztrializálódom vagy kommercializálódok valahol. Ezeket még most a tavasszal itt hagytam volna a drága H. gazdám finomságai után, s csak a püspök személyes kérésére maradtam az év végéig.

Fundálj hát ki valami tervet, mire visszajössz! Nem tudom, jön-e mostanság ide Lapedatu? Még kellene csinálnom e dolgot, amíg még ők⁷ vannak kormányon. Hátha később még bajosabb lenne?

Jó vakációt s kellemes ünnepeket⁸ kívánva

üdvözöl

Bitay A.

Suceava⁹

A magyar—román érintkezések történetében Suceava többször jutott jelentős szerephez. Így, hogy csak két jellemző esetet említsünk: 1563 őszén, mikor Despot Vodă idegen szellemű, önkényes uralma ellen Moldvában nemzeti forradalom ütött ki, a nemzeti felkelők ügyét Radák László 400 lovasa és Daczó Tamás 300 gyalogosa segítette győzelemre. Csaknem egy század múlva, 1653 őszén egy újabb nemzeti reakció győzedelmeskedik Suceava vára alatt Chmjelnicki Timus vad kőzákjaival szemben. Petki István 4000 székelye s Kemény János újabb csapatai ezúttal is a nemzeti felkelők ostromló erejét növelték.

Most, 1924 tavaszán újból megjelent a magyarság a moldvai fejedelmek ősi székvárosában. De nem fegyverrel, vérontó harcra, várvívásra, hanem a XX. sz. szellemének megfelelően kulturális együttműködésre új hazája javára. Nem hadi segítséget hozott, hanem azt jött bejelenteni, hogy szívesen munkál közre kultúrájával új hazája előhaladásán.

A Liga Culturală ezidei nagygyűlését Suceavában tartotta meg. A Liga európai hírű elnöke, N. Iorga alulírott útján a magyar kulturális egyesületeket is meghívta a kongresszusra. A meghívás kissé megkésve érkezett, s minthogy az itt fennálló ostromállapot miatt a gyűlések megtartása csak úgy lehetséges, hogy 8 nappal előre be kell jelenteni. Ezért csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület s az Erdélyi Irodalmi Társaság képviselthette magát Bitay Árpád útján.

A kongresszuson a magyarság képviselője s az a nyilatkozata, hogy a maga részéről is őszintén kívánja a kulturális együttműködést a közös haza javára, igen jó hatást váltott ki. Örömmel és megnyugvással tölthet el mindenkit a tudós elnök ünnepélyes kijelentése: a kultúr-verseny nem faji harc. A magyarság régi lakos Erdélyben, történelmi jogokkal, s értékes kultúrája van.

Igen öröndetes esemény még az is, hogy a kongresszuson élénken nyilvánult meg az az óhaj, hogy az erdélyi kisebbségek szellemi mozgalmait, irodalmát és művészetét megismerjék. E célból előadásokat kértek a Vălenii de Munteban (jud. Prahova) nyaranta tartott népegyetemre. Ugyanitt elemi román nyelvi kurzusok is lesznek, valamint a tanítók részére egy pedagógiai kurzus is. A kisebbségi előadások előkészítésével alulírottat bízta meg a kongresszus, aki már a múlt évben is tartott a népegyetemen magyar irodalmi előadásokat Văleniben.

Örömmel jegyezzük fel a rövid kultúrkrónikát. A kulturális együttműködés intenzitása érdekében azonban okvetlenül szükséges volna, hogy kulturális egyesületeink működése minél szélesebb keretek közt megindulhasson. Ez azonban addig nem lehetséges, amíg rég benyújtott alapszabályaik jóváhagyást nem nyernek.

Bitay Árpád

Miniszter Úr¹⁰,

Alulírott, a kolozsvári egyetem tanára, tiszteletteljes kéréssel fordulok Önhöz a következő ügyben:

A magyar nyelv és irodalom tanszék mellett, amelyet én töltök be, van egy lektori állás is. Ez azonban eddigelé nincs elfoglalva, bár az egyetem tudományos érdekei szükségessé tennék megfelelő szakemberrel való betöltését. Én a magam részéről teljes tisztelettel Dr. Bitay Árpád (szül. 1896. július 20-án) kolozsvári liceumi tanárt ajánlanám e tisztségre, s kérem Excellenciádat, hogy szíveskedjék közbenjárni és elősegíteni kinevezését rendkívüli tanári vagy lektori minőségben (Lapedatu) maga mondta volt így). A megnevezett eddigi tudományos munkássága teljes biztosítékot nyújt arra nézve, hogy az e tisztán tudományos tisztséghez fűződő várankozásoknak meg fog felelni.

Az igaz, hogy az illető többnyire a történelem (értékes adatokat tárva fel a román nép múltjából is), a román és a magyar irodalomtörténet területén dolgozott, de már többször bebizonyította nyelvészeti képességeit is. Egyetemi alkalmazása a tudomány hasznára válnék, mivel még tevékenyebb kutatómunkát fejthetne ki, mint eddig a középiskolai tanárság terhes feladatköre mellett. Kinevezését az a körülmény is szükségessé teszi, hogy ő azokat is bevezethetné a magyar nyelv tanulá-

sába, akik azt egyáltalán nem ismerik, s ugyanakkor felvilágosítással tudna szolgálni a történelem és a nyelvészet határterületei iránt érdeklődőknek. Mindezeket mély tisztelettel az Ön figyelmébe ajánlva megkérném még, hogy szíveskedjék közbenjárni ez ügynek a középiskolai tanítási év megkezdése előtti rendezéséért, hogy az illető idejében beadhassa lemondását.

Szászváros, 1924. július

Teljes tisztelettel
K. Gy.
egyetemi tanár

JEGYZETEK

¹ *Mauriciu Jókai. Biografie și caracterizare cu prilejul de o sută de ani dela nașterea lui.* Din încredințarea și cu sprijinul Ministerului Artelor și al Cultelor de Dr. Gheorghe Kristóf profesor de literatura maghiară la Universitatea din Cluj. Traducere de Dr. Árpád Bitay profesor la Liceul de fete „Marianum” din Cluj. Cluj, [1925]. 144 l.

² *Istoria limbii și literaturii maghiare.* De Gheorghe Kristóf profesor la Universitatea din Cluj. Traducere de Árpád Bitay profesor la Seminarul teologic din Alba-Iulia. Cluj, 1934. 240 l.

³ Az itt említett sucevai gyűlésen kívül Bitay Árpádot 1927 februárjában Turnu-Severinbe is meghívták, „ahol az erdélyi románság szerepét méltatta a protestáns fejedelmek korában”. (György Lajos: *Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága.* Cluj-Kolozsvár, 1938.)

⁴ A korabeli kormányban a tanügyi tárcát külön miniszter (dr. C. Angheliescu) töltötte be.

⁵ Valószínűleg a már említett Jókai-monográfia fordításáról van szó.

⁶ 1897 és 1938 között Majláth Gusztáv Károly (1867—1940) volt a gyulafehérvári római katolikus püspök.

⁷ Mármint a liberális párt.

⁸ Pünkösöd vasárnapja 1924-ben június 8-ra esett.

⁹ A cikk két kitépelt füzetlapra van írva. A lapok másik oldalán román fogalmazások olvashatók Bitay tanári javításaival és aláírásával.

¹⁰ Románból fordítva. A kurzívval szedett szöveg az eredeti fogalmazványban is magyarul van. A címzett Alexandru Lapedatu vallás- és művészetügyi miniszter.

Észak felé

Áprily Lajos európai körutazásáról kiadatlan naplója alapján

Áprily Lajost 1934 szeptemberében kinevezték a Baár-Madas leánynevelő intézet igazgatójának. Az első tanév felelősséggel járó, feszített munkája után, 1935 őszén féléves tanulmányútra ment. Célja az északi és nyugat-európai államok iskoláinak látogatása; útvonala: Finnország, Svédország, Dánia, Hollandia, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Svájc és Ausztria. Egy füzetbe írta le úti élményeit és iskolalátogatásainak pedagógiai tapasztalatait. Ez utóbbit — a füzetben piros ceruzával megjelölte — *Úti jegyzetek* címmel 1936-ban kiadta, s ezért ezzel nem foglalkozunk. Többet mond és élvezetesebb eredeti, kiadatlan naplója, melyet a hagyatékában találtunk meg. Ha a füzet ceruzával írott lapjait olvassuk, nemcsak az órákat látogató pedagógus áll előttünk, hanem a tájleíró lírikus és a világot figyelő, gondolkodó ember is. Az itt közölt naplórészletekkel ezt az Áprilyt próbáljuk északi útján végigkísérni.

Útinaplójával három versének és három kisprózájának háttere elevenedik fel: az *Észak felé*, melyet Szczezinből (Stettin) a Keleti-tengeren áthajózva írt, a *Skót hangulat* és a *Szilveszter* című versek; a *Fecskék, őzek, farkasok* (1965) kötet történetei közül pedig a finnországi *Mókusok, A fehérfejű rigó*, amelyet

Párizsban látott, és a *Madarak a tenger felett*. Ebben így emlékezik vissza önmagára:

„Különös kép lehettem: egyetlen fekete utas a fedélzeten s körülöttem a vijjgó, rikácsoló, követelőző tajtékféher sirályok... egy drága halottat viszek magamban a fel-felülvöltő hullámok között az Északi-tengeren, s néha úgy sir bennem valami...” Tudjuk, a halott nemrég eltemetett édesanyja, akinek hiánya nemcsak az úton, de egész életén és költészetén végigkísérte, hiába indult el fekete gyásztól szabadulni.

Szeptember 17-én szállt Szczeczinben hajóra.

... Csudazöld Odera-partok, apró csolnakok, integetés. Hol leselkedhetik ebben az egyensúlyozottan szép menetben a tengeri betegség? Sirálykíséret. Habfehér zsebkendők, melyek meglevenedve utánuk szállnak a búcsúzó kezekből... Olasz dalok a Keleti tengeren... Az egyik teremben georgina az asztalon, a másikban piros szegfű, a harmadikban ősziróza. Vacsora: Crème de gibier. Veau braisé. Légumes. Beignets soufflé aux confitures. Café. Elsőrangú francia konyha. Csuda-este, csendes is. Tajtékjáték a hajó körül a sötétben... A Lotse eddig kalauzolta a hajót, most egy kötélben leszáll, idefutó kis fekete bárkán elhagy minket. A nyílt tenger következik. Azé vagyunk... Rakéta-csillagok szállnak fel... hullatja piros tüzet, mint a parazsat, aztán eltűnik. Sokáig ismétlődő játék. Alattuk nagy területen fényes a tenger. Csudálatos, misztikus tűzijáték. Aztán csak a hold: nagy narancsszelet az égen...

Így indul a hajón Skandinávia felé, a napló a kezében. Egy-egy mozzanatot, szint, fényt, hangot, szövmuzsikát, emberarcot vagy mozdulatok impresszióját rögzíti, s ezek mint összeálló mozaiklapocskák, embert és tájat, a harmincas évek világhangulatát sűrítik egyetlen füzetbe. Európa — erdélyi magyar poeta doctus-szemmel. És ő maga, emberi közelségben: tengeribetegségével, amely a harmadik napon mégiscsak utolérte, az elveszettnek hitt útlevel izalmával, a megcukrozott halszelettel, az ételújdonságok élvezetével, álomfejtéseivel vagy a ráhullott árvaságérzettel.

Ez huszadikán érte először, mikor hajnaltájt — az Észk szigeteket elhagyva, órájukat a tallinni kikötő órájához igazítva — Helsinkiben kikötöttek, s elvált útítársaitól, és egyszerre a nagyváros forgatagába került csomagjaival, taxit alig találva. Azonban egy óráig sem tartott a magány: a baráti fogadtatás, a színház, a múzeumok, a könyvtárak hamar feloldották futó szorongását. Majd csak később erősödött benne, nyugat felé haladva, ahogy érzékszervei egyre inkább felfogták az őszi harmóniába beletépo dübörgést: Németország masirozását...

Finországban még teljes a harmónia. Otthonosan érzi magát. Helsinkí szökőkútjai, gránitsziklás virágos parkjai, könyvtárai és fehérsapkás diákjai között a Kalevala hangulatát találja meg, s négyezer év távolságán visszahaladva, nyelvben, irodalomban és szokásokban a finn—magyar kapcsolatokat tapintja. Sok magyar tartózkodik a finn fővárosban, itt találkozik Miklós József festővel és Weöressel (Weöres Sándor rokonával). ő az a „honfitárs”, aki elkísérte a Seura Saari szigetére, a *Mókusok* című kisprózájában rá emlékezik Áprily; s állandó kalauza lett Saarimaa lektor. — Még aznap elment a Világirodalmi Könyvtárba:

Este 1/2 7. Világirod. Könyvtár. Petőfi és Arany: Toldi, Ilias, Odysseia, Goethe: Faust. Svéd fordítással ellenőriz. Magyar kép is: A kút (régí pusztai tájkép). Könyv, könyv. Aino Leino fényképe dedikálva. A hexameter és törvénye. Finn és magyar hexameter különbsége. Szeptember végén. Egy gondolat bánt... Új forma-egység hiánya. Ady: nehéz... Vikár Kalevalája. — A hentesnél vörös áfonyát árulnak. Gyönyörűek a természetes sziklaszigetek a városban. Gránit. Pompás épületkő. Egy-egy fenyővel és nyírral olyan, mintha egy-egy miniatúr Finno. volna. Rossz szeleket küld Pohjolából Louhi. De a hársak, tán a nyári sok esőtől — egészen zöldek. A lóbiztatás hangja olyan, mint a széky juh-pásztor jele: prr...

Helsinkit szeptember 30-án hagyta el. Esett az eső, s az állomásra kikísérte Saarimaa, Weöres. Espoo előtt fut el a vonat, ahol előző napon járt látogatóban Helga Sailónál, aki Magyarországon féleven át hangversenyezett, férje Ströbltanítvány. A turkui állomáson Winter, a finn nyelv tanára várta, aki két napos itt-tartózkodása alatt volt kísérlője.

A kedves Winter valamikor nyelvészettel kapcsolatban magyar olvasmányt tanult. Különösen cseng itt a távoli Turkuban, amint idézi rossz kiejtéssel: A bérces Erdély keleti szögletében laknak a székelyek... A bérces Erdély Parajd, Brassó. Én meg mondom neki, amit Saarimaané-tól hallottam: Jáán alla elevet kalat uivat.

Október elején este hagyta el Finnországot; az otthonosság érzése a finn partokkal elmaradt. — Hajnalban, fenyvesekkel borított kis szigetek között futottak be a stockholmi kikötőbe.

Stockholm modernebb, mozgalmasabb, szabadabb és idegenebb. A parkokban itt is mókások futottak feléje, mint Seura Saari szigetén, a leányok itt is szökék, csak épp a sapkájuk fekete. A konzulátuson még találkozott Lotz Jánossal, de (s itt a naplójába jegyezte: „Mi lesz olyan helyen, ahol senkim sem lesz?” — A könyvtár a „műveltség csodája“) a könyvtár előtt szemébe ríkt az első háborús plakát: „Adna, 1700 halott...” És Linné szobra, szökőkutak és ódon utcák fölött, a vasárnapi hangulatba repülőgépek idegrezdítő zúgása fúródik:

A királyi palotánál járok, egyedül. Déli egy óra körül lehet az idő. Zenével vonul fel a csapat a szokásos emberhaddkísérettel az őrségváltáshoz. A királyi palota udvarán harsány zene szól. Micsoda ódon szűk utca ez a Trädgurgatan! És a mellékutca! A régi, több száz év előtti Stockholm. Álom. Az utcán lélek se jár kivülem. Itt néma dél van. Fenn repülőgép-zörej. Fantasztikus kísérteties utcák...

És amerre jár, egyre inkább beleütközik abba az idegenségbe, amit a finnországi meghittségben olyan távolian fogalmazott meg az egyik igazgató: „Anakronistikusnak ítélik ezt a gyarmatosító véres vállalkozást.”

Október 13-án Lotzékkal átrándultak Uppsalába. Itt látta az Egyetemi Könyvtárban a svédek híres ezüstkódexét: „Most milyen egyszerű élmény. Milyen elmosódott az írás. Az Agricola-könyv: az első svéd nyomtatvány.” Keresi a rokon, az erdélyi vonatkozásokat, azonban nem talál, még a harmincéves háború írásai között sem. — A botanikus kertben „enyedi hangulat” ringatja a múltba, ám az ötszáz éves domban a jelenre kell riadnia: az üdvhadsereg egyik katonája áll mellette. S az ősi Sigtunában — még aznap utazott ide, már egyedül, iskolát látogatni —, a romok mellé épült nyaralóhely tengerzúgásos szállodájában egy svéd lap kerül a kezébe, hogy azt olvasva komoruljon el a táj békéje:

Szebb kilátást, mint ami az ablakból tárul, álmodni sem lehet. Tengervíz suhog messze a szálló alatt, aztán keskenyedve, szalagban fut a messzeségbe. Mint Stockholm előtt a szigetvilág, olyan vidék ez. Fenyőzöld és nyírlevél-sárga. De már apadóban a sárga, erős szelek látogatják. Az ablakom előtt magas-magas rüden — most is hallom — libeg-lobog a szélben a kedves színű svéd lobogó. Mi lesz holnap? 1/4 7. Még nem illik lefeküdni. Kinyitom az ablakot, loccsan a víz, mintha folyó hömpölyögne és lobbán a lobogó. Egészen néptelen, csolnaktalan most a nagy víz. Ha ezt az otthoniak látnák! Ha én valaha Iduskával ilyen vidékre jöhöttem volna. Levelet írok haza. — Az egyik lap Fria Ord rovatában valaki az olasz támadással foglalkozik heves felháborodással. Ilyenforma mementóval fejezi be: Jó lesz tanulni és vigyázni: a nagyhatalmak milyen erőszakosan bánnak el a kisállamokkal.

Ha Svédországban kellemtelen idegenséggel hat is a világ forrongása — még becsülettel tiltakoznak Mussolini Abesszínia ellen elkövetett „sportszerűtlen” me-renylete miatt. Dél felé haladva, túl a csatornán a világzengés egyre élesedik.

Még egy napra visszatér Stockholmba, hogy egy leányiskolát megtekintsen, erdők között gyalogol oda, de hiába: az igazgató éppen Stockholmban van. „Ez a kirándulás jól sikerült!” — idézi humorral egykori enyedi tanártársa mondását, és visszafordul. Elbúcsúzik Lotzéktól, és új várakozással — s új szorongással — 17-én felül a göteborgi vonatra. A tájat nézi: nyír és fenyő, tavak és tengerszalagok között fut a vonat; s az utasokat: az egyiknek újság van a kezében, az újságban háborúellenes hangulat. S lejegyzí: „Ilyen országban lakik a nép, amelynek lelki élményei között nem szerepel — közvetlen emlékként — a háború.”

Göteborgból másnap, 18-án reggel folytatja az utazást Helsingborg felé. Jobbról, balról mohos sziklák. Szélmalmok. Folyó zuhog a tengerbe. Útközben ír: „Úgy táncol a kis vonat, hogy alig lehet egy-két szót leírni.” Helsingborgnál hajóra tolatják a vonatot: „lebegés” — jegyzí le, s újra eszébe jut a múlt: 1926-ban érezte ezt, amikor a vonat kisiklott velük Aranyosgyéresnél...

A dán fővárosba érve nehezen kap szállodát, végül a Hotel Metropolban köt ki. Másnap már a Thorwaldsen Múzeumot járja. A városban az Internacionálét éneklő tömeggel találkozik. Huszadikán Helsingörbe rándul át esős-borús időben, hamleti hangulatot keres:

Az esős levegőben tisztazöld most, sötétzöld a tenger. A parton vagyok. Harsogva csapkodnak a hullámok, szinte detonációsán. Fényben hajó a tengeren, fölötté szívárvány. Hamlet-hangulat. A pseudo-sírkő. Kronborg. Túl a svéd partok... Kronborg táján a fürdőparton: választási propaganda-autók sok kiabáló fiatalemberrel, cédula-szóró hölgyekkel. Hol itt a hamleti hangulat...?

Visszatérve Koppenhágába, a Metropolban sincs sok nyugalma: az udvar fölől tömeg zaja, éneklés, szónoklás, kiáltozás még éjszaka is, választások előtt állnak. Az utcán idegenül megy, tejet alig talál; az iskolalátogatáshoz itt már engedély kell, azt is nehezen kapja. Az újságárusnál szemébe tűnik *Az Est*. „Ahogy a dán kisasszony mondja kedvesen: Az Eszt.“ Jölesik az otthoni szó, mégha az elfogult lap hozta is — mégha a kicsi szomorú hazai világ „zürzavara szől is benne“. És szorongva gondol haza: elmúlt és várható életükre: „Öregedő fejjel, felserdült fiaimmal új háborút értem...“ S a Thorwaldsen Múzeum csendje vagy a Glyptotek gazdag szoborgyűjteménye sem tudja teljesen kiszűrni a romló világ zaját, szorongató benyomásait. Este már nyugtalankodik a szíve, szédül. Alig várja, hogy a nyomasztó szállodától megszabadulva, tovább mehessen. Az állomáson megállapítja: „Plakátokban Németország vezet.“

Október 27-én indul tovább, Hamburg felé. A táj odafelé még békességes, akár egy régi német festmény:

Kék ég alatt fut már a vonat. Közvetlen hamburgi kocsí... Szárnyatlan szélmalom, nagyon ódon... Rozsdavörös tehének közt nyúl karikázik, sötétzöld legelők... Vasárnapi vadászok csoportja...

Es Hamburg? Egyetlen riasztó benyomás:

A nagyszerű városháza előtt. Adolf Hitler Platz... Katonák menetelnek, polgárok gyönyörködnek bennük. Sie marschieren wunderbar — hallom. A levélszekrényen is figyelmeztetés: El ne feledd a cím adatait a borítékra írni. Amíg a tejet iszom, az az érzésem állandóan, mintha mögöttem a zajban hadseregek menetelnének.

Célját sem tudja itt elérni (a Schule des Paulsenstifts iskolát szerette volna meglátogatni):

Feltartott karral köszönt egy szigorú igazgatónő a hallban. Mikor bemutatkozom: Sok a dolga, nincs most Sprechstundéja, jöjjenek akkor. Nem mentem vissza. Erélyes jelenség volt, engedély nélkül úgysem ment volna. Hideg volt a szeme és nagyon hivatalos.

Anyja érzékeny, meleg hangja zeng vissza a múltból, ahogy gyermekkorában a Robinson-történetet mesélve Hamburg nevét kiejtette... És aritmiás szívzorongásokkal indul, menekül tovább — Hollandián át — Anglia elkülönült, nyugtatóbb szigetvilága felé.

A második világháború nehéz évein keresztül megőrzött, megmaradt naplót letéve, az a benyomásunk: a költő Áprily Finnországtól kapta meg azt, amit a tanulmányútra induló tanár a pedagógiai tapasztalatokon túl várt: felszabadulást az itthoni gondoktól, könnyebbülést a gyászban, baráti-testvéri kapcsolatokat és a békés tájak nyugtató hangulatát. Svédországtól már jelentkezik a szorongató egyedüllét érzése, s a mindig messzi-szállni „vándormadár“ (*Holló-ének, Vadlúd voltam*) már egyre gyakrabban gondol haza. A kiadott *Úti jegyzetekből* tudjuk meg további útjának epizódjait: Angliában egy lányosztály kérésére elszavalta a *Szeptember végéig*, úgy, hogy kifejező hangja muzsikájából értették meg a tartalmát; Franciaországban a demokrata szemével figyelte a nevelőthonok légkörét. — Mindig és mindenhol az erdélyi humanisták igényeivel figyelt, mint nagy utazó elődei — akár Bethlen Miklós vagy Bölöni Farkas Sándor: mit hozhat hazájának, s mit várhat hazája a nagyvilágtól.

Csép Ibolya

Ideológiai nevelés és önismeret

Az utóbbi években szakemberek és szerkesztők, közírók és olvasók gyakorta cikkeznek, vitáznak a hazai magyar nyelvű társadalom- és természettudományos szakirodalom kialakításának időszerűségéről, fontosságáról, követelményeiről, a hazai magyar tudományos szaknyelv ápolásának, fejlesztésének jelentőségéről.

Kétségtelen, hogy a párt- és állami dokumentumoknak, a hazai társadalom-politikai irodalom egyes jelentősebb, közérdeklődésre számot tartó termékeinek magyar nyelvű tolmácsolásával a Politikai Kiadó — tudatformáló és nevelő hivatásának megfelelően — már egymagában is sokat tett a hazai magyar társadalomtudományi, illetve politikai művelődésért, a korszerű szaknyelv szókészletének gyarapításáért.

Aligha kell bizonygatni, hogy a társadalomtudományi szakirodalom szervezésére, ösztönzésére és irányítására éppen a Politikai Kiadó a leghivatottabb fórum. Nos, ha számba vesszük a gondozásában 1970-ig megjelent önálló magyar nyelvű kiadványokat, bizony a leltár szegényesnek mutatkozik. Az elmúlt 25 évben az egyetlen, valóban említésre méltó társadalomtudományi munka Gáll Ernő 1958-ban kiadott, *A romániai polgári szociológia* című kritikai műve.

Ha most az utóbbi öt esztendő kiadói munkáját vesszük szemügyre, jogosnak tűnik az a megállapítás, hogy a Politikai Kiadó nemzetiségi szerkesztőségének tevékenységében jelentős fordulat következett be. Már maga az a tény, hogy csupán 1971 és 1975 között csaknem húsz önálló magyar nyelvű társadalompolitikai tárgyú munka látott napvilágot a Politikai Kiadó gondozásában, félreérthetetlenül arra utal, hogy itt kétségtelenül minőségi változással van dolgunk. A szerkesztőség megértette, hogy a jelen történelmi szakasz fő célkitűzéseinek valóra váltásában, a szocialista tudat sokoldalú fejlesztésében nem nélkülözheti azokat a tudományos eszközöket, erkölcsi-politikai értékeket, amelyeket a nemzetiségi — és ezen belül a magyar — társadalomtudományi szakkutatás nyújthat. Mi több, a sokoldalúság döntő követelménye kötelezően előírja a nemzetiségek nyelvén folyó társadalomtudományi kutatás, társadalompolitikai szakirodalom mindenoldalú kibontakoztatását. Ennélfogva, a korábbi gyakorlattól eltérően, fel kell mérni a hazai magyar nyelvű társadalomkutatás lehetőségeit, kereteit, energiataralékait, és a rendelkezésre álló erőket a legidőszerűbb, a legsürgősebb feladatokra kell mozgósítani.

Milyen sajátos területek, kutatási irányok kínálkoznak a hazai magyar nyelvű társadalomtudományi kutatás számára? Bár a kiadó nemzetiségi szerkesztősége maga is természetszerűleg még csak az útkeresés stádiumában van, az eddig megjelent munkák, illetve a tervbe vett további kötetek jellege azt tanúsítja, hogy részelemeiben egy önálló kiadói koncepció kezd már kikristályosodni.

Ilyen önálló koncepciót hordozó kezdeményezés a *Testamentum*-sorozat, amelyből ez ideig három kötet került kiadásra: *Mocsáry Lajos* (Kemény G. Gábor), *Szabó Árpád* (Jordáky Lajos) és *Márki Sándor* (Kovács Géza). Az ez évre tervezett kötetek, illetve a kiadás alatt levő további munkák, többek között Ocskó Teréz, Kovács Katona Jenő, Bitay Árpád, Veress Sándor és Vasile Goldiş alakját, illetve életművét kívánják bemutatni.

Talán túlzásnak tűnhet, mégis úgy véljük, a sorozatindítás gondolata már önmagában is újszerű, vitathatatlanul jelentős mozzanat a hazai magyar nyelvű társadalomtudományi könyvkiadás történetében. Ezzel a vállalkozással a Politikai Kiadó nemcsak hogy áttöri a korábbi gyakorlat egyik legfőbb korlátját, az alkalmasságot, a tényleges perspektívahiányt, hanem egyszersmind olyan szakirodalomszervezői, irányítói formára tér át, amely valóban folytonosságot, célirányosságot, világos távlatot kölcsönöz a kutatásnak. 1976-tal kezdődőleg a kiadó évi két-három további kötet kiadását tervezi, méghozzá viszonylag hosszú távon,

1990-ig terjedőleg. Az 1980-ig előirányzott témákra vonatkozóan már létre is jött a kiadó és a szerzők közötti megállapodás.

A *Testamentum* szinte kiapadhatatlan bőségű forráshoz nyúl. „A *Testamentum* elnevezés — írja Demény Lajos a sorozatindító kötethez írott bevezetőjében — önmagában is jelzi a sorozat tulajdonképpeni célját: a román—magyar együttélés haladó hagyományainak, e felbecsülhetetlen értékű hagyatéknek a hasznosítását, ápolását.“ A *Testamentum*-sorozat révén a hazai önismeretnek birtokba kell vennie mindazt a pótolhatatlan szellemi értéket, amelyet nemzetiségi múltunk legjobbjai a román haladó erővel, a társadalmi haladásért vívott közös harcban testáltak ránk. Talán sohasem volt időszerűbb, mint éppen ma, társadalmi-szellemi múltunk bizonyos maradandó értékeinek hiteles és átfogó rekonstrukciója, olyan valóban reális és teljes igényű önismeret kimunkálása, amely nemcsak bennünket, de a hazai szocialista kultúra egészét megóvhatja az egyoldalúságtól. A *Testamentum*-sorozat régi adósságot törleszt; olyan tartozásról van szó, amely nem is annyira a múlttal, mint sokkal inkább a jellel szemben kötelez. Márki Sándornak a Dózsa-felkelésről szóló tanulmánya vagy II. Rákóczi Ferencről készült munkája, Mocsáry Lajosnak az erdélyi román kultúra legjelesebb képviselőihez címzett levelei, Szabó Árpádnak a *6 Orai Újságban* és az *Erdélyi Magyar Szóban* megjelent cikkei nem pusztán történelmi dokumentumok, hanem éppen az „itt és most“ történelmi specifikumából fakadó sajátos életvitel tudatos kialakításához kínálnak mélységes emberi példát.

Külön említést érdemel Beke György könyve Veress Sándorról, melyben az egyik első romániai vasútépítő mérnök életpályáját és írói munkásságát idézi meg. „Veress Sándor emberi alakja, pályája — hangsúlyozza a szerző — a néptestvérség és a nemzetiségi életvitel kipróbált eszményeit és tanácsait kínálja.“

A társadalmi haladás jegyében érlelődő román—magyar kapcsolatok szempontjából jelentősnek ígérkezik, többek közt, azoknak a tárgyalásoknak és egyezményeknek a megismerése, amelyek egyfelől Teleki László és Klapka György, másfelől pedig Al. Ioan Cuza és Mihail Kogălniceanu között jöttek létre. Ugyancsak különös érdeklődésre tarthat számot a Rákóczi vezette szabadságharc román kapcsolatait feldolgozó kötet is. Rendkívül időszerű feltárni, hogyan látta, szorgalmazta a román—magyar közös múlt kutatását a két világháború közötti haladó magyar sajtó, a *Korunk*, a *lugosi Magyar Kisebbség*, az *Erdélyi Magyar Szó*, a *Brassói Lapok*, a *6 Orai Újság*, s hogyan viszonyultak e kérdéshez szellemi életünk kiemelkedő képviselői.

Nem véletlen, hogy az elmúlt öt esztendő alatt közreadott önálló munkák, illetve gyűjtemények túlnyomó többsége ugyancsak a közösen vállalt, vívott harcból, a testvéri együttélés, összefogás hagyományaiból meríti tárgyát. Sajnos, a két világháború közötti munkásmozgalom nemzetiségi vonatkozásairól jobbra még mindig csak önéletrajzokból, illetve emlékiratokból szerezhetünk tudomást. Bányai Lászlónak *Közös sors — testvéri hagyományok* címmel, 1973-ban közreadott kötete ezért alapvető jelentőségű munka, amely a közös múlt átfogó távlatú felméréseivel, korszakolásával, az erdélyi magyar haladó demokratikus és pártvezette forradalmi munkásmozgalom legjelentősebb mozzanatainak számbavételével mintegy szilárd tudományos elméleti és módszertani alapot kínál a további konkrét kutatáshoz. A nemzetiségek által is lakott vidékek munkásmozgalmának helytörténeti vizsgálata ugyancsak szervesen illeszkedik bele ebbe a kiadói koncepcióba. Igaz, az eredményekből mindeddig csupán ízelítőt kaptunk Fuchs Simon *Munkásmozgalom a Maros völgyében* című posztumusz kötetére, de ez a hosszú évek kutatásait summázó munka valóban ösztönző példa lehet egy ugyancsak hosszabb távú sorozatot kínáló vállalkozáshoz, amely 1977-tel kezdődőleg Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmár és Nagybánya, Brassó, a Zsilvölgye stb. munkásmozgalmának monografikus feldolgozását irányozza elő. Pintér Lajosnak *Az aradi tizenhárom vértanú* címmel 1973-ban megjelent munkája, a Heves Renée életútját és írói hagyatékát bemutató kötet (Heves Ferenc, az élet- és harcostárs bevezetőjével), valamint a *Tollal a fasizmus ellen* címmel kiadott antológia — különbözőségük ellenére ugyanazt az időszerű célt szolgálják: harcos, forradalmi múltunk mélységesen humanista üzenetének tolmácsolását. Turzai Máriának az antológiához írt, viszonylag terjedelmes bevezető tanulmánya nem ad ugyan kellő eligazítást a gyűjteményben szereplő cikkek, tanulmányok szerzőinek személyét, konkrét munkásságát, politikai hovatartozását illetően, de jó néhány érdekes és értékes adalékkal járul hozzá a fasizmus és a háború elleni harc nemzetiségi vonatkozásainak konkrétabb megismeréséhez. Különböben a romániai antifasiszta sajtóban tallózó munka nem az első ilyen jellegű kötet a Politikai Kiadó magyar nyelvű kiadványai között. Már 1971-ben Fuchs Simon válogatásában, *Szavukkal szolt a történelem* címmel közreadott egy olyan gyűjteményt, amely „a romániai munkásmozgalom történetén vezet végig,

de nem a történeti leírás módszerével, hanem e történelem kimagasló személyiségeinek önmagukra és a mozgalom, a hazai és a nemzetközi helyzetre — korukra jellemző írásai felsorakoztatásával". Akár munkásmozgalmunk legjelesebb képviselőinek írásából válogat, akár a demokratikus, illetve kommunista sajtó elméleti cikkanyagában tallóz, az ilyen természetű antológiának mindenképpen megvan az az előnye, hogy a teljesebb történelmi önismeret célját szervesen összekapcsolja a társadalomelméleti gondolkodás, az ideológiakritikai hozzáállás iránti igény és készség fejlesztésének funkciójával. Már csak ezért is érdemes lenne felkutatni és kiaknázni a hasonló jellegű kiadványok további lehetőségeit.

Aligha jogosult rövid, ötesztendei távlatból a Politikai Kiadó nemzetiségi szerkesztőségének munkáját egészében felbecsülni. Mégis, éppen ez a biztatóan induló folyamat sürgeti és követeli a hazai magyar nyelvű társadalomtudományi, társadalompolitikai kiadás sajátos problémáinak széles körű, általános megvitatását. Most már valóban nagyon esedékes a Politikai Kiadó nemzetiségi szerkesztősége és a Kriterion közötti munkamegosztás tisztázása, ésszerű megszervezése, a Dacia, valamint a Tudományos Kiadó megfelelő részlegeivel való tervszerű együttműködés.

Az említett szervezési kérdések valójában a nemzetiségi szerkesztőség kiadói munkájának tartalmi oldalát is közvetlenül érintik. Ha az ötesztendei termés, mondjuk, tudományos-műfaji arányait vesszük szemügyre, joggal felmerül a kérdés: a Politikai Kiadó égisze alatt kibontakozó magyar nyelvű társadalomtudomány-művelés vajon nem tolódik-e túlságosan a „historicismus“ irányába? Nem kellene-e nagyobb hangsúlyt helyezni az elméleti kutatás szorgalmazására?

Fél évtized során mindössze három, kifejezetten elméleti tárgyú munka jelent meg magyar nyelvű szerzőtől a Politikai Kiadónál — Gáll Ernő: *A humanizmus viszontagságai* (1972), Roth Endre: *A sokdimenziós ember* (1975) és Kallós Miklós: *A politika — tudomány* (1975). Ha meglehetősen önkényesen ide soroljuk is a *Szocializmus és történettudomány* címmel 1974-ben megjelentetett kötetet, amely Jordáky Lajos tudományos műhelyébe kínált bepillantást, még akkor sem jut minden évre egy-egy kiadvány. Az a széles körű érdeklődés, amely az elméleti tárgyú művek iránt a magyar értelmiség; különösen a diákság körében megnyilvánult, már önmagában is a magyar nyelvű társadalomelméleti szakirodalom ösztönzésének, fejlesztésének időszerűsége mellett szól. Am ezen túlmenően, a Politikai Kiadó nemzetiségi szerkesztősége nem hagyhatja figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a Kriterion sajátos profilja meglehetősen szűk keretet kínál a szigorúan társadalomtudományi szakmunkák szorgalmazására. Filozófiai vagy társadalompolitikai tárgyú művekre jobbra csak azzal a feltétellel köt szerződést, ha azok eleget tesznek bizonyos műfaji követelményeknek. Márpedig nem írhat minden társadalomtudományi területen dolgozó szakember esszét, és nem is jó, ha mindenkit ennek művelésére kényszerítünk.

A Politikai Kiadó tervében szerepel egy *Nemzetiségtörténelmi tanulmányok-sorozat*, amelynek első kötetét *Tanulmányok a romániai magyarság történetéből* címmel ez év májusára-júniusára ígéri. Úgy véljük, hasznos lenne egy elméleti jellegű sorozatot is kezdeményezni a nemzeti-nemzetiségi kérdés témaköréből. 1971—1973 között a *Korunk* hasábjain jó néhány, élénk érdeklődést kiváltó tanulmány látott napvilágot a nemzet és a nemzetiség fogalmának korszerű értelmezéséről; vajon nem lehetne-e és nem kellene-e, újabbakkal kiegészítve, kötetbe gyűjteni őket?

Az elméleti szakmunkák hiánya mind több gondot okoz a szakoktatásban és a propagandamunkában egyaránt. Nem lehet, de nem is kell mindent lefordítani; ehelyett inkább ösztönözni, mozgósítani kellene a magyar társadalomtudományi szakembereket az önálló kutatásra, hiszen ezzel ideológiai munkánk egészének fejlődését mozdítjuk elő. Ki hivatott e feladat betöltésére, ha nem éppen a Politikai Kiadó? A szerkesztők kitartásának köszönhető, például, hogy ebben az évben hozzájuthatunk végre két alapvető magyar nyelvű tankönyvhöz; a *Politikai gazdaságtan* és a *Történelmi materializmus* kézikönyvhöz; 1977-re vagy 1978-ra pedig a *Tudományos szocializmus* tankönyv is elkészül. Két ember: Bitay Ódon és Veith Júlia pillanatnyilag nem vállalhat ennél többet. Nos, a számonkérés távrolról sem az ő munkájukra vonatkozik, hanem magára a helyzetre, a magyar nyelvű elméleti társadalomtudomány-művelés jelenlegi állapotára. Márpedig ez valamennyiünkre tartozik, mindannyiunk gondja. A hazai magyar nyelvű társadalomtudományi, társadalompolitikai szakirodalom szorgalmazásából részt kell vállalniuk szakembereknek, szerzőknek, végső soron az egész hazai magyar közvéleménynek.

Sztranyiczki Gábor

Játék az ötletekkel – különböző szinten

Ha jól körültekintünk irodalmunkban, igazán modern írókat alig egyet-kettőt találunk, pedig volt úgy egy időben, hogy szinte minden könyv után a felfedezés örömeit ízlelgettük. Később azonban — s ez a később nem jelez nagyobb időintervallumot — már nem szükségeltetett különösebb kritikai érzék ahhoz, hogy hozzávetőleges biztonsággal el tudjuk dönteni: mi volt igazán modern, és mi volt csupán modernkedés, múltó divatjelenség. Akinek eszébe jutott, vagy valami véletlen folytán kénytelen volt néhány évet „visszalapozni” irodalmunkban, ugyancsak akadt alkalma csodálkozni saját maga és mások tévedésein. E csodálkozásban megnyilvánuló ítélet azonban pro domo maradt még jelenkorunk irodalomtörténetírói számára is, mert ugyan miért is bolygatnánk egyszerűen már lezárt, el- és félreismerettéteket. A kegyeletteljes elhallgatás sorait fogja szaporítani ez a kritika is, amikor nem él azon jogával, hogy nevetek idézzen, vagy mondjuk novelláköteteket említsen, amelyekben alig-alig akad egy-két írás, amely kiállta az idő próbáját, azt az örökkévalóságnak tűnő néhány évet. Pedig cifra dolgok sühetnek ki egy-két hajdani sikerkönyv — belátjuk, valóban főlőseges — újraolvasása-értékelése kapcsán.

Csoda hát, ha egy nyilvánvalóan a szerkezetlázatást, formabontást célzó szándék ezek után nem fakasztja a kritikust azonnali, feltétel nélküli ujjongásra, miután a közelmúltban alkalma nyílt újból kézbe venni évek ún. modern irodalmi termését? Pontosabban: csupán e szándék miatt sem több, sem kevesebb elismeréssel nem adózhatunk Bodor Pál *Egy fél élet* című kisregényének* vagy műfordítás-parafrázis-kommentár kötetének**, amely elegáns kivitelezésével (Deák Ferenc borítóterve) első pillantásra megnyerő, szemnek tetszetős külső formamegoldásaival könnyen a maga partjára vonhatja az olvasót. Ilyen szempontból — dicséretére szólva — Bodor minden könyve meglepetésként hat: az író nem idegenkedik a legbizarrabb ötletektől sem, mondhatnók: kifogyhatatlan az ötletekben. Nem tartja a merev műfaj- és műnemkategorriákat, ritmikus prózája gyakorta líráivá hevül, s verseiben a kötött formától a

prózavers oldottságáig szinte minden változat föllelhető. Csakhogy: észre kell vennünk jónéhányszor eme szabadon kezelt műfajbéli átcsapások zökkenőit, azt a szeretlen kapcsolódást, amelyet még az egységes stílus sem tud áthidalni.

Próza-kötetének első írásában, úgy tűnik, az inkoherenciát próbálja szerkesztői vezérléssel előléptetni. Előlegben csak annyit, hogy az *Egy fél élet* szerzője hősének életútját próbálja megrajzolni, s ebben az írásban sok a személyes utalás. Okkal gyanítjuk: az író a harmadikszemélyes történetek és az elsőszemélyes naplószerű jegyzetek gyors váltakoztatásával akarja ébren tartani olvasóját. S hogy az egészre irányuló illetén szándéka végül is meghiúsul, ez a cselekménykezdés helytelen értelmezéséből adódik, s azt sem nehéz eldönteni, hol tévedett az író: azt hitte, hogy esszéisztikus vagy publicisztikus vétetésű, önállóan lekerekített részletek halmozásával az egészre érvényes dinamizmust érhet el. Csakhogy ezek a rövid fejezetek éppen önálló lekerekítettségükben válnak elhatároltá és statikussá, mert egyetlenegyben sem leljük föl azt az előre- és visszautaló motívumot, amely a szerkezetet mozgásba hozhatná. Marad tehát az állóképek túlhalmozása, ami igen fárasztóvá válik, mert semmiféle szerzői vezérlés nem fogja egybe a regényt. Mindezt úgy tudnánk érzékelteni, ha ahhoz a filmtekerészhez hasonlítanánk, amely gépezet híján nem *előttünk* perreg, hanem mi vagyunk kénytelenek egyenként szemügyre venni az apró képeket, amelyek így csak mozdulatlan, lemerevített filmkockák, legyen bár mégoly mesteri is egy-egy részlet fényképezése. Mert igazságtalanság lenne a kisregény részletszépségeit elhallgatni, mint ahogy a silányabb foglalat sem von le a köztől értékéből. S ezzel kapcsolatban mindjárt meg is kell jegyeznünk, hogy Bodor Pál a rövid műfajok értője, aki egy-egy motívumot, hangulatot a tökélyig képes kifuttatni. Ezek a jól sikerült, önmagukban állóképes részletek némileg Bálint György kispublicisztikájára-tollrajzaira emlékeztetnek, némelyikük egy hangulat remek rajzával, mások pedig poénszerűségükkel hatnak, nyilvánvalóan nagy erényük a stílus, a nyelvezet szép magyarsága, amelyet akár veretesnek is mondhatnánk. A sok igényesen megírt részlet közül is kiemelkedő a „vas-könyv” novellisztikus vétetésű története (87.) vagy a Tausend úr gyermekkori reminiscenciákon és kőszá pletykákon

* Bodor Pál: A lány, aki nincs. Két kisregény. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

** Bodor Pál: Add magad hozzá a világhoz. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1975.

misztikussá átszűrt élettörténete és távozása (117).

A teljesítmény azonban ebből a szempontból sem egyenletes, a szintkülönbség igen kirívó ott, ahol a szerző nagy horderejű gondolatokat próbál szimbólum útján sejtetni, mint például a feszülettel átellenben felszegzett denevér esete, amely végül annyira kifejtett lesz, hogy elhalványul a szimbólum. Még erőtlenebb a gondolatiság Borbándi cipész valóban borbándibábcsis eszmefuttatásában a távollátás és rövidlátás viszonyáról, amelynek egyetlen célja — úgy tünik — a jövőbe látó öregség apológiája.

Am legyen: higgyük el, hogy a távollátó öreg szeme példázhatja a nagy összefüggéseknek a tapasztalt ember szellemi látómezejébe való befogását (bár mi úgy tudjuk, a távollátó csupán annyiban különbözik a csak közeli részleteket felfedező rövidlátótól, hogy ő a normális szemnek kivéhetetlen *távoli részleteket* látja meg: „Aztán amikor megtanulta a világot egészen közelről, akkor jön a messzelátás: már nem törődik a részletekkel, csak a nagy összefüggésekkel, a nagy távlatokkal, amikbe a kicsi dolgok mind beállnak, mint téglá a palotába“), de túl a sántító hasonlaton, meg kell állapítanunk: a kisregény éppúgy a részletekre irányítja a figyelmet akkor is, amikor az idezőjelbe tett fejezetekben a gyermek akkori érzés- és gondolatvilágát villantja fel az író, mint azokban a prózai távolságot tartó, immár jól megállapíthatóan felnőtt szemmel értékelt mozzanatokban, amelyek félreérthetetlenül utalnak arra, hogy az elbeszélés ideje nem azonos a cselekmény idejével, azaz: a retrospekciónak éppen a láttatás másmilyenségében kellene nyilvánvalóan érvényesülnie.

Hát ide szeretünk volna újból visszatérni: az egészre vonatkozó szerkesztői elvre. Mert — úgy véljük — immár világosan kitűnik a kétféle narrációs módzat váltakoztatásának csak a legszűkebb értelemben vett hangulatteremtésre vonatkozó indokltsága ott, ahol — igen ritkán — az elsőszemélyes valloások valamelyes többletet jelentenek. Am a közel 170 lapon egymás mellé rakogatott állóképek annyira kifárasztják az olvasót, hogy végül már meghökkenni is képtelen, pedig az *Utóirat* ugyancsak ezzel a szándékkal íródott. Hisz már akkor sem hőkent meg, amikor a szerzőtől hírt kapott Jánoska öngyilkosságáról, akiről a következő lapon kiderül, hogy dehogyan is lett öngyilkos, sőt: egy-két dolog meg sem történt vele. Ennek alapján csak azt állapíthatnánk meg, hogy Jánoska kissé nyegle, ám ezt már nem illik elmondani egy élete fe-

lén túllévő, meglelt emberről. Marad tehát az, hogy — jassznyelven szólva — az író „palira veszi“ az olvasót; először is azzal, hogy semmiféle oknyomozás nincs a kisregényben, csak a pusztá leírás van, még ha ez olykor — részenként — tökéletes is; másodsor a részletek egymásmellettségével — sorjázásával, amely minden koherenciát nélkülöz, tehát az írás töredékes voltával; harmadszor pedig az említett *Utóirattal*, amelynek kétértelmű záromdatával mindkét vonatkozásban egyetértünk: „Az egészet csak azért találtam ki, hogy egy pillanatilgyan olyan úton hőkentsem meg az olvasót, amilyenem nem indulunk tovább.“

A meghökkenés tovább folytatódik a második kisregényben is. Először azért, mert ez már teljesen a hagyományos próza jegyében fogant. Másodsor, mert kissé értetlenül nézzük a címet a kisregény elolvasása után: Ki az a lány, aki nincs, és miért nincs, ha már ő „a lány“. Gyanakszunk: 1. Toór Gábor fiktív szereplőjére, akiért otthagynatja feleségét, ahogy ez már lenni szokott, s akiről a végén kiderül, hogy valóban nincs; 2. a fiatal filmrendező szerelmére, akiről azonban oly kevés szó esik, hogy nem éri meg címszereplővé előléptetni, méghozzá névtelenül, s hogy aztán róla is kiderüljön a címben: nincs; 3. az egykori hajadon Zére, aki már régóta asszony, tehát mint lány a regény cselekménye idején úgyszólván: nincs. A három lehetőség egyforma súlytalansággal esik latba, s a címmel kapcsolatos minden gyanúkat eloszlatja.

Marad azonban kételyünk elég. A kisregény ugyanis két fronton boncolgatja korunk problémáit: az egyik kifejtendő probléma a férfi és nő viszonya ma, a másik a vegyes házasságok kérdése. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért választunk külön a párhuzamosan futó varlatatos problémákat.

Az első vonatkozásban a kisregényt akár ellen-Nórának is tekinthetjük. Csak-hogy, képzeljük el azt a helyzetet, amikor Helmer jön rá arra, hogy a túlzott irányítottság balul hat Nóra egyéniségére, s a helyzetet megoldandó „szabadlára helyezi“, magyarul: elhagyja az asszonyt. Mert Toór Gábor ezt teszi, amikor néhány évnyi házasság után rádöbben, hogy felesége elsekélyesedett, akarat nélkülűvé vált oltalma alatt. Am ennek az állapotnak nyűgös voltát Nórának, azaz Zének kell fölfedeznie, a szabad választás elismerésének jogával csak ő rendelkezik. Minden kívülről érkező illetén döntés képtelen, a Gábor esetében képmutató, hamis. Mert — sit venia verbo — képzelünk el egy túlhízlat háziszárnyast, amelyről fölfede-

zik végül, hogy mégiscsak szárnyas, s ebből azt a következtetést vonják le, hogy repülnie kell! A félisten Toór Gáborról kiderül: végig hazudott, leginkább önmagának, s csak egyetlen őszinte pillanata volt: amikor be merte vallani, hogy nem az asszonyt akarta öntudatosan boldognak látni, hanem a saját boldogtalansága elől futott ebből a látszólag jól olajozott házasságból. Rövid és indokolatlan elköltözése csupán ürügy volt, de az író számára! Arra, hogy a következő időszakra a házasság egy sajátos vonatkozását hozza be a regénybe. Ez a regény legmegkérdőjeleztebb mozzanata — a valós előzmények ellenére. Bodor a már kimutatott ún. nemzeti pszichén kívül olyan — nevezzük így — „transzcendensebb” kapcsolatok sejtet, amelyeket nem is lehet másként fölvetni, csak kódosítva, s hiába a fiatal filmrendező villanásnyi emlékezése apja egykori — nyilvánvalóan sovén — tettére, az okfejtésben nyoma sincs semmiféle történeti szemléletnek. A probléma lassan elsikkad, mert közben Zé szemérmesen érintkezik az ugyancsak szemérmes Liviuval (de nem pajzán gondolatok nélkül), a férj a tapintatos távolban, s a bársónyos éjszakán átszüremlő klasszikus zene lehallatszik a botanikus kertbe, s végül: a számtalan elfogadható lehetőség közül a legképtelenebb és legvalószerűlenebb történik meg: nem történik semmi. Liviu rezignáltna távozik, Gábor mintegy varázsütésre visszatér, Zé pedig levonja a tanulságot: „A nyugalomhoz edzettél hozzá, nem a boldogsághoz.” A házasság és a regény nyugvópont helyett holtpontra jut a kényes családi egyensúly helyreállításával, s csak egyetlen mondat hiányzik: „Elvégeztetett, de semmi nem tisztázottat.”

Nagyobb jelentőségű Bodor Pál *Add magad hozzá a világhoz* cím alatt összefoglalt műfordítás-parafrázis-kommentár kötet, amely a szerző elmés meghatározásával élve: intarziakötet. A fordítói munkából kinövő próbálkozások érdekességét öregbíti az is, hogy a szerző felcsigázza és csaknem mindig ki is elégíti az olvasó kíváncsiságát. Bepillantást enged a műfordító vagy a versolvasó szubjektum kulisszái mögé, szinte már intim titkokat tár fel, szórakoztat, ám játéka — bár érezzük, maga is szórakozik ötletein — nem felelőtlen és főleg: nem visszaélés, amit a költő követ el műfordítói inkognitóban. Legjobb tudomásunk szerint mindaddig egyedülálló vállalkozás ez irodalmunkban, nemcsak az itt magyarul először megszólaltatott költőket tekintve, hanem — ha úgy tetszik — a műfordítói attitűd szempontjából is.

Nem állítjuk, hogy a kötet színvonalát tekintve egyenletes, hisz éppúgy találunk benne kimagasló fordításokat és parafrázisokat, mint sikerületleneket. De nem is ez a lényeges, hanem az az immár nyugodtan meghökkentőnek nevezhető asszociációs készség, amely Bodor Pál valóban nem mindennapi ötletességét és fantáziagazdagságát bizonyítja. Hogy egyelőre még általánosságoknál maradjunk: ha van türelmünk előbb sorról sorra, majd szekvenciánként „összeolvasni” a fordítást és a mellé párhuzamosan nyomtatott parafrazis-kommentárt (nehéz feladat, de megéri!), szórakoztató s egyben tartalmas felfedezéseket tehetünk. Először is kevés tróperengés után jól kimutatatható — illusztrálásból helyszűke miatt el kell tekintelnünk —, hogy a költő mikor futtatja párhuzamosan gondolatait az eredetivel, azaz a fordítás szövegével, s egy érdekes játék csattanójaként mikor lesz ez hirtelen, mintegy cezúraszerűen merőleges az eredetire. A párhuzamos vezetés, majd a hirtelen metszés csaknem minden fordítás-parafrázis esetében ritmikus-periodikusan váltakozik; az első megteremti a két külön mű közti feszültséget, villódzást — hiszen a fordításból kinövő parafrázis külön életet él — míg a hirtelen merőlegesen metsző gondolat feloldja ezt a feszültséget. Másodsor pedig fölfedezzük, hogy a parafrázis hangulatilag mennyire simul az eredetire, ami végső soron azt igazolja, hogy a fordító valóban meghódította, magáévá tette a vers belső világát, s a parafrázis, mint jó értelemben vett „melléktermék”, a költő saját gondolatainak átszüremkedése a lefordított vers világának hangulatán. Így válik a parafrázis többszörösen áttételezett, külön és eredeti művé, a vállalkozás pedig komoly játékká.

Ezek a próbálkozások végül a *Változatok Nazim Hikmet egy versére* című — elnézést a sikerületlen meghatározásáért — lírai kombinációban csúcsoadnak ki. Az ötlet kivitelezése valóban mesteri. Amíg beledundulunk olvasásába, először csak felelgetős játéknak, két költészet egymásra-rimelésének ötletességét élvezzük, később azonban olyan nyilvánvaló átfedéseknek leszünk tanúi, egy olyan játéknak, amelyben a két költészet egymásba oldódik, valami egyéni költészetet túli általános lírába, s végül az olvasónak az a furcsa érzése támad, hogy nem egy költő „mesterkedése” teremti meg benne két külön mű konvergenciáját, hanem a két vers az olvasás során *benne magában* oldódik eggyé, ő egyszemélyben az olvasó s a költő. Ezt a végül is kegyes csalást akkor sem érzékelhetjük másként, ha jól tud-

juk: vérbeli költő jól átgondolt és kivitelezett formái bravúrával van dolgunk.

Végül pedig szólunk egy olyan fordítói teljesítményről, amelyet az eredeti mű és más fordítások ismeretében értékelhetünk (ezt a fajta értékelést spanyol és orosz, valamint török nyelvismere-tünk hiányában nem ejthetjük meg másutt).

Bertolt Brecht *Und was bekam des Soldaten Weib* című közismert háborúellenes versét ültette át újólaj magyarra Bodor Pál, s hozzá kell tennünk rögtön: az igen egyéni fordítás kiáll minden próbát, teljes értékű fordítói munka. Sőt,

a zárósortokat még nyomatékosabbá teszi a felszólító módban álló ige („gyászolj“), drámaivá emeli és egyben inkább a német eredeti hangulatához közelíti a fordítást, mint az eddig közismert változat: „Oroszországból kapta a fátyolt / amiben gyászolt / ezt kapta a katonafeleség / Oroszországból.“

Az „utolsó fordítás jogán“ álljon itt befejezősül a Bodor Pál-féle változat, minden további kommentár nélkül:

*Oroszhonból jött özvegyi fátyol,
gyászolj — megjött az özvegyi fátyol
a távoli, a messi Oroszhonból.*

Mózes Attila

Az erdélyi paraszttársadalom metamorfózisa

Évtizedes kutatómunka eredményeként a közelmúltban jelent meg a századforduló erdélyi paraszttársadalmának első szintetikus társadalmi és agrártörténeti áttekintése.*

Egyed Ákos — vallomása szerint — azért választja kutatási területének a századforduló paraszttársadalmát, mert Erdélyben ekkor mentek végbe a tőkés korszak alapvető változásai, tehát ebben a szakaszban fedezhető fel mindaz, ami lényeges történt a parasztság sorsában a kapitalizmus idején. Ily elgondolások alapján művében számba veszi az időszak agrártörténeti forrásainak irodalmát, összegezi az eddigi kutatások eredményeit, majd sok új tényanyagot tárva az olvasó elé, összefüggéseket láttat, következtetéseket von le, soron levő feladatokra hívja fel az agrár- és helytörténészek figyelmét.

Kiindulásként a szerző vázolja az erdélyi parasztság útját az 1848-as jobbagyfelszabadítástól a századfordulóig. Rámutat, hogy a XIX. század második felében megjelenő tőkés áruterelés alapvető változásokat eredményezett az erdélyi mezőgazdaságban, felbomlasztotta a több száz éves gazdálkodási rendet, kialakította a földtulajdon kapitalista szerkezetét. Egyed részletesen, sok ága-zatra kiterjedően elemzi ezt a bonyolult folyamatot, és arra a következtetésre jut, hogy a földesúri gazdaságok termelésének fejlett műszaki alapokra helyezése — a földnek 40%-a a nagybirtoko-

sok kezén volt — veszélybe sodorta a paraszti kisegyszisztenciákat. Megindul falun a fokozatos differenciálódás, a nagy többség megreked a természetes önellátó gazdálkodás fokán, vagy lesüllyed az agrárproletariátus sorába, és csak kis hányad válik versenyképesé, indul el a tőkés fejlődés útján. A földbirtokviszonyok alakulására jellemző, hogy a századforduló földművességének több mint fele a létfenntartáshoz szükséges területtel sem rendelkezett. A szerteágazó szá-lak, a különféle tényezők tanulmányozása alapján a szerző felfigyel a magánföldbirtokok kialakulásának és a mezőgazdaság tőkés fejlődése vonásainak hasonlóságára az Osztrák—Magyar Monarchián belül, s úgy látja, hogy fővonalai-ban az egész országban azonos kelet-európai fejlődési út mutatkozik meg.

Egyed Ákos ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a gazdálkodás színvonala, a paraszttársadalom átalakulásának üteme, jellege, foka és okozata megyénként, nagytájanként különböző (más például a Bánságban, Biharban, mint Belső-Erdélyben), de ezeken a területeken belül — véleménye szerint — figyelembe kell venni a kisebb vidékeket is. Művében nyomon követi a különböző sajtósági tájak gazdasági-kereskedelmi kapcsolatait (például Erdély déli részének Havasalfölddel), de ezek a hagyományos kapcsolatok az ismertetett kereteken túl több irányban hatottak, nagyobb területen érvényesültek, s a szerző nem mindig a legfontosabb s legkiterjedtebb kapcsolatokat említi. A századforduló paraszttársadalmáról kialakuló kép hitelesebbé vál-

* Egyed Ákos: A parasztság Erdélyben a századfordulón. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

hatott volna, ha a szerző e gazdasági kapcsolatokat a kelet- és közép-európai fejlődésbe illesztve tárgyalja. Ismeretes például, hogy a kalotaszegi részesaratók, fuvarosok sokkal inkább nyugatra jártak dolgozni. A tőkés felvevőpiac bővülése lendületet adott az erdélyi mezőgazdaság belterjesebb irányú fejlődésének. A könyv gondosan nyomon követi a mezőgazdasági gépek erdélyi útját — a vaseke 1850 körül, a gőzeke, a mai traktor őse 1861-ben, az aratógép 1860 körül jelenik meg —, és levonja elterjedésük társadalmi következményeit (a munkaerőszükséglet csökkenése, az agrárproletariátus növekedése stb.). Világosan bizonyítja azt is, hogy az agrotechnikai színvonal emelkedése, a talajmegmunkálás javulása az ősi határhasználati rendszerek — a két-háromfordulós, ugartartásos határhasználat — felbomlását eredményezi, és a tagosítást követő váltógazdálkodás átformálja nemcsak a mezei munkát, hanem a parasztság évszázados életmódját is. Emaz életmódbeli változásról — erkölcs, lakásviszonyok, viselet, táplálkozás — szólva ismerteti a ma is fellelhető egyke-gyermekrendszer megjelenésének gazdasági-társadalmi körülményeit, időzíti első feltűnését a századforduló idején a bánági sváb parasztlakók körében.

A földbirtokviszonyok kapitalista alakulása a természetes gazdálkodást folytató szegény parasztcsaládok körében kiegészítő mellékfoglalkozások megjelenését eredményezi (részesmunka, kőfejtés, fuvarozás, háziipar), a háziipar azonban csak ott fejlődött jövedelmező keresetté, ahol népművészeti értéke révén megtalálta az utat a piachoz, versenyképesnek bizonyult (Kalotaszegen, Torockón stb.).

A gazdasági változások társadalmi következményeit elemezve a szerző foglalkozik a századvégi gazdasági válság tipikus kísérőjelenségével, a tömeges kivándorlással is. Erdélyből 1899-től 1913-ig közel 340 000 ember vándorolt ki Amerikába, Ó-Romániába, Németországba. Minthogy a válság leginkább a földjét veszített parasztságot sújtotta, érthető, hogy a kivándorló falusiak 80%-a is a jövedelem nélküli agrárszegénység sorából kerül ki. A kivándorlás gazdasági-társadalmi következménye, a munkaerőkínálat csökkenése, a bérek emelkedése csak részlegesen és időlegesen enyhítette a társadalmi feszültséget.

A könyv befejező része a századforduló parasztmozgalmaival foglalkozik; amit Egyed az agrárszocializmus erdélyi eredetéről, kialakulásáról, a falu szegénységének öntudatra ébredéséről, a munkásmozgalom, a szociáldemokrata ideológia hatásáról mond, nemcsak sok

tekintetben új, de messzemenően árnyalt, részletes, alapos. Megállapítja például, hogy a paraszti osztályharc formái nagyjánként különböznek, Közép-Erdélyre a hagyományos parasztmozgalmak, a Bánságra, Biharra az agrárszocialista megmozdulások (aratósztrájkok) jellemzők. A fejezet az 1907-es parasztfelkelés erdélyi visszhangja tárgyalásával zárul.

Úgy tetszik, az újabb Egyed-kötet a szerző már ismert erőnyeit — mondjuk így — emeli négyzetre. A rendkívül szorgalmas adatgyűjtés, az ismert tények, kútfők mellé újabbak és ismeretlenek föl kutatására irányuló lankadatlan törekvés, ezek nyomán a kialakult fölényes anyagismeret és ténybőség messzemenő következtetések levonására, igen-igen gazdag alapozású meglátások fölismerésére nyújt lehetőséget. Tudósi felelősségérzetét, komolyságát jelzi, hogy meglehetősen óvakodik az általánosításoktól, következtetéseiben megfontolt, csak a kellően fényszórózott területen marad, ugyanakkor pedig hangsúlyozva a területi, társadalmi, rétegenkénti, koronkénti és népcsoportonkénti eltérések jelentőségét, távol tartja magát az összemostól, a különbözőségeket nem ismerő felületes nagyvonalúságtól. Ezek az erőnyei vezettek oda, hogy noha nem kevés könyv foglalkozik e korszak parasztságával (gondoljunk csak Acsádi, Tagányi, Erdei Ferenc, Veres Péter, Kerek Mihály tanulmányaira, visszaemlékezéseire, szociográfiai írásaira), Egyednek mind az egyes tájakra, mind az általános agrárfejlődésre vonatkozóan sikerült újat mondania, s ezt elsősorban a politikai változások gazdasági alapjainak mély megvilágításával, a termelés-változás és a társadalmi alakulás közt mutatkozó összefüggés erővonalainak eredeti módú föltárásával érte el.

Viszont épp a gazdasági tényezők vizsgálatának bizonyos fókú kizárólagossága vezette némely következtetésében egyoldalúságra. Noha Egyed több helyütt is utal a demográfiai tényezőre, nem tulajdonít neki olyan jelentőséget, amilyent a legújabb kutatások derítenek föl. A parasztság differenciálódása, jelentős tömegek elnyomorodása, a széles körű agrárproletariátus létrejötte, a városba áramlás és kivándorlás mind-mind szorosan összefügg a századvég nagy demográfiai hullámával; a hatékony egészségügyi intézkedésekkel (első védőoltások), a népbetegségek, járványok (malária, pestis, kolera, himlő) visszaszorításával éppen úgy, mint például a tartós békeidőből eredő fokozott szaporulattal. A ma történésze — éppen korunk győtrő népesedési gondoljaiból okulva — fokozottan figyel föl a múlt efféle jelenségeire is.

Sebestyén Kálmán

Az empirizmus drámája

A Locke, Berkeley, Hume képviselte angol empirizmus szubsztanciára és kauzalitásra vonatkozó nézeteinek ma sajtós időszerűségük van. Kant maga sem titkolja, hogy őt Hume ébresztette fel a „dogmatikus szenderegéből”. Eddig csak az első tapogatózó lépéseket tettük meg az empirista hagyomány marxista átértelmezésében, olyan életképes mozzanatainak feltárásában, melyek mai anyag- és determinizmus-felfogásunkban is hasznosíthatók.

Az *Egyetemes filozófiatörténet* sorozat új kötete* az empirizmus átértékelésére tesz kísérletet. A szövegek alapos ismeretében a szerző egyenesen arra a következtetésre jut, hogy sok ismert és általánosan elfogadott értelmezés is újraértékelésre szorul. Az átértékelés során nemcsak Locke-nak a materialista szemlélettől való eltávolodását méri lényegesen szigorúbb mércével, hogy jobban kiemelhesse a Berkeley szubjektív idealizmusa és spiritualizmusa közti szerves átfedéseket, hanem az előbbiekek szemben Hume agnoszticizmusának nyitottságát, inkább a materializmus, mint a spiritualizmus felé mutató lehetőségeit hangsúlyozza.

Ehhez nem elég a tárgyalt korszakot a filozófiatörténet korábbi szakaszaival. mondjuk a reneszánszsal összevetni vagy Baconhez, Descartes-hoz való viszonyulásában elemezni. Az elemzés nem tekinthet el a három gondolkodó fejlődésének belső logikájától, a kérdé felvetések és megoldások Locke-tól Hume-ig ívelő fejlődésmenetétől. Ezután lehet csak felfejteni az angol empirista hagyomány bizonyos szárait a XIX. és a XX. század pozitívista (John Stuart Mill) és neopozitívista vonulataiban.

A jelenhez közeledve egyre világosabban kiütköznek az e gondolkodók nézeteiben mutatkozó minőségi eltérések, s ennek megfelelően mához szóló jelentőségük is egyre jobban differenciálódik. Talán ezzel magyarázható, hogy a könyv mára utaló fejezetei nyomatékosan a hume-i gondolatra összpontosítanak.

A szerző abból indul ki, hogy Hume az angol empirizmus csúcsa, legkövetkezetesebb képviselője. A kauzalitás kérdésében is a hume-i állásponttal tetőzött az empirista érvelés. Innen már nincs továbblépés. Az empirizmus ön-

nön korlátaiba ütközött. Az empirista mozzanát csak önmagát megszüntetve őrizheti meg értékeit.

Nem véletlen, hogy Hume végül hátat fordít a filozofálásnak. A végsőkig vitt empirizmus — a filozófia el lehetetlenülése. Hume azzal írta be nevét a filozófiatörténetbe, hogy bebizonyította: „a következetes empirizmus a filozófia tagadásához vezet.” Az empirista hipotézis nagy kísérletének vagyunk szemtanúi, melynek volt bátorsága feladni önmagát, s beismerni, hogy visszavonhatatlanul kudarcot vallott ismereteinek megalapozásában. A szerző bevallottan Hume-mal rokonszenvez, tisztánlátásával, kritikai szellemével, egészséges szkepticizmusával, dogmatizmusellenességével. Ebben érzi Hume-ot korunkhoz közel állónak, Locke kérdésfelvetéseivel és Berkeley teljes anakronizmusához képest izig-végig korszerűnek.

Ezért tárgyalja fokozott kritikai éllel Locke következtelenségeit, s mutat rá Locke filozófiájának kifejezetten vallásos vetületeire, valamint ennek lét- és ismeretelméleti implikációira.

Újszerű beállítás az is, hogy Locke-ot a materializmustól eltávolító következtelenségekhez képest Hume a mai tudományos és filozófiai gondolkodásmód közvetlen elődjévé lép elő. De a szerző csak igen futólag ejt szót arról, hogy a deista és skolasztikus gondolkodás e nagy ellenfelét, aki mégiscsak következetes agnoszticizmusával tűnt ki, miért éppen a pozitívizmus választotta feltétlen szellemi atyjának.

Ha a könyv célja a fenti kérdések újragondolása-újragondoltatása, e munkának sikerült elérnie kitűzött célját. Mindehhez a töretlen, szabatos, félreérthetetlen megfogalmazás is hozzájárul. Hume utóéleté azonban lényegében feltérképezetlen maradt. További kutatásra várnak az empirikus gondolkodás máig húzóó rétegei, kihatásai. Nyomon lehetne követni Kant és Locke gondolkodásának rokonvonásait. A hume-i örökség időszerűségét sem lehet kizárólag a fizika új felfedezéseinek számlájára írni. Sokkal beszédesebbek ebből a szempontból az indukcióról, a valószínűség természetéről, az analitikus és szintetikus igazságról folytatott viták. Egy induktív logika megalkotására irányuló mai erőfeszítések érthetővé teszik, miért fordul a tudománylogika és tudományfilozófia fokozott érdeklődéssel Hume felé. Valami hasonló történt itt is, mint Leibniz esetében; a leibnizi mű

* Nicolae Trandafoiu: Substanța și cauzalitatea în interpretarea empirismului englez (Locke, Berkeley, Hume). Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1975.

több vonatkozására a matematikai logika mai fejlődése irányította a figyelmet.

Kiemeltük a könyv tiszta és szabatos stílusát. A pontos megfogalmazás azonban sok helyütt az élvezhetőség rovására megy. A szerző kevés gondot fordít a stílus szépségére: ahol mód volna rá, ott sem él a szinonimák adta lehetőségekkel. Innen a mondatok zsúfoltsága, a gyakori szóismétlések. Érdekes, hogy a stílus szempontjából is a Hume-ról

szóló fejezet sikerült a legjobban, a kifejezés itt a legárnyaltabb, a gondolat itt igazán lendületes és meggyőző.

Biztos útikalauz a könyv mindazok számára, akik az angol empirizmus korszakában szeretnének elmélyedni. A szerző meg tud győzni alaptételének igazáról: a tárgyalt filozófia csak úgy maradhat hű önmagához, ha saját alapelveit követve, önmagát számolja föl. Ez az empirizmus drámája.

Călina Mare

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

MATHILDE NIEL: DRAMA ELIBERĂRII FEMEII

Ecaterina Oproiu fordításában és előszavával jelent meg ez az igen tartalmas, érveiben inkább a történelem, a szociológia, a lélektan adataira, mint a tárgy pamfletirodalmának közismerten hatásos fordulataira támaszkodó esszé. „Nem feminista könyv” — hangsúlyozza előszavában a fordító, és lendületesen kifejti, miért nem illik Mathilde Niel munkájára a jócskán pejoratív jelző: „Az ókornak is megvolt a maga feminizmusa. Nem egy osztály szintjén, hanem olyan művészegyéniségek gyakorlatában, mint amilyen Szapphó volt, vagy a hetéra típusú nők kategóriájában. Létezik arisztokratikus feminizmus a középkorban: a várúrnőt ez emelte a szellemiség, műveltség tekintetében férje és fivére fölé. Létezik feminizmus a reneszánsz idején. Rövid és látványos pillanat volt a kiváltságos osztályok asszonyainak értelmi emancipációja. Létezik az utópisták tudományos-fantasztikus jellegű feminizmusa és John Stuart Mill erkölcsi és utilitarista feminizmusa; létezik August Bebel jövőkutató feminizmusa és a szüfrazsettek pragmatikus feminizmusa; létezik az M.l.f. [*Mouvement pour la libération du femme* — a szerk. megj.] női sovinizmusa és Simone de Beauvoir egzisztencialista feminizmusa.” Lényegéből eredő humanizmusa ellenére a feminizmus éppen napjainkban történelmi materializációja idején a „boom”, a divatjelenség tüneteit mutatja, Oproiu szavaival: „ideológiai elértéktelenedésen megy át.”

A Mathilde Nieléhez hasonló könyvek ennek a devalorizációnak a hordalékaitól segítenek megtisztítani egy nagy ügyet, egy feltartóztathatatlan történelmi folyamatot.

„Abban a pillanatban, amikor a női öntudat ébredezni kezd hosszú álmából, a freudi mélylélektan azon fáradozik, hogy ismét elaltassa; gátolni igyekszik a nőt abban, hogy megtegye a döntő lépést egyéniesülése felé. A modern nő továbbra is függésben él a változatlanul férfiak vezetete világban. Természetesen már nem rabszolga, a szó eredeti értelmében; lehet foglalkozása, hogy anyagi függetlenségét biztosítsa, és kiszabadulhasson az anya és feleség kizárólagos szerepéből, de a múlt visszahúzza; fél kiszabadulni a történelem és nevelés szötte hálóból; nyugtalanság keríti hatalmába, és egy olyan kiegyensúlyozatlanság, amilyent az elődei nem ismertek.

S minthogy a női probléma elválaszthatatlan a férfi-problémától, a női »nyugtalanság« egyútt jár a férfi »nyugtalanság«-gal. A modern férfit arra nevelték, hogy »családfő« legyen, s arra tanították, hogy egyedül a férfiúi nem képes a világ sorsa fölött dönteni. A történelmi múlt és a jelenkori közélet igazolja előjogait. Mindazonáltal az egyetem padjaiban, a munkahelyen tevékeny és értelmes nőkkel találkozunk, olyanokkal, akiknek a képességeit nem vonhatja kétségbe; többnyire a feleség is dolgozik, és tetemesen hozzájárul a család jövedelméhez.

A tények tehát jórészt ellentmondanak a Férfiasságról és Nőiességről kialakult mítikus elképzeléseknek. De minthogy a férfi személyiségének lényeges részét a férfiasság sztereotípiáival való azonosulás alakította ki, a legtöbb férfit

készületlenül éri, hogy a nőekkel spontán egyenrangúságban éljen, és nem tud megszabadulni az előítéleteitől. A férfi azért nem meri magával egyenrangúnak tekinteni a nőt, mert önbecsülését és biztonságérzetét félti. Sok férfi érez feszélyezettséget a mai nőekkel szemben, s feszélyezettségüket az is táplálja, hogy maguk a nők is eléggé bizonytalanok. Mit tegyen tehát a férfi? Udvariassággal leplezze továbbra is, hogy alacsonyabb rendűnek tekinti a nőt, vagy őszinte barátsággal, egyenlő félként kezelje? A legtöbb férfi óvakodik attól, hogy egyenlőségi kapcsolatot teremtsen egy határozatlan magatartású nővel, s inkább megmarad a hagyományos viselkedésnél, vagyis az egyszerűbb megoldást választja.“ (*Editura politică. București, 1975.*)

Sz. J.

BENAMY SÁNDOR: A PAKOMPARTOS. AZ AGGLEGÉNY ÉS A KISFIÚ

Ismerős a szerző neve a két világháború közötti romániai magyar irodalom, a régi Korunk olvasói számára. *Erről van szó!* címmel 1927-ben Gaál Gáborral közösen „Művészeti és emberi figyelmeztető“-t adtak ki, az avantgarde szellemében. Benamy útikönyvéhez — *Európától Ázsiáig* — Barbusse írt előszót, s ugyancsak Benamy nevéhez fűződik a *Csendes Don* első magyar fordítása. Több mint fél évszázados írói pályája során szinte minden műfajt kipróbált, a drámától a kisregényig, a szociográfiától az útirajzig. Legújabb könyvében nemzedékek feszültségéből pattan ki a szikra, amely a banális és a végzetes rejtett rokonságára figyelmeztet, az egymás mellett egymás ellen élők türelmetlenségében rejlő veszélyre. A 77 éves szerző szellemi frissességét és erkölcsi éberségét dicséri, hogy idős agglegény hősnének magatartásában a kóros intolerancia, az irigy indulat tüneteit is felfedezi. Nem mentségeket keres egyik vagy másik nemzedék számára, hanem a minél árnyaltabb lélektani és társadalmi igazságot.

„Vajon a kisfiút is beidézik a tárgyalásra? Egyáltalán kihallgatják a vizsgálat során?”

Már jó ideje nem látta itt az utcában. Fél idejönni! Talán elmondta anyjának a homokbánya- esetet, és ő megtiltotta neki, hogy túlmenjen a lakótelepükön. Tulajdonképpen mindegy most már, hiszen a parittyát megtalálták, és a lövést beismerte.

Csakhogy ezzel nincs befejezve. Ha a kisfiú elfecsegi, hogy lelökte a bányába, a dolog súlyosabbá válik: kétszeres büntény... és egész lelki alkatára következtethetnek.

Ettől tartott leginkább.

Felmerült benne a gondolat: ügyvédet kellene fogadnia. Ha a tárgyaláson kiderül beteges viszolygása a fiatalságtól, gyakori támadórohama, és hogy jogtalanul nevezte magát társadalmi ellenőrnek — akkor biztosan meghallgatnak egy pszichiátert is, megvizsgálattják, márpedig ő maga sem mer jótállni magáért: épeszü-e, vagy legalábbis nem társadalomellenes jelenség-e.

Igaz, ehhez nem kell ügyvéd. Ezt egyedül csak ő tudja kivédeni. Igyekszik majd nyugodtan kifejteni felfogását a mai ifjúságról, a tévelygők százezreiről, s bebizonyítani: nem ő, hanem az ifjúságnak ez a része beteg, az ő viselkedésük természetellenes, míg minden józan ember, így az ő viszolygása is tőlük — természetes.“ (*Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1975.*)

Sz. J.

ARION 8

A költészet egyetemességét, nemzeti és nemzetközi jellegének összefüggéseit — tartalmában és formájában — igényesen képviselő Nemzetközi Költői Almanach (Somlyó György szerkesztésében) ezúttal igazi meglepetéssel szolgál: a költészeti vizsgálgódot, a nemzeti irodalmak s a műfordítás problémáit a művészetek időszerű gondjaival megtoldva, a közép-kelet-európai avantgarde tegnapi és mai nyitásainak, lehetőségeinek valóságos kisanalógiáját adja, rangos esszéikben (magyar, angol, francia és német nyelven), sok nyelven (az említettek kivül oroszul, románul, lengyelül, olaszul stb.) megszólaltatott versszövegekben, filmváz-

latban (Moldován Domokos) és jó minőségű képzőművészeti reprodukciókban (Vajda Lajos, Malevics, Kandinszkij, Bráncuși), filmképekben. Pomogáts Béla fontos összefüggésekre világít rá *Folklor és avantgarde az új magyar költészetben* címmel, Bíró Yvette *Jancsó Miklós költői világáról*, Hubay Miklós a közép-európai színházról (*Ironikus variációk tragikus témákra*), Marian Grzeźczak az új drámai és színházi törekvésekről, Kenneth McRobbie Kelet-Európa kultúrájáról értekezik. Témájában és gondolatilag is a legfontosabb, legfontosabb írást Németh Lajos közli; *Közép-Európa hozzájárulása az avantgarde mozgalmakhoz* című tanulmányából idézzük:

„A közép-európai művészet sajátosságai közé tartozik, hogy a parciális értékeket és részleges művészeti problémákat vállaló avantgarde irányok mellett — illetve azokból táplálkozva — mindig található olyan szintetizáló igényű művészek, akik nem formai eklektizálással próbálkoztak az összegezésre, hanem ez a totalitás iránti igényükből fakadt, vonatkozzék akár az ember és kozmosz, akár az ember és a történelem, illetve társadalom viszonyrendjére. Nemcsak a századelőn találunk erre példát Ady, Csontváry vagy Wyspiański munkásságában, hanem később is. A kozmikus viszonylatok totális igényű rögzítésére példa Bartók zenéje [az előzőkben vele párhuzamban elemzi Bráncuși szobrászatát], míg egy-egy nép történelmi-társadalmi múltjának és jelenének összegező, egyidejű látása jellemezte József Attilát, erre tesz kísérletet többek között a filmművészetben Vajda és Jancsó, és e problémát tágitotta egyetemessé a képzőművészetben Kondor Béla. E differenciált jelentéseket, erkölcsi, művészi értékeket egy homogén művészi világgé formáló, teljességigényű vállalkozásra — amelynek képviselőjeként említhetnénk például a magyarok között még Vilt Tibort, Schaár Erzsébetet vagy Ország Lilit — a modern nyugat-európai művészetben az irodalomtól eltekintve elég kevés példát találunk, jóllehet Picasso vagy Moore neve példázza, hogy e probléma ott is felmerült. De különösen az elmúlt negyedszázadban egyre gyérül az ilyen törekvés. Közép-Európában azonban — némiképp Dél-Amerikához hasonlóan —, úgy látszik, e vállalkozás még most is időszerű, és különös izgalmát épp az adja, hogy e teljességvállalás nem kerülte meg az avantgarde mozgalmak izgalmas eredményeit, hanem asszimilálni és szintetizálni próbálja azokat.“ (*Corvina. Budapest, 1975.*)

K. L.

Byron ökölvívó-leckéje John Jackson iskolájában

A hetvenéves Viața Românească

A tiszavirág életű folyóiratok sokasága századunk első felében a kiütkeresés kortünete a polgári kultúra válságából. Éppen ezért európai viszonylatban is pártját ritkító jelenség, hogy irodalmi orgánúm, a történelmi fordulatoktól szabta cezúrákkal, hetvenéves múltra tekintsen vissza.

A román művelődési élet e ritka cédrusai közé tartozik a VIAȚA ROMÂNENEASCĂ is, amelynek első száma Garabet Ibrăileanu és Constantin Stere szerkesztésében 1906 márciusában jelent meg Iași-ban. Természetes tehát, ha a folyóirat ideai harmadik számának központjában a számvetés áll, hisz a Viața Românească indulásától fogva vezető szerepet töltött be nemcsak az ország közművelődési életében, hanem az irodalmi kérdések szférájából kilépve a társadalmi haladás zászlóvivője lesz, s az első világháború után a Román Kommunista Párt irányvonalával rokon eszmei síkon védelmezi a demokratikus gondolkodást a mindinkább elhaltalmosodó jobboldali ideológiák ellen. Ezért tiltotta be — hangsúlyozza Virgil Teodorescu, Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségének elnöke is ünnepi köszöntőjében — a fasiszta Antonescu-rezsim uralomra kerülésének első napjaiban az akkor már egy évtizede Bukarestbe költözött folyóiratot.

A gondolatmenetet Ioanichie Olteanu, a lap jelenlegi főszerkesztője fűzi tovább, aki kifejti, hogy 1948-ban a Viața Românească új folyamat azzal az eltökélt szándékkal indították meg, hogy ne csak a jó csengésű nevet tekintsék örökségnek, hanem azt a bátor kritikai szellemet is, amellyel az egykori szerkesztők saját ideológiai korlátaikat, a poporanizmust leküzdötték, és tevékeny részt vállaltak a nemzeti kultúra igazi értékeinek a megőrzésében és gyarapításában.

Az előbbi két cikk elvi megállapításait Constantin Ciopraga a két világháború közötti időszakra vonatkozóan irodalomtörténeti érvekkel, a szerkesztőség körkérésére felelő munkatársak pedig tanúságtételükkel támasztják alá.

Constantin Ciopraga meggyőző fejtegetése szerint az említett periódus két, egymással lényegében összefüggő fejlődési szakaszra tagolódik: az első, 1920-tól 1933-ig terjedő szakaszra Garabet Ibrăileanu következetességében is rugalmas kritikai irányvonala nyomja reá a bélyegét azáltal, hogy az új idők áramlatait a román irodalom egészének fejlődésmenetébe ágyazva értékeli, s miközben az addiginál nagyobb teret biztosít a folyóirat hasábjain a világirodalomnak, elméleti fejtegetéseiben a román irodalom sajátos vonásait elemzi. Eleve le kell szögezünk viszont, hogy ez a „specificul național” fogalom szöges ellentétben áll az Európa-szerte elburjánzó fajkultusszal, hisz a iași-i kritikus szerint minden nép és annak műveltsége heterogén elemek interferenciájából jön létre, s az irodalom, főként a nép lelkületének tükrét és egész létének szintézisét felölelni képes prózai műfajok ezt a sajátos szinképet kell hogy kiaknázzák, mert csak az ebben rejlő egyedi vonások gazdagíthatják igazán a világirodalmat.

Midőn 1933-ban az időközben a fővárosba költözött Viața Românească irányítását Mihai Ralea átvette a betegeskedő Garabet Ibrăileanutól, a szerkesztőcsere nem okozott törést a folyóirat vonalában, ugyanis az irodalomnak a hazai talajhoz való kötődése Mihai Ralea esztétikájának is egyik alaptétele volt már az 1920-as években, s a Nichifor Crainic folyóirata által képviselt gíndirizmus elleni harcában ismételten hitet tett amellett, hogy a nemzeti sajátosság korántsem az atavizmusban rejlik, sem az ún. biológiai mélyrétegekben („substratul biologic abisal”), hanem a nép jellemének és észjárásának vonásaiban, amelyek lélektani, etikai és társadalmi összetevőkből kialakult változó és fejlődésképes realitások.

Hasonló értelemben foglalt állást a nemzeti sajátosság kérdésében Garabet Ibrăileanu őszinte tisztelője, Tudor Vianu is. Szerinte a nemzeti műveltség a hagyományok szabad szellemű értékesítése, éppen ezért a román irodalom története azoknak a sajátos megnyilvánulásoknak a sorozata, amelyekben a román műveltségre ható általános irányzatok kifejezésre jutottak.

A nemzeti valóság értelmezésének ibráileanui módszerét még árnyaltabban érzékelteti D. I. Suchianunak, a folyóirat hűséges belső munkatársának lírai megemlékezése egykori főszerkesztőjéről. Ibráileanu vonzó emberi tulajdonságai: minden feltűnést kerülő szerénysége, fogékonysága minden új íránt, szüntelen törekvése a mások megismerésére s a dolgok lényegébe való behatolásra, a szellemes stílussal párosult gazdag érvelés a maga igazának a bizonyítására mind-mind meghatározó tényezői lettek a szerkesztőségben kialakult termékeny légkörnek.

Napjaink marxista irodalomtudománya már megnyugtató módon kijelölte a nagy múltú folyóirat helyét a legújabb kori román irodalomtörténetben. A jubileum alkalmából kezdeményezett ankét tehát immár nem ezen az értéktéleten kívánt változtatni, viszont az eddig beérkezett harminc válaszból a közelmúlt román művelődési életének egy olyan körképe állott már össze, amely irodalomtörténeti szempontból is megszívlelendő tanulságokat hordozó kordokumentum.

Az egykori munkatársaknak az alábbi három kérdésre kellett válaszolniuk: 1. Milyen kapcsolat fűzte a folyóirathoz és a köréje tömörült kultúrmunkásokhoz? 2. Hogyan itéli meg Ön a Viața Românească szerepét annak az időszaknak az irodalmi, művelődési és társadalmi összképében, amelyet a legbehatóbban ismert? 3. Az évek távlatából miként értékeli Ön a folyóirat pályafutását, helyét és sajátos arcélét napjaink folyóiratainak táborában?

A 3. számban közölt tizenkét válaszból is kiderül, hogy a két világháború közötti időszakban a Viața Românească az irodalmi színvonal legilletékesebb öröknek tekintették (Iorgu Iordan), a fasizmus előretörésének körülményei közepette a gondolatszabadság és a demokrácia utolsó oázisának bizonyult, sőt 1937-től a minden legális sajtószerzéstől megfosztott Román Kommunista Párt időnként e folyóirat hasábjain hallatta a szavát (Al. Philippide, Al. Graur), az egyre növekvő ideológiai zűrzavarral szemben a román irodalom humanista hagyományainak tántoríthatatlan védője maradt (Șerban Cioculescu).

E nyilatkozatokat olvasva igazat kell tehát tudnunk Virgil Teodorescunak és Ioanichie Olteanunak, akik különös jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy erre a nem mindennapi jubileumra a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusának küszöbén került sor, mivel e nagy múltú folyóirat története számos, napjainkban is gyümölcsözethető tanulsággal szolgál.

K. K.

FRANCIA NŐK ÖNMAGUKRÓL (L'Express, 1976. 1280.)

„A társadalomban nulla“ (Diderot), „A férfi tulajdona“ (Napóleon), „Háziaszony vagy kurtizán“ (Proudhon), „Mocskolódó, bemocskolt vagy mocsok“ (Valéry) — ilyen tükrökben ismert vagy nem ismert magára a francia nő az idők folyamán. Véleményét ritkán hallatta, még ritkábban tudakolták, s többnyire elképedéssel vették tudomásul fogadatlan prókátorai szavát (George Sand-tól Simone de Beauvoirig). Françoise Giroud, a női ügyek államtitkára kezdeményezésére és irányításával kerek egy évig végeztek azt a példátlanul átfogó és alapos vizsgálatot, amelynek főbb adatait és tanulságait Giroud asszony így foglalja össze: „Túl az előítéleteken és a panaszokon, komolyan is lehet szólni erről a komoly tárgyról, amely feszültségektől éppenséggel nem mentes társadalmunk robbanótölteteit rejti magában. Mindenki levonhatja belőle a maga tanulságait.“

A nyolckötetnyi anyag általánosabb természetű adataiból kitűnik, hogy a

férfiak 90%-a határozott pártállással rendelkezik, a nők esetében ez az arány 59%. A vizsgálat célja tulajdonképpen az volt, hogy kiderítse: elégedetlenekek-e a francia nők helyzetükkel, akarnak-e valóban változtatni rajta, vagy „csupán afféle viszketegségről van szó, amilyen mindig fellelhető a francia társadalom felhámján“? Döntő többségükben a francia nők úgy vélik, helyzetük lényegesen jobb, mint anyáiké, nagyanyáiké volt ötven évvel ezelőtt. De: a 18 éven felüliek 37%-a szívesebben lenne férfi! Amint a vizsgálat mind mélyebbre hatol a társadalmi rétegekben, egyre nővekszik azoknak a száma, akik helyzetüket hátrányosabbnak érzik a férfiakénál. Rossz tehát a nők közérzete. Mind kevésbé nyhíti (vagy súlyosbítja?) a beletörődés. Látványosan csökkent a gyakorló hívők aránya a nők között: annak a 16%-nak, amely bevallása szerint rendszeresen jár vasárnapi misére, több mint a fele falusi, és túl van az 55 éven. Úgy tűnik — állapítja meg Françoise Giroud —, könnyebb volt Isten törvényében megnyugodni, mint az emberi (férfi) törvénybe. „Konzervatíviz-

mus inkább a legmóstabban sorsú társadalmi rétegekben tapasztalható, és a legidősebb korosztályokban. A nők 40%-a nem kívánja a változást, akár mert személy szerint elégedett, akár mert fél minden újtól, vagy — és ez a leggyakoribb — „mindegy, úgysem lehet semmit tenni...“ Igen jelentékeny számnak tekinti Giroud a francia női összlakosságnak azt a 20%-át, amely cselekvő híve a megújulásnak, s emlékezett arra, hogy egy-egy emberi közösség kezdeményező módon tevékeny hányada ritkán haladja meg a 10%-ot. A fennmaradó 40% belátja, hogy a helyzet megérett a változásra, de nem merészkedik odáig, hogy a maga sorsán változtasson.

Nem biológiai az a választóvonal, amely a 35 év alatti nők felfogását alapvetően megkülönbözteti a 35 év felettiekétől: a cezúra a háború előtt és után születettekre osztja, nemre való tekintet nélkül, a felnőtt lakosság nagy részét. Akik 1940 előtt születtek, azokat — akár azonosultak a készen kapott modellel, akár nem — olyan anya nevelte, akinek az értékrendjét azóta gyökeresen megváltozott normák határozták meg. Feltűnő jelenség, hogy a 18–35 év közöttiek sorában nem a legfiatalabbak és nem is a legmóstabban helyzetűek járnak élén a nők társadalmi mozgalmainak, hanem a középrétegek 25–35 közötti évszámúak, közülük is elsősorban a városiak. Ok ugyanis egyre fokozottabban érzik, mennyire nehéz családi életüket összeegyeztetniük szakmai tevékenységükkel. A mai fiatal nők egyikről sem akarnak lemondani. A francia család struktúráját még mindig az a polgári modell uralja, amelyben a nők kötelezettségei az otthonra korlátozódnak. Hosszú ideig sem a család-, sem a munkapolitika nem vetett számot a változott társadalmi tényekkel. A felmérés kimutatta, hogy a családoló dolgozó nőknek nem több, mint 10%-a mondana le szakmai foglalkoztatottságáról. Akik pedig otthon vannak, fájdalmasan hiányolják a gazdagabb emberi kapcsolatokat. Az ipari munkásnőket (2 millió) szakadatlanul aggasztja, hogy elveszíthetik állásukat; a női középkaderek — akiket szintén fenyeget ez a veszély — főként azt „az alattomos akadály-rendszer“ panaszolják, amely még akkor is gátolja szakmai előrelépésüket, ha minden szükséges képességgel és képesítéssel rendelkeznek. A 2000 franknál alacsonyabb fizetésűek 64%-a — vagyis 5 300 000 — női munkaerő! „Es — teszi hozzá Françoise Giroud —, akár tetszik, akár nem, a mi társadalmunkban a pénz mértékegysége az »érték«-nek.“ Ebben a vonatkozásban problematikusakként jelzi azokat a tu-

datelemeket, amelyek magukat az érdekelteket fékezik személyiségük kibontakozásában és szakmai előmenetelükben egyaránt. Helytelen elhallgatni azt a tényt, hogy a nők többsége olyan értékrendhez igazodik még, amely elzárja előlük a fokozott felelősséggel járó vezető munkaköröket. Osztják és alátámasztják a férfiak évszázadok-évezredek során meggyökeresedett előítéleteit. Feltűnő, és nyilván nem véletlen, hogy a fiatal nők mennyivel magabiztosabbak anyáik nemzedékénél, ám versenyképességükhöz, amint férjhez mennek, mindjárt kevésbé ragaszkodnak. Kiderül a vizsgálatból az is, hogy a házastársak sokkal könnyebben „viselik el“, ha a fizetésarány bilten a nő keresete javára, mint a pozíció: a társadalmi rang hasonló irányú eltérést a megszokottól. Giroud itt a női tudatnak és magatartásnak egy bizonyos „homályos zóná“-jára utal, s ez még egy Simone de Beauvoirral is ilyet mondhat: „Kényelmesebbnek találtam, hogy többre becsüljem magamnál“ (ti. Sartre-t).

Mit kívánnak a családoló vagy családoló alapítani akaró fiatal dolgozó nők? Hogy születés után minél tovább maradhassanak a gyermek (gyermek) mellett, abban a biztos tudatban, hogy visszatérhetnek munkakörükbe. Csökkentett munkaidőt kívánnak az anyaság támogatására, és a gyermekgondozás időben is hajlékony közösségi formáit. Úgy gondolják, hogy az a társadalom, amelyben „a nagy lakónegyedek parkolóhelyéről gondoskodnak, de a gyermekek játszótéréről nem, nos az ilyen társadalom elvesztette józan ítélőképességét“.

Külön fejezetben foglaljuk a jelentés a sokgyermekes háziasszonyok helyzetével. Közhasznú, sőt egyenesen nélkülözhetetlen munkájukért „eltartja“ őket a férjük, de nem javadalmazza, nem jutalmazza az a családnál tágabb közösség, amelynek fennmaradásához pótolhatatlanul hozzájárulnak. Mi lehet az oka annak, hogy a női lakosság mintegy 40%-a nem tekinti többé nélkülözhetetlennek a házasság intézményét, holott az érzelmi biztonság, a valakihez tartozás igénye nagyon is érezhető? Talán a családi feladatok, a házimunka méltányosabb és ésszerűbb megosztása, közelebbi az „apai“ és „anyai“ kötelezettségek egyfajta hagyományos „szakosodásának“ felülvizsgálása siettetné egy új családészmény és gyakorlat meghonosodását. Annyi máris bizonyos, hogy a mai fiatal lányok — akár csak a fiatal férfiak — egyéni terveiket, elképzeléseiket jövőjükkel a házassággal párhuzamosan és nem annak alárendelve helyezik egy újfajta kiteljesedés-távlatba. A lehetőségek szimmetriája ez, a fejlőd-

désé és a kötelezettségeké. Ebben a szimmetriában élni — állapítja meg Françoise Giroud — nem lesz könnyű, de érdemes lesz végre összeegyeztetni nők és férfiak emberi méltóságát.

MÉG MINDIG KÉT KULTÚRA VAN! (Time, 1976. 12.)

Két angol hetilap, a tudományos és technikai eredményeket közlő *New Scientist* és a társadalomtudományokkal foglalkozó *New Society* körkérdésben fordult olvasóihoz, azt tudakolva, miként vélekednek önmagukról a tudósok, és hogyan vélekednek róluk a „nem-tudósok”, a laikusok.

Az eredmények azt mutatják, hogy az a mély szakadék, amelyet C. P. Snow állapított meg a „két kultúra” között, távrolról sem szűnt meg. A tudósok önmagukat általában közvetlen, széles érdeklődésű és látókörű, nyílt és csodálatos embereknek tartják. A legtöbb laikus viszont félrevonuló, elszigetelt, titokzatos, inkább népszerűtlen lényeknek tekintik őket, akiket saját kutatási területükön kívül semmi nem érdekel. A két táborban különösen mély a véleménykülönbség azt illetően, hogy van-e a tudósoknak erkölcsi érzékük, meg tudják-e különböztetni a helyest a helytelentől, a jót a rossztól. A tudósok szinte egyöntetűen úgy vélekedtek, amennyiben meggyőződnenek arról, hogy munkájuk káros, azonnal abbahagynák. A laikusok e tekintetben nagyon szkeptikusak. Az egyik olvasó például így ír: „Amikor tudósra gondolok, az jut eszembe, hogy a szellemi kíváncsiság győzedelmeskedik az erkölcsi felelősségen.”

Néhány laikus az igazságtalan túlzástól sem riadt vissza. Az egyik ezt a meghatározást adta a tudósról: „Műveletlen. Semmihez nem értő ember.” Többen egyenesen veszélyesnek tartják a tudományt, rováására írják a szennyeződést, az egyre pusztítóbb fegyvereket, de még a „kutyaon, nyulakon és más állatokon végzett kísérleteket” is szemükre vetik — a brit állatvédők hagyományos szellemében. Leginkább a 30 és 40 év közötti férfiak vannak kiábrándulva a tudósokból, és egészen meglepő, hogy a fiatalabbak, bár kételkednek a modern technika jótéteményeiben, mégis ők kárhozzátják legkevésbé a tudósokat.

Sok laikus mégis úgy vélekedik, hogy a tudósok szórakozottságuk, bogaraik és különködésük ellenére értelmes, nagyon logikus gondolkodású és saját területükön jól képzett emberek. A tudósok viszont abban értettek egyet, hogy értelmi képességük igen magas színvonalú, és hangsúlyozták a már régóta elismert

erényüket: erős elkötelezettségüket az objektív igazság iránt.

Ami a tudós külső megjelenését illeti, a legtöbb olvasó vékony, kopaszodó, féhérgalléros, szemüveges, középkorú férfúnak képzei el. Az egyik, mintegy mentegetőzve, ezt is hozzátette: „A valóságban nagyon sok tudóst ismerek, akik nem ilyenek.” Az anketből az is kiderült, hogy sokan azok közül, akiknek lesújtó véleményük van a „tudós közösségről”, nem ismerik a mai tudósokat. A válaszokban leggyakrabban említett 20 tudós közül ugyanis csak heten vannak az élők sorában, köztük a csillagász Fred Hoyle, a kémikus Linus Pauling, a fizikus John Taylor. A többiek legendákkal övezetten a múltból léptek elő, így Arkhimédész, Galilei, Marie Curie, Darwin és Einstein.

IDŐ ÉS ÉLETFOLYAMATOK (Urania, 1976. 3.)

Mindnyájan tapasztalhattuk, hogy mikor betegek vagyunk, testhőmérsékletünket az orvos kora reggel és késő délután méri. A különbség a két időpontban végzett mérés értéke között eléri a 0,5—1 fokot, ami az egészségi állapot megítélésében fontos szerepet játszik. Ebből a gyakorlati példából is kiténik, hogy a kronomedicina az életfolyamatok időbeli lefolyását vizsgálja. E diszciplína — a kronopszichológia, kronopatológia és kronoterápia, algaikkal együtt — jelentős eredményekkel kecsegtető fejlődési szakaszában van, s az egészség fenntartásában, a betegségek megismerésében és leküzdésében bizonyára nagy szerep vár rá.

A kronopszichológia az életfolyamatok időbeli vonatkozásaira, valamint ezeknek a környezet időbeli változásaival való kapcsolatára igyekszik fényt deríteni. Mind az emberi, mind az állati normális életfolyamatok állandó periodikus változást mutatnak; úgyiszlólván az egész emberi és állati élet nem más, mint szüntelen változás a tevékenység és a pihenés, az ébrenlét és az alvás között. Az evolúció során azok az egyedek választódtak ki, amelyeknek életfolyamatai megfelelő periodikus ritmusban változtak. Az életfolyamatok ciklikus változása az „időspektrumnak” a tizedmásodperctől (idegi folyamatok) a 30-35 millió másodpercig terjedő frekvenciatarományában zajlik, ahol az utóbbi érték már a szervezet évi ritmusát jelzi. E bennünk rejlő ritmus szorosan kapcsolódik környezetünk számos periodikus jelenségéhez, például az éjszaka és a nappal váltakozásához. Az egyes folyamatok nem azonos periódusúak, és fázisviszo-

nyuk az egész szervezet követelményei szerint rendeződik. Ezek a komplex ritmikus folyamatok az élet első heteiben, hónapjaiban alakulnak ki, és hierarchikus rendjüket a külső környezet szabja meg, az embernél a szociális tényezők és a fény döntő hatásúak.

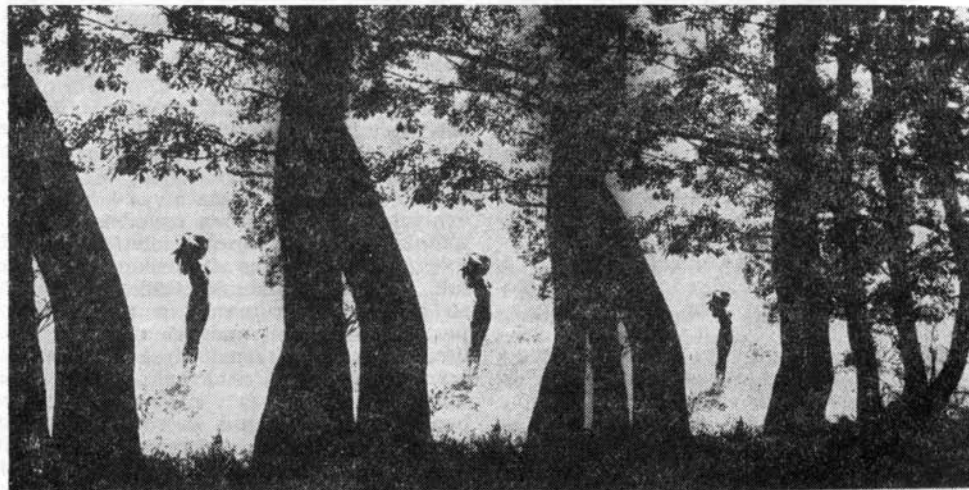
A szervezet súlyos megterhelése esetén a ciklikus életfolyamatok különleges dinamizmust mutatnak. Ez általában a periódus hosszának csökkenésében, máskor az összekapcsolt folyamatok deszinkronizációjában nyilvánul meg. Az agyáramképben a viszonylagos nyugalmi állapotban elektroencefalográf segítségével kimutatott alfa-hullámok erős szellemi feladat megoldása közben béta-hullámmá alakulnak. Ha a szellemi munka megszűnik, újra az alfa-hullámok nyerneket. Ezek a reverzibilis változások nyilvánvalóan a szervezetnek a változó környezeti hatásokhoz való alkalmazkodását szolgálják. Máskor a ciklikus életfolyamatok hosszabb ideig (olykor irreverzibilisen) kiléphetnek medrükből; példa erre a világviszonylatban egyre gyakoribb interkontinentális repülések esetében létrejövő pszichikai állapotzavar. A hirtelen helyváltoztatás okozta zavarok azonban — az új környezet ritmusadó tényezőinek hatására — aránylag hamar, néhány nap alatt eltűnnek.

A kronopatológia az időbeli változások patológikus folyamatokkal való összefüggéseivel foglalkozik. Vizsgálatai kiterjednek a külső zavaró tényezőknek a szervezet időperiódusaira gyakorolt hatására, másrészt a ciklikus életfolyamatok zavaraira. Az NDK Szív- és Vérkeringéskutató Intézetében a szervezet pe-

riódusaira ható stresszhatások következményeit vizsgálják. Kiderült többek között, hogy a 7, 20 és 26 hétig tartó mozgáskorlátozás (ágyban fekvő betegeknél például) jelentős zavarokat idéz elő. Ilyenkor a vérnyomásérték állandó növekedésben van, míg körülbelül 150 Torr nyomáson megállapodik (ha az eredeti érték 115 Torr volt). Felmerült a kérdés, hogy bizonyos gyógyszerek képesek-e a „kizökkent“ ritmust helyreállítani. Ebből a célból vérnyomáscsökkentő gyógyszert alkalmaztak, amely 7 hetes korlátozott mozgási állapot után lehetővé tette a periodicitás helyreállítását.

A kronopatológiai vizsgálatok a rákos megbetegedésre és gyógyítására is figyelmet fordítanak. M. V. Berjozkin moszkvai kutató megállapította például, hogy az egerek rákos gyomorphámshüveljesburjánzása 24 órás periódusnak van alávetve. A sejtosztódás délelőtt 10 óra körül mutatja a legmagasabb, este 22 és 1 óra között a legalacsonyabb értéket. Megfelelő sejtburjánzást korlátozó szer beadása 5 óra tájban a daganat fejlődését 26,2 százalékkal korlátozza, míg ugyanaz a citosztatikum-injekció az esti órákban csupán 13,9 százalékkal határos. A közelmúlt kutatásainak eredménye az a felismerés, hogy a karcinómasejtek osztódási folyamata, illetve a gyógyszer hatására a napszak függvénye.

A kronoterápia a gyógyszerek hatásának növelésével vívott ki elismerést. Minden kronomedicinai intézkedés célja, hogy a szervezet fiziológiai és pszichológiai egyensúlyának időzavarait helyreállítsa, s a betegkezelésben kidolgozza a periodicitás optimális kihasználását.

Szabó Tamás: Ritmus

SZERKESZTŐK - OLVASÓK

KOVACS KAROLY (Zilah). — Kedves Főszerkesztő Elvtárs! — A Korunk jubileumi évkönyvének megjelenése alkalmából küldött meghívását nagyon köszönöm, sajnálom, hogy mégsem tudtam elmenni. Ennek pedig oka a posta, ugyanis a kolozsvári bélyegző keltezése 9.6.76. — 20 óra, a zilahi érkezése 10.6.76. — 19 óra, de a levelet csak 12-én délután kézbesítették, amikor már lezajlott a találkozó. „Lélekben ott voltam“, mondanám a frázist, de a valóságban bosszankodtam, hogy egy mai Holdutazásnyi idő alatt jutott el hozzám a hír, s emiatt lekéstem. Így mostmár kényszerűen csak levélben kívánhatok sok sikert, jó egészséget a szerkesztő bizottságnak jövő munkájához, hogy a folyóiratban úgy, mint eddig, ezután is továbbvigye azt a Gaál Gábor-i szellemet, mely a Korunkot mindig korunk hű tükrévé s nagy gondolatok magvetőjévé avatta. Baráti köszöntéssel: Kovács Károly.

A jubileumi Korunk Évkönyv megjelenése alkalmából június 18-án a szatmári színház stúdiótermében Bretter György és Kántor Lajos találkozott az olvasókkal. Munkatársaink bevezetője után érdekes eszmecserére került sor a folyóirat jelenéről és jövőjéről, alapvető feladatairól. Felszólaltak: Gyöngyösi Gábor, Gúzs Imre, Sós Angéla, Török István, Boros Mihály, Soltész József, Sajó Magda. A találkozón Ritoók János és Kocsis István műveiből olvasott fel Boér Ferenc és Nyíredi Piroska, az Északi Színház művészei.

Májusi — gyergyói súlypontú — számunkat vitatták meg az olvasókkal Herédi Gusztáv és Kassay Miklós szerkesztők június 24-én a gyergyószentmiklósi szakszervezeti művelődési házban. Részt vettek a találkozón a Gyergyóról szóló tanulmányok szerzői közül Makkfalvi Zoltán, Péter Elek és Tarisznyás Márton.

Június folyamán Macskássy József és Olariu Gheorghe festményeit állítottuk ki a Korunk Galériában.

Jubileumi évkönyvünkről írják

A Korunk 1976-os évkönyve világnézeti folyóiratunk ötven-
éves évfordulója alkalmából jelent meg, és alcímében —
Egy alkotó műhely félévszázados történetéhez (1926—1976)
— kijelöli szerkesztőinek, szerzőinek célkitűzéseit is... Ez
az alkotó műhely a két világháború között szellemi köz-
életünk legradikálisabb, leghaladóbb, legjelentősebb képvi-
selőit foglalkoztatta, és a humánus jegyében testvérien tá-
rulkozott ki az azonos elveket valló román írók, tudósok
előtt, az egész világ progresszív eszméi számára.

BRASSÓI LAPOK

Fél évszázad történelméből, közelmúltunk és jelenünk törté-
néseiből, a Korunk szerkesztési műhelytitkaiból állnak egybe
az évkönyv „főlaptesti” anyagai. Ötven év, gondolhatnánk,
nem is olyan nagy idő, hogy ne lehetne utánanyomozni a
részleteknek. Am a gyakorlat mást mutat. Sok esetben ép-
pen az utolsó alkalom ez (publicisztikai szóhasználattal a
tizenkettedik óra), hogy kortársakkal még elmondathassuk
Korunk-emlékeiket. Zaklatott kor hányattatásai szórták szét
művelődéstörténeti múltunk írott emlékeinek jó részét, s a
kihagyásokat a lejegyzett emlékezésnek kell pótolnia.

IGAZSÁG (Kolozsvár)